

Flavius Mihalache

Mediul rural între 1990 și 2020

Transformări și decalaje

Presă Universitară Clujeană

FLAVIUS MIHALACHE

**MEDIUL RURAL ÎNTRE 1990 ȘI 2020
TRANSFORMĂRI ȘI DECALAJE**

FLAVIUS MIHALACHE

**MEDIUL RURAL
ÎNTRE 1990 ȘI 2020**

TRANSFORMĂRI ȘI DECALAJE

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2020

Referenți științifici:

CS II dr. Claudia Petrescu

CS II dr. Mihnea Preotesi

ISBN 978-606-37-0825-1

© 2020 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

Lista graficelor	7
Lista tabelelor.....	9
Lista abrevierilor	11
Introducere. O perspectivă asupra schimbării sociale în mediul rural după 1990.....	13
Capitolul 1. Ce reprezintă ruralul?.....	19
Polisemantismul ruralului: populație, așezări și teritoriu.....	19
Modele de clasificare a zonelor rurale	22
Localitățile rurale în România	24
Capitolul 2. Populația rurală: evoluție și perspective	31
Introducere și obiective	31
Cadrul teoretic	33
Evoluția populației rurale	35
Câteva concluzii privind implicațiile schimbării structurii pe vârste a populației rurale.....	46
Capitolul 3. Reforma agrară și transformarea sectorului agricol	49
Precizări introductive și metodologice.....	49
Reforma agrară în fostele state comuniste.....	51
Reforma funciară în România.....	57
Fragmentarea și comasarea exploatațiilor în agricultura românească.....	60
Câteva concluzii	64

Capitolul 4. Structura ocupațională a populației rurale	67
Precizări introductive și obiectivele analizei.....	67
Cadrul teoretic	68
Agricultura de subzistență și dualitatea economiei rurale în perioada de tranziție	71
Schimbarea structurii ocupaționale în ruralul românesc. Analiză pe baza datelor statistice oficiale	73
Concluzii asupra schimbărilor recente de la nivelul ocupării populației rurale	82
Capitolul 5. Dezvoltarea rurală: între deziderat și acțiuni concrete ...	85
Perspective teoretice privind dezvoltarea rurală.....	85
Dezvoltare și stagnare în mediul rural după 1990	89
Politica Agricolă Comună a UE și transformarea mediului rural.....	101
Capitolul 6. Dezvoltare și stagnare în lumea satelor. Studiu de caz la nivel micro-regional.....	119
Precizări introductive și metodologice.....	119
UAT-urile din sudul județului Argeș.....	120
Nivelul de dezvoltare al comunelor din zona de sud a județului Argeș. O imagine asupra programelor de dezvoltare derulate la nivel local.....	127
Câteva concluzii privind dezvoltarea locală prin intermediul finanțărilor PNDR și PNDL	139
Capitolul 7. Evaluări privind bunăstarea subiectivă în rândul populației rurale	143
Introducere și metodologie	143
Cadrul teoretic: dimensiunea subiectivă a calității vieții	144
Analiza datelor: bunăstarea subiectivă în mediul rural	148
Câteva concluzii privind bunăstarea subiectivă în mediul rural	155
Concluzii	157
Bibliografie.....	161

LISTA GRAFICELOR

Grafic 1. Evoluția ratelor de natalitate și mortalitate pe medii rezidențiale (1990-2018).....	37
Grafic 2. Piramida vârstelor populației rurale: 1992 vs. 2018 (date în funcție de domiciliu)	42
Grafic 3. Evoluția ratelor de migrație internă pe medii rezidențiale (1995-2017).....	45
Grafic 4. Dimensiunea medie (ha) a exploatațiilor agricole în statele membre ale Uniunii Europene (2013).....	62
Grafic 5. Ponderea populației ocupate în sectorul agricol în statele membre ale Uniunii Europene (2017).....	74
Grafic 6. Evoluția populației rurale inactive economic (pe categorii de vârstă)	76
Grafic 7. Structura populației rurale ocupate, după statut profesional (2002-2017).....	78
Grafic 8. Populația ocupată în agricultură, după statut ocupațional: 2002-2017 (mii persoane)	79
Grafic 9. Sinteza evoluțiilor privind ocuparea populației rurale 1997-2017, mii persoane	82
Grafic 10. Harta administrativă a județului Argeș.....	121
Grafic 11. Piramida vârstelor populației rurale în comunele din sudul județului Argeș (2019)	125
Grafic 12. Distribuția procentelor privind satisfacția cu viața, pe scala 1-10 (EQLS 2016)	154

LISTA TABELELOR

Tabel 1. Organizarea administrativă a teritoriului, pe categorii de unități administrative. Evoluție 1990-2008	27
Tabel 2. Evoluția populației rurale.....	36
Tabel 3. Evoluția ratei sporului natural în rural, pe județe	39
Tabel 4. Ponderea populației de peste 65 de ani în totalul populației rezidente, pe județe (2018).....	44
Tabel 5. Ponderea terenurilor agricole naționalizate în statele foste comuniste (1988).....	52
Tabel 6. Principalele metode de realizare a reformei agrare în fostele state comuniste din Europa Centrală și de Est.....	56
Tabel 7. Ponderea proprietății private asupra terenurilor agricole și arabile în România.....	59
Tabel 8. Structura fermelor agricole în noile state membre ale Uniunii Europene (date pentru anul 2016)	69
Tabel 9. Caracteristici generale ale ocupării rurale (1997-2007).....	77
Tabel 10. Evoluția numărului de salariați în rural, pe sectoare de activitate (2009-2018)	81
Tabel 11. Abordări „top-down” și „bottom-up” privind dezvoltarea locală și regională	88
Tabel 12. Dotarea comunelor cu sisteme de utilități publice (1990-2018).....	97
Tabel 13. Lista măsurilor componente ale Programului Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013	109
Tabel 14. Măsurile Programului Național de Dezvoltare Rurală 2014-2020	113
Tabel 15. Evoluția demografică a comunelor din zona de sud a județului Argeș (populație în funcție de domiciliu)	124

Tabel 16. Ponderea populației de peste 65 de ani la nivelul UAT-urilor din sudul județului Argeș (date pentru anul 2018)	126
Tabel 17. Clasificarea UAT-urilor în funcție de potențialul socio-economic de dezvoltare	129
Tabel 18. Venituri totale colectate la bugetele locale în perioada 2008-2018 (milioane lei).....	132
Tabel 19. Lista obiectivelor finanțate prin PNDL în UAT-urile din sudul județului Argeș.....	133
Tabel 20. Proiecte selectate pentru implementare prin PNDR 2014-2020	139
Tabel 21. Satisfacția cu viață în statele membre ale Uniunii Europene (medii la nivel național pe scala 1 (forte nesatisfăcut) – 10 (foarte satisfăcut)	150
Tabel 22. Procentul cumulat al respondenților care au evaluat cu 8, 9 și 10 satisfacția generală față de viață, pe categorii de așezări	152
Tabel 23. Valori medii pe scala 1-10 privind satisfacția cu față de domeniile vieții.....	155

LISTA ABREVIERILOR

- AFIR – Agenția de Finanțare a Investițiilor Rurale
- APIA – Agenția de Plăți și Intervenții în Agricultură
- CAP – Cooperativă Agricolă de Producție
- EQLS – European Quality of Life Survey
- EUROFOUND – Fundația Europeană pentru Îmbunătățirea Condițiilor de Muncă și de Viață
- FEADR – Fondul European Agricol pentru Dezvoltare Rurală
- GAL – Grup de Acțiune Locală
- IAS – Întreprindere Agricolă de Stat
- ICCV – Institutul de Cercetare a Calității Vieții
- INS – Institutul Național de Statistică
- LEDER – Liaisons Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale
- OECD – Organizație Economică pentru Cooperare și Dezvoltare Economică
- MADR – Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale
- NUTS – Nomenclatorul unităților teritoriale de statistică
- PAC – Politica Agricolă Comună
- PERE – Programul European de Redresare Economică
- PNDL – Programul Național de Dezvoltare Locală
- PNDR – Programul Național de Dezvoltare Rurală
- SAU – Suprafață Agricolă Utilizată
- UAT – Unitate Administrativ-Teritorială
- UE – Uniunea Europeană

INTRODUCERE.

O PERSPECTIVĂ ASUPRA SCHIMBĂRII SOCIALE ÎN MEDIUL RURAL DUPĂ 1990

Mediul rural a parcurs după 1990 un proces substanțial de reconfigurare, marcat prin schimbări majore atât la nivelul vieții socio-economice, cât și al coordonatelor demografice. Aceste evoluții au conturat diversificarea caracteristicilor sale și au arătat creșterea decalajelor de dezvoltare dintre localități. Ruralul actual prezintă un cadru eterogen, dat de caracteristici și perspective divergente. Privind retrospectiv procesele de transformare ale lumii satului din ultimele trei decenii, putem identifica trei etape majore, definite în baza evoluțiilor specifice înregistrate.

Prima dintre acestea corespunde perioadei anilor '90, marcată de crize profunde, măsuri inconsistente de restructurare a economiei și reforme succesive ale regimului de proprietate funciară. În mod evident, reîmproprietărirea a constituit un punct de cotitură în evoluția recentă a ruralului atât prin efectele sale asupra sistemului cooperativelor și fermelor de stat, cât și prin fragmentarea excesivă a exploatațiilor. În scurt timp după demararea reformelor, sectorul agricol a intrat pe o pantă descendentă dată de reducerea substanțială a producției, distrugerea bazei materiale a celor mai multe dintre ferme și întoarcerea la practicile tradiționale, specifice primei părți a secolului trecut. Totuși, în contextul economic dificil al acelor ani, nu trebuie să omitem că agricultura de subzistență a jucat un rol important în asigurarea traiului zilnic pentru categorii însemnate de populație rurală. Micile exploatații țărănești au

suplinit, într-o măsură semnificativă, lipsa de perspective de pe piața forței de muncă, fiind un debușeu important pentru familiile afectate de procesele de restructurare a economiei.

La nivelul programelor publice destinate modernizării zonelor rurale, perioada anilor '90 a fost una fără progrese notabile. Contextul economic defavorabil și lipsa unei viziuni clare cu privire la direcția în care trebuie să se îndrepte lumea satului au limitat intervențiile de acest tip. Astfel, în acei ani, ruralul a evoluat inertial, încercând să se adapteze noului context, fără a beneficia de forme consistente de susținere sau de ghidaj din partea statului.

O a doua etapă de evoluție corespunde perioadei de adaptare la noua realitate economică și socială, încadrând intervalul 2000-2007. Abia după anul 2000, când situația economică generală a început să cunoască o relativă stabilizare, putem să vorbim despre primele evoluții favorabile în ceea ce privește mediul rural. În această perioadă au apărut primele semnale care au arătat reducerea ușoară a ponderii populației ocupate în agricultură, concomitent cu creșterea numărului de salariați. Totodată, finalizarea îndelungatului proces de restructurare a proprietății funciare a permis începerea redresării activităților din sectoarele agricol și agroalimentar. Anii de creștere economică au favorizat implementarea unor programe publice destinate dezvoltării infrastructurii edilitare. Au fost finanțate unele lucrări de înființare și extindere a rețelelor de apă curentă, precum și o serie de investiții în modernizarea sistemelor de drumuri la sate. Astfel, progresele înregistrate în acești ani, deși limitate, au conturat începerea reducerii dependenței populației rurale față de agricultura tradițională și au permis punerea în practică a primelor demersuri importante de dezvoltarea edilitară a comunelor.

După anul 2007 și aderarea la Uniunea Europeană, ruralul a intrat în o nouă etapă evolutivă, marcată de implementarea Politicii Agricole Comune și de intensificarea investițiilor publice în modernizarea infrastructurii. Cadrul politicii agricole a Uniunii Europene, prin cei doi

piloni ai săi, a avut un rol determinant pentru susținerea sectorului agricol, diversificarea activităților economice și creștea calității vieții la sate. În același timp, sumele disponibile prin alte programe europene (Programul Operațional Regional, Programul Operațional Sectorial Mediu etc.) au contribuit suplimentar la asigurarea finanțării proiectelor de îmbunătățire a accesului populației la sisteme moderne de utilități. După 2013, prin demararea Programului Național de Dezvoltare Locală, cadrul de finanțare guvernamentală a investițiilor în dezvoltarea edilitară a satelor a căpătat o nouă formă, mult mai consistentă în comparație cu situația anterioară. Totodată, pe fondul evoluțiilor economice pozitive, structura ocupării populației rurale a continuat procesul de ajustare. Ponderea populației rurale ocupate în sectoarele neagricole a fost în anul 2016, pentru prima dată în perioada post-comunistă, superioară celei corespunzătoare ocupării în agricultură.

Pe de altă parte, în ciuda acestor schimbări, ruralul a continuat să prezinte o serie de puncte critice. Vorbim, în primul rând, despre standardul redus de viață al unui segment important de populației, determinat de structura ocupațională și de cadrul condițiilor comunitare de viață. Ocuparea precară a celei mai mari părți a populației a reprezentat, în toată perioada de după 1990, una dintre cele mai acute probleme ale ruralului. În momentul de față, patru categorii domină peisajul ocupării: *populația activă în sectorul agricol*, care deși este în scădere, reprezintă încă un segment consistent; *populația salariată*, marcată de lucrătorii slab calificați și slab remunerați din industria manufacturieră sau comerț; *lucrătorii pe cont propriu* din sectorul construcțiilor; *migranții sezonieri*, persoane care, pentru o perioadă redusă de timp, activează în afara țării în sectoare cu activitate temporară (servicii, agricultură, legumicultură sau pomicultură).

Pe de altă parte, lumea satului continuă să fie caracterizată prin accesul limitat al unei părți a populației la sisteme moderne de utilități publice. Autoritățile locale sunt, în cea mai mare parte, mult prea sărace

pentru a putea derula investiții de acest tip din veniturile proprii, fiind astfel dependente de sumele alocate de la bugetul central și de cele asigurate prin intermediul programelor europene. În lipsa unor astfel de forme de suport, comunele rămân captive în subdezvoltare.

Un alt punct nevralgic este reprezentat de modificarea coordonatelor demografice, produsă pe fondul reducerii de lungă durată a natalității. Procesele de schimbare a profilului demografic în rural se resimt, în intensități diferite, în toate zonele țării, însă un tip specific de localități se evidențiază a fi în situația cea mai gravă. Vorbim despre comunele îmbătrânite, izolate și slab dezvoltate economic care în perioada comunistă au reprezentat zone de recrutare pentru populația mutată în orașele aflate în plină dezvoltare și care în ultimele decenii au fost puternic afectate de migrația externă. Perspectivile de evoluție demografică a acestor localități indică accentuarea tendinței actuale de declin, care pot conduce, în cazurile extreme, la depopularea unor întregi zone.

Din punct de vedere al structurii, volumul de față este organizat în șapte capitole cu tematică specifică pentru ilustrarea procesului de reconfigurare a mediului rural. Primul dintre acestea este dedicat discutării semnificațiilor asociate conceptului de *mediu rural*, analizei unor modele internaționale de clasificare a statutului rezidențial al localităților și prezentării liniilor generale ale metodei utilizate în România pentru delimitarea între comune și localități urbane. În cadrul celui de-al doilea capitol propunem o serie de analize referitoare la procesul de transformare demografică a ruralului după 1990. Sunt de interes atât evoluțiile la nivelul indicatorilor relevanți, cât și implicațiile procesului de schimbare a structurii demografice la sate. Cel de-al treilea capitol discută despre reforma proprietății funciare demarcată în anul 1991 și rolului acesteia, prin fragmentarea exploatațiilor și întoarcerea la metodele tradiționale în agricultură, în reconfigurarea sectorului agricol. Capitolul patru este dedicat analizelor referitoare la situația ocupării

populației rurale. Capitolul cinci discută pe baza conceptului de dezvoltare rurală și prezintă principalele programe publice (naționale și europene) destinate modernizării infrastructurii publice la sate (Programul Național de Dezvoltare Locală și Programul Național de Dezvoltare Rurală). Capitolul șase se constituie într-o analiză asupra dezvoltării infrastructurii publice la nivelul a 20 de comune din sudul județului Argeș ca urmare a accesării programelor cu finanțare națională sau europeană. Cel de-al șaptea capitol completează cadrul analitic din secțiunile anterioare cu o perspectivă dedicată evoluției bunăstării subiective în rândul populației rurale, plecând de datele oferite prin seria de cercetări European Quality of Life Survey (EQLS).

Astfel, volumul de față propune analize tematice asupra unor dimensiuni relevante ce sunt corelate procesului de reconfigurare a mediului rural în perioadele de tranziției și post-tranziție. Capitolele sale, care constituie atât texte noi, cât și dezvoltări ale unor articole publicate anterior în diverse jurnale științifice, pot fi citite și înțelese atât autonom, prin centrarea acestora pe teme particulare, cât și integrat, ca parte a unei abordări explicative extinse. Ideea principală urmărită în fiecare dintre aceste studii pleacă de la considerarea lumii satului ca fiind în plin proces de transformare a coordonatelor vieții sociale și economice, marcat prin creșterea diferențierii față de specificul ruralului tradițional și afirmarea unei pluralități de configurații specifice.

CAPITOLUL 1.

CE REPREZINTĂ RURALUL?

Polisemantismul ruralului: populație, așezări și teritoriu

Conceptul de *mediu rural*, în ciuda unui aparent consens, este marcat de un anumit nivel de ambiguitate atât din perspectivă teoretică, cât și metodologică. Diversitatea contextelor sociale și multitudinea modelelor de clasificare a localităților fac dificil orice demers de delimitare clară a semnificației acestuia (Deavers 1992; Perlín 2010; Ratcliffe et al. 2016). Cel mai adesea, la nivelul discursului public mediului rural este conceptualizat pe baza diferențelor față de urban, fiind înțeles ca spațiu mai apropiat de coordonatele cadrului natural, cu intervenție antropică redusă. Deși intens utilizat, un astfel de model este limitativ și inexact, în special ca urmare a viziunii schematice pe care o impune (Dax 1996). Perspectiva standard, prin care ruralul și urbanul sunt înțelese în opoziție, pleacă de la asumarea unor distincții clare între caracteristicile acestora. Zonele rurale sunt plasate în relație de complementaritate și, adeseori, subordonare față de cele urbane. În multe dintre studiile din zona științelor sociale conceptul de *rural* este folosit în mod generic, fără a fi realizate precizări suplimentare referitoare la semnificațiile și caracteristicile sale. O astfel de perspectivă poate fi amendată prin prisma caracterului evaziv și a asumării omogenității intrinseci a spațiilor rurale care nu reflectă, în cele mai multe situații, realitatea de fapt (Silva 2013).

La nivelul literaturii de specialitate modelul dominant de raportare este cel constituit în baza dihotomiei care delimitează între

rural și urban. Cadrul vieții sociale este împărțit, așadar, în două categorii, formate din elemente considerate, cel mai adesea, a fi mutuel-exclusive. Dincolo de această perspectivă, pot fi identificate o serie de abordări clasice (Bell 1992; Dewey 1960; Halfacree 1993; Pahl 1966) sau mai noi (Amato et al. 2018; Halfacree 2009; Pagliacci 2017; Weeks 2010) care propun viziuni alternative, centrate pe multiplele forme de înțelegere și definire a ruralului. Ideea continuumului rural-urban reprezintă una dintre principale modele teoretice de acest tip. În cadrul acesteia, așezările nu sunt considerate eminentamente urbane sau rurale, ci sunt ordonate și ierarhizate, în baza coordonatelor economice și sociale pe care le înregistrează (Bell 1992; Halfacree 2009; Scott, Gilbert, și Gelen 2007). Din această perspectivă, nu se poate vorbi despre o delimitare clară a caracteristicilor urbane de cele rurale, ci despre forme variate de manifestare ale aceluiași cadru comun.

La nivel teoretic, cel mai adesea ruralul este înțeles pe baza indicatorilor privind caracteristicile populației, localităților și teritoriului. Deavers (1992) definește ruralul prin raportare la o serie de criterii ce vizează densitatea populației, distanța dintre așezări și coordonatele ocupaționale și profesionale ale rezidenților. Într-o perspectivă apropiată, Jacob și Luloff (1995) creionează coordonatele zonelor rurale prin recursul la trei caracteristici majore ale populației: a) distribuție redusă la nivelul teritoriului; b) ocupare însemnată în agricultură, silvicultură și industria extractivă; c) preponderența valorilor tradiționale. Halfacree (1993:23–27), pe de altă parte, critică atât *definițiile descriptive* (ce se concentrează asupra caracteristicilor măsurabile ale ruralului și care reprezintă evaluări realizate în baza unor seturi de indicatori statistici), cât și *definițiile socio-culturale* (care asumă existența unor relații de determinare între coordonatele socio-economice și atitudinile populației), oferind, în contrapondere, o perspectivă bazată pe reprezentări sociale. Astfel, în abordarea propusă de Halfacree (1993), rural este de-spațializat, nefiind conectat caracteristicilor unui anumit teritoriu, ci este considerat rezultată a valorilor, atitudinilor și reprezentărilor populației.

Studiul ruralului este puternic asociat analizelor privind sectorul agricol, situație evidențiată prin tematica abordată în multe dintre studiile de profil. Cu toate acestea, analizele referitoare la agricultură reprezintă doar un subdomeniul al sociologiei rurale. Pe această linie, Newby (1983) și Carolan (2016) aduc argumente în favoarea considerării sociologiei agriculturii ca fiind un domeniu major al sociologiei rurale. Effland (2000) și Friedland (2002), pe de altă parte, semnalează că axarea exclusivă pe studierea proceselor asociate practicilor agricole riscă să reducă din aria de acoperire a sociologiei rurale și subliniază necesitatea abordării unor tematici variate, în concordanță cu pluralitatea formelor de prezentare ale ruralului.

Așadar, ruralul poate fi definit și înțeles din perspective destul de diferite. O definiție clară și unanim acceptată asupra acestui concept este dificil de formulat. Mai degrabă, vorbim despre pluralitatea semnificațiilor asociate acestuia, fapt care subliniază complexitatea perspectivelor prin care ruralul poate fi explicat. Nivelurile de adecvare ale semnificațiilor asociate conceptului de mediu rural se construiesc în strânsă relație cu obiectivele vizate în cadrul cercetărilor din acest domeniu, fiind, în definitiv, rezultante ale unor opțiuni teoretice și metodologice.

În volumul de față, prin prisma nevoii de păstrare a echivalenței între cadrul explicativ utilizat și datele disponibile, ne poziționăm în paradigma definițiilor clasice, înțelegând mediul rural pe baza coordonatelor socio-demografice și economice ale populației ce trăiește în localități încadrate formal în categoria așezărilor rurale. Două argumente sunt de maximă relevanță pentru argumentarea acestei opțiuni. Primul se referă la faptul că această abordare a fost verificată de-a lungul timpului prin multiple studii comparative care i-au demonstrat adecvarea practică la contextul specific al societății românești. Cel de-al doilea face trimitere la specificul datelor statistice pe care sunt bazate analizele din acest volum și care delimitează populația rurală de cea urbană în baza statutului rezidențial al localităților ce este stabilit prin cadrul legal.

Modele de clasificare a zonelor rurale

În majoritatea statelor din vestul continentului european, criteriile în baza cărora o localitate este considerată urbană sau rurală țin de atingerea unor praguri ale volumului și densității populației, în timp ce în cazul țărilor foste comuniste, hotărâtoare sunt elementele referitoare la coordonatele economice și cele care arată nivelul de dezvoltare edilitară al așezărilor. În Europa Occidentală, o localitate este încadrată în categoria orașelor când efectivele totale ale populației rezidente la nivelul acesteia depășesc un anumit nivel definit pe baza legislației adoptate la nivel național (Brezzi, Dijkstra, și Ruiz 2011; van Eupen et al. 2012). Așezările rurale, pe de altă parte, sunt localități mici, caracterizate prin densitate redusă a populației, existența unor zone dedicate activităților agricole și a unor vaste spații naturale, unde intervenția antropică este limitată.

În România, precum și în cele mai multe dintre statele din fostul bloc comunist, clasificarea localităților se face prin legislație specifică, pe baza unui set de indicatori privind populația, specificul economic și nivelul de dezvoltare al infrastructurii publice și sociale. În acest mod, simpla atingere a unor praguri referitoare la volumul sau densitatea populației nu este suficientă pentru încadrarea localităților în categoria orașelor. Criteriile legate de ponderea populației ocupate în sectorul agricol, accesul la sisteme moderne de utilități sau furnizarea de servicii medicale și educaționale reprezintă indicatori suplimentari ce trebuie îndepliniți de către toate unitățile administrativ teritoriale (UAT) care aspiră la dobândirea statutului de localitate urbană.

Ca răspuns la diversitatea modelelor utilizate în clasificarea localităților și regiunilor, la nivel internațional au fost dezvoltate mai multe metodologii unitare de comparare, plecând de la o serie de indicatori comuni (Brezzi et al. 2011; Dax 1996; van Eupen et al. 2012). Între acestea, două abordări pot fi considerate a fi de referință: *metoda*

propusă de Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OECD) și metoda dezvoltată de Eurostat, destinată asigurării comparabilității datelor în profil teritorial la nivelul Uniunii Europene.

La începutul anilor '90, din necesitatea de armonizarea a cadrului de referință folosit în comparațiile internaționale, OECD a elaborat prima metodă internațională de clasificare a regiunilor (Dax 1996). Ulterior, metodologia a fost revizuită și îmbunătățită, prin stabilirea a trei pași necesari a fi parcurși în demersurile comparative, ce pot fi sintetizați prin schema următoare (OECD 2011):

- a) În prima etapă, pe baza indicatorului privind densitatea populației, așezările sunt împărțite în localități rurale și localități urbane. Astfel, toate UAT-urile cu populație situată sub pragul de 150 de locuitori pe km² sunt considerate rurale;
- b) În cea de-a doua etapă, localitățile sunt agregate în regiuni care ulterior sunt clasificate în trei categorii (plecând de la ponderea pe care o înregistrează populația din UAT-urile rurale în totalul populației regiunii):
 - *regiuni predominant rurale* (peste 50% din populația regiunii trăiește în comunități rurale);
 - *regiuni semnificativ rurale* (ponderea populației ce domiciliază în localități rurale este situată între 15% și 50%)
 - *regiuni predominant urbane* (mai puțin de 15% din populație trăiește în comunități rurale);
- c) În cea de-a treia etapă, ierarhia obținută în etapa anterioară este revizuită prin luarea în calcul a dimensiunii centrelor urbane existente la nivelul regiunilor. Pentru aceasta au fost propuse două situații în care se impune recalibrarea evaluărilor inițiale:
 - O regiune încadrată inițial în categoria celor predominant rurale devine regiune intermediară dacă include minim un oraș cu peste 200 de mii de locuitori, care reunește cel puțin 25% din totalul populației acesteia;
 - O regiune care este considerată inițial drept intermediară devine regiune predominant urbană dacă cuprinde un oraș cu

peste 500 de mii de locuitori, ce reprezintă peste 25% din populația totală a unității.

Plecând de la cadrul general propus de către metoda OECD, Eurostat a dezvoltat o metodologie proprie, ce ia în calcul densitatea populației la nivelul unor unități statistice specifice, denumite *celule de populație* (grid cells), cu suprafața de 1 km², care sunt agregate în clustere pe criterii ce țin de proximitate (Eurostat 2012). Prin recursul la clustere, Eurostat urmărește să suplinească din limitările abordării propuse de către OECD și să asigure o mai bună reprezentare teritorială pentru analizele statistice.

În prima etapă, metoda Eurostat (2012) împarte celulele de populație în trei categorii, după cum urmează:

- a) Clustere de mare densitate (care corespund centrelor urbane, intens populate): densitate a populației de peste 1500 de locuitori/km² și populație de cel puțin 50 de mii de locuitori;
- b) Clustere urbane: densitate situată între 300 și 1500 de locuitori/km² și prin populație de peste 5000 de locuitori;
- c) Celule rurale: toate celelalte celulele care nu satisfac criteriile minime de densitate stabilite pentru definirea clusterelor urbane.

În etapa următoare, metodologia clasifică regiunile în funcție de ponderea populației ce trăiește în celule rurale (grid cells): *regiuni predominant urbane* (ponderea populației din celulele rurale nu depășește 20% din totalul populației regiunii), *regiuni intermediare* (ponderea populației din celulele rurale se situează între 20% și 50% din efectivele totale la nivelul regiunii) și *regiuni predominant rurale* – ce corespund zonelor în care ponderea populației înregistrată în celulele rurale depășește 50% din total (Eurostat 2012:194).

Localitățile rurale în România

La baza actualului model de organizare administrativ-teritorială a României stă o lege elaborată acum peste cinci decenii (Legea nr.2 din

1968), modificată și completată în mai multe rânduri, dar a căror principii generale se păstrează până astăzi (organizarea teritoriului în orașe și comune, reunirea UAT-urilor în județe, ierarhizarea UAT-urilor în funcție de populație). Legea 2/1968 a propus o distincție clară între orașe și comune, realizată pe baza caracteristicilor demografice și economice ale localităților. În timp ce orașul reprezenta *„centrul de populație mai dezvoltat din punct de vedere economic, socio-cultural și edilitar”* (articolul 4), comuna era definită drept *„unitate administrativ-teritorială care cuprinde populația rurală unită prin comunitate de interese și tradiții, fiind alcătuite din unul sau mai multe sate, în funcție de condițiile economice, social-culturale, geografice și demografice”* (articolul 5). În anul 2018, prin legea nr. 290 pentru modificarea și completarea L. 2/1968, definiția comunelor a comportat o ușoară ajustare, în sensul sublinierii conexiunilor cu domeniul agricol: *„unități administrativ-teritoriale caracterizate de o densitate mai mică a populației, unite prin comunitate de interese și tradiții, în cadrul căreia se desfășoară activități predominant agricole”* (Art. 5).

Menționarea în definiție a criteriilor demografice și economice permit, în viitor, facilitarea accesului comunelor dezvoltate în categoria așezărilor urbane, cu condiția atingerii, în prealabil, a unor criterii suplimentare legate de dezvoltarea infrastructurii edilitare și a serviciilor publice. De altfel, în momentul de față multe dintre comunele situate în proximitatea orașelor mari nu se mai încadrează în definiția clasică a așezărilor rurale, nici pe baza coordonatelor demografice, și nici în ceea ce privește specificul economic, aflându-se în stadii diferite ale proceselor de urbanizare (Dumitrache et al. 2016; Grigorescu et al. 2012). Aceste comune reprezintă zone de extensie ale urbanului atât prin raportare la cadrul vieții economice, cât și al stilurilor de viață adoptate de către populație. Dezvoltarea din ultimul deceniu a cadrului normativ referitor la constituirea și funcționarea zonelor metropolitane reprezintă un prim pas în recunoașterea formală a multiplelor conexiuni existente între orașele mari și comunele din proximitate. Însă, până la atingerea unui punct optim de integrare între orașe și comunele limitrofe sunt necesare progrese suplimentare în direcția creșterii cooperării administrative între acestea.

După anul 2001, legislația românească a permis accesarea unora dintre localitățile rurale în categoria orașelor. Legea nr. 351/2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național a stabilit o serie de criterii minime pe care o localitate urbană trebuie să le atingă. Cele mai relevante dintre acestea au fost următoarele: a) populație totală de minim 5000 de locuitori; b) peste 75% din populația ocupată să fie activă în sectoarele non-agricole; c) minim 70% din locuințe să fie racordate la sistemele centralizate de alimentare cu apă; d) minim 55% din locuințe să fie dotate cu baie; e) minim 7 paturi de spitalizare la 1.000 de locuitori; f) existența la nivelul UAT-urilor a unor unități de învățământ liceal și centre culturale. Ulterior, în anul 2007, prin Legea nr. 100/2007 numărul minim de locuitori ai unui oraș a crescut la 10.000. Această modificare a îngreunat accesarea unor noi comune în categoria orașelor și a plasat, din punct de vedere formal, o parte importantă a orașelor mici în afara cadrului legal. Dincolo de acest aspect legat de criteriul demografic, multe dintre orașele mici actuale prezintă coordonate economice mai apropiate de cele ale localităților rurale decât de cele ale centrelor urbane consacrate (Hatos 2010; Popescu 2014). Astfel, la zona de intersecție dintre urban și rural putem plasa, pe de o parte, comunele mari aflate în proces de urbanizare, iar, pe de altă parte, micile orașe, slab dezvoltate atât economic, cât și edilitar, a căror situație nu diferă substanțial de cea a unora dintre comune.

În ceea ce privește înființarea de noi comune, Legea nr. 351/2001 a prevăzut o serie de criterii ce trebuie atinse pentru apariția de noi UAT-uri rurale: o populație totală de cel puțin 1500 de persoane, ponderea ocupării non-agricole de minim 25%, minim 45% dintre locuințe să fie construite după 1960, plasarea fiecăruia dintre satele componente la minim 5 km față de satul reședință al comunei din care urmează să se desprindă, existența spațiilor necesare funcționării instituțiilor locale. Dincolo de aceste criterii, pentru validarea înființării de noi comune este necesar ca inițiativele de acest tip să fie aprobate prin referendum organizat la nivel local. După 1990, cele mai multe noi comune au fost constituite în intervalul 2001-2006, când legislația a fost mai permisivă și când acest proces a fost încurajat politic. Ulterior, fiind înțelese riscurile

susținerii inițiativelor de acest tip, tendința de dezmembrare a UAT-urilor rurale a fost limitată prin ajustări ale cadrului legislativ.

În prima decadă de după revoluție singurele schimbări notabile în ceea ce privește statutul localităților au fost reprezentate de trecerea unor orașe în categoria municipiilor. Însă, după anul 2000 acest cadru a cunoscut unele modificări importante. Între 2001 și 2006 s-a înregistrat o creștere semnificativă a numărului de comune și orașe mici, prin crearea de noi UAT-uri rurale și prin schimbarea statutului rezidențial al unora dintre comunele existente. Astfel, în anul 2010, numărul total al comunelor era cu 230 de unități mai mare decât cel consemnat în 2000. Cele mai multe dintre noile unități administrative de acest tip au apărut în județele Timiș (17), Suceava (16), Ialomița (13), Dolj (11), Olt (11), Vaslui (11), în timp ce în doar patru cazuri (Ilfov, Gorj, Caraș-Severin și Hunedoara) nu au fost înregistrate astfel de înființări (Mihalache și Croitoru 2014).

În același timp, 59 de comune au avansat la rangul de oraș (dintre acestea 8 în județul Suceava, 6 în Ilfov, 5 în Maramureș și câte una în Timiș și Mureș). Cele mai multe dintre comunele nou constituite au apărut ca urmare a scindării unor unități mai mari, prin invocarea motivului unei mai bune administrări a teritoriului. Cu toate acestea, evoluțiile ulterioare ale majorității unităților din această categorie nu au demonstrat utilitatea acestor măsuri. Din contră, procesul de fragmentare a comunelor s-a dovedit a avea o serie de urmări negative pe dimensiunea asigurării finanțării proiectelor de modernizare locală.

Tabel 1. Organizarea administrativă a teritoriului, pe categorii de unități administrative.
Evoluție 1990-2008

	Anul 1990	Anul 2000	Anul 2010	Anul 2018
Municipii	56	93	103	103
Orașe	204	172	217	217
Comune	2688	2686	2861	2861
TOTAL	2948	2951	3181	3181

Sursa: INS, Baza de date Tempo (ADM101A)

Procesul de fragmentare administrativă a zonelor rurale a fost stopat după anul 2007, prin modificarea cadrului normativ pe această temă. Mai mult decât atât, în acea perioadă a fost pentru prima dată pusă în discuție ideea comasării localităților de mici dimensiuni, în structuri mai potrivite pentru susținerea proiectelor de dezvoltare locală. În ultimul deceniu, mai multe astfel de inițiative au apărut în spațiul public, fără a fi transpuse și în inițiative legislative. Cea mai amplă discuție pe această temă a fost reprezentată de propunerea, în anul 2011, a unui pachet de măsuri de reformă administrativ-teritorială care a inclus și o componentă destinată reorganizării comunelor. Proiectul în sine nu a fost finalizat, nedepășind stadiul de dezbateri. Totuși, pe această cale s-a lansat o temă ce a revenit periodic în atenția publică: nevoia de reformare a actualului sistem de organizare administrativ-teritorială a spațiului rural, care se dovedește a nu fi pe deplin adecvat coordonatelor actuale ale lumii satului și țărilor sale de dezvoltare.

În ciuda opoziției pe care o manifestă o parte a administrațiilor locale, reorganizarea administrativă a comunelor nu poate fi evitată pe termen lung. Factorii demografici sunt cei care arată nevoia unei astfel de măsuri. Multe dintre comunele mici, cu populație puternic îmbătrânită vor intra, în perioada următoare, pe o pantă accelerată de reducere a efectivelor populației, iar o parte a acestor se vor confrunta cu spectrul real al depopulării. În acest context, necesitatea păstrării acestora ca unități administrative de sine stătătoare este greu de argumentat. Rămâne ca în anii următori, odată cu o regândirea sistemului de organizare administrativă, să se decidă și calea de urmat pentru comunele de mici dimensiuni, nesustenabile funcțional.

Nivelul actual de eterogenitate economică al comunelor din România este unul ridicat (Dincă 2012; Dragoman 2011; Teșliuc, Grigoraș, și Stănculescu 2016). Comunele dezvoltate, situate în proximitatea unor orașe importante, au reușit să se dezvolte într-un ritm mult mai accelerat comparativ cu celelalte categorii de localități rurale. Comunele sărace, cu

profil preponderent agricol s-au afundat, pe întreaga perioadă a tranziției economice, în subdezvoltare. Unitățile administrative privilegiate prin amplasament și prin coordonatele cadrului economic regional au început să atragă, în special în ultimii ani, investiții în facilități economice non-agricole, care au adus creșteri însemnate ale bugetelor locale. Astfel, aceste localități au reușit să își finanțeze din resurse proprii o bună parte a investițiilor în modernizarea sistemelor de drumuri și în înființarea sau extinderea celor de utilități publice.

Acest tip de localități constituie, însă, un tip secundar de așezare rurală. Cele mai multe dintre comune au rămas dependente, în realizarea oricărei investiții publice în sisteme de utilități sau servicii, de sumele publice, direcționate prin bugetele centrale și județene și de sumele accesate prin intermediul programelor europene. În lipsa unor astfel de forme de susținere, cea mai mare parte a comunelor din România se află în incapacitatea de a derula investiții în modernizarea infrastructurii locale.

CAPITOLUL 2.

POPULAȚIA RURALĂ: EVOLUȚIE ȘI PERSPECTIVE

Introducere și obiective

În linie cu situația înregistrată la nivel național, evoluția demografică din ultimele decenii a mediului rural a fost marcată de reduceri substanțiale ale natalității și de creșterea ponderii deținute de către populația vârstnică. Procesul de scădere a numărului de nașteri s-a făcut simțit încă de la începutul anilor '90, pentru ca în deceniile următoare să se accentueze pe fondul reducerii ratei totale a fertilității și a modificării structurii pe vârste a populației. Trei tipuri de factori pot fi considerați răspunzători pentru evoluția natalității și fertilității în România perioadei de tranziție. Vorbim despre modificările apărute la nivelul stilurilor de viață ale populației, efectele produse ca urmare a migrației externe, precum și despre un anumit nivel de determinare economică a nașterilor, în măsura în care recunoaștem legătura existentă între dificultățile economice ale perioadei de tranziție și variația natalității.

Cadrul politicilor de susținere forțată a natalității a fost anulat imediat după schimbarea de regim politic din 1989 prin abrogarea măsurilor constrângătoare și abuzive introduse de către regimul comunist în anul 1966 (Kligman 1998; Moskoﬀ 1980). În locul acestor politici a fost promovat un model opus, conturat în baza unei intervenții minime a statului în acest domeniu, ce a îmbrăcat forma unor măsuri punctuale de susținere a familiilor și copiilor (Rotariu 2019; Rotariu, Dumănescu, și Hărăguș 2017). Principalul instrument de stimulare a natalității a devenit, după anul 2003, concediul și indemnizația pentru

creșterea copiilor care se adresează exclusiv părinților ce anterior momentului nașterii copilului au lucrat cu forme legale pentru cel puțin 12 luni în ultimii 2 ani. Acest tip de suport a contribuit la stoparea reducerii ratei totale de fertilitate în rândul femeilor salariate (în special în cazul populației urbane), dar nu a reușit să determine revirimentul natalității. Experiențele altor state cu natalitate mai ridicată din Europa de Vest arată că dincolo de oferirea de beneficii, dezvoltarea serviciilor publice adresate familiilor cu copii are o importanță considerabilă în susținerea unui nivel ridicat al natalității (Ghețau 2007). Pe această dimensiune situația din România a fost în întreaga perioadă de după 1990 deficitară.

Dincolo de aceste aspecte ce țin de contextul politicilor publice, cadrul economic al tranziției, dominat de precaritatea veniturilor și insecuritatea locurilor de muncă, a deținut un rol important în modelarea evoluției natalității. O serie de studii pe această temă demonstrează legătura puternică existentă între coordonatele economice generale și variațiile înregistrate la nivelul indicatorilor de natalitate și fertilitate în România (Mureșan 2007; Mureșan et al. 2008; Rotariu 2006). Pe de altă parte, migrația externă, fie că vorbim despre cea temporară, circulatorie, fie că ne referim la migrația definitivă, a avut la rândul său un rol substanțial în determinarea evoluției indicatorilor demografici. Chiar dacă impactul migrației asupra reducerii natalității este evident, o determinare exactă a acestei legături este imposibil de calculat (Ghețau 2018; Horváth și Kiss 2016; Rotariu 2019). Putem doar argumenta că prin afectarea structurii pe vârste a populației, emigrația a influențat în mod direct și evoluția numărului de nașteri. De altfel, reducerile efectivelor populației rezidente ce au fost înregistrate după anul 2007 pot fi explicate în principal prin impactul migrației externe, scăderea naturală fiind doar un factor explicativ secundar pentru aceste variații (Ghețau 2018).

Plecând de la precizările de mai sus, capitolul de față urmărește să ilustreze valențele procesului de schimbare demografică în rural, așa cum rezultă acestea în urma analizei indicatorilor de profil disponibili prin platforma Tempo, pusă la dispoziție de către Institutul Național de

Statistică (INS)¹. Limitele demersului propus pleacă de la caracteristicile seturilor de date disponibile. Pe baza raportărilor oficiale nu este întotdeauna posibilă obținerea unei determinări exacte a situației populației. În special pentru datele referitoare la perioada de după aderarea la Uniunea Europeană, când am avut de a face cu migrație externă intensă, valorile raportate de către INS pentru populația domiciliată sau rezidentă în mediul rural pot fi, în unele situații, amendate și discutate.

Cadrul teoretic

În perioada comunistă, politicile pronataliste coercitive au reușit să determine în primă instanță un reviriment important al numărului de nașteri, dar cu implicații dintre cele mai grave atât la nivel social, cât și al vieții private (Kligman 1998; Moskoﬀ 1980). Efectul politicii de interzicere a întreruperilor de sarcină au început să se reducă în anii '80, pe fondul creșterii avortului clandestin (Kligman 1998). Valorile ratelor de natalitate s-au redus de la 27‰, cât s-a înregistrat în anii 1967 și 1968, la 14‰-18‰, în perioada anilor '80 (Institutul Național de Statistică 2012). În decembrie 1989, una din primele măsuri adoptate de către noul guvern instaurat după căderea comunismului a vizat anularea decretului nr. 770/1966 care interzicea avortul (Stephenson et al. 1992). În anii ce au urmat, natalitatea a continuat să se reducă: de la 13,6‰ (cât se înregistra în 1990), la 9,9‰ în 2010 și 9,3‰ în 2018 (INS, Baza de date TEMPO, POP202A).

Între anii 2003 și 2019, efectivele totale ale populației rezidente în România au cunoscut o scădere de peste 2 milioane de locuitori: de la 21,6 milioane, până la 19,4 milioane (INS, Baza de date TEMPO, POP105A). Sporul natural negativ și migrația externă au condus în timp la dezechilibrarea profundă a structurii pe vârste a populației, în sensul reducerii substanțiale a ponderii deținute de către cohortele tinere. Este

¹ Date disponibile la adresa: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/>

de așteptat ca intensitatea procesului de îmbătrânire demografică să crească în deceniile următoare, în special ca urmare a accederii în categoria populației vârstnice a generațiilor numeroase născute între anii 1966 și 1990 care în momentul de față sunt poziționate în grupele de vârste intermediare (Bodogai și Cutler 2014; Kulcsár și Brădățan 2014; Voicu și Deliu 2018). Pe de altă parte, vârsta mediană a populației a urcat de la 34,4 ani în anul 2000, la 38,3 ani în 2010. Se estimează că în condițiile păstrării actualelor tendințe demografice, în anul 2050, acest indicator va depăși pragul de 50 de ani (Bodogai și Cutler 2014).

În momentul de față, o redresare a situației demografice pare a fi greu de atins. Aceasta chiar și în cazul unei situații ipotetice în care în anii următori s-ar produce un reviriment al natalității (Ghețău 2018). Plecând de la aceste evoluții, specialiștii din domeniu vorbesc despre intrarea României într-o etapă de declin demografic pronunțat, ce are implicații importante pentru deceniile viitoare (Ghețău 2004, 2007; Mureșan 2012; Rotariu 2019).

În cazul populației rurale, în concordanță cu evoluțiile consemnate la nivel național, transformările înregistrate după anul 1990 au fost marcate de reducerea efectivelor, de modificarea structurii pe vârste și de scăderea ratelor de natalitate și fertilitate (Bădescu, Șișeștean, Popa 2011). Procesele demografice ce s-au manifestat în rural au urmat, așadar, tendințele generale existente la nivelul întregii societăți. Totuși, în rural dezechilibrarea structurii pe vârste și reducerile înregistrate de către ratele de natalitate și fertilitate au fost, pentru anumite perioade, mai pronunțate în comparație cu situațiile consemnate în urban.

La nivel teoretic, evoluțiile demografice din ultimele decenii pot fi explicate prin recursul la un cumul de factori de ordin general ce țin de schimbările manifestate la nivelul stilurilor de viață ale populației și de o serie de factori specifici legați de contextul economic și social al României. Factorii generali, valabili în contextele societăților moderne, sunt descriși prin *teoria celei de a doua tranziții demografice* (Hoem et al. 2009; van de Kaa 1987, 2002; Kirk 1996; Lesthaeghe 2010), în timp ce în categoria determinantilor specifici intră procesele de restructurare a economiei (cu

implicațiile sociale ale acestora) și migrația externă (Horváth și Anghel 2009; Horváth și Kiss 2016; Șerban 2015).

Teoria celei de a doua tranziții demografice subliniază instaurarea unui model specific de evoluție în perioada modernă, marcat de schimbări valorice importante la nivelul populației: amânarea nașterilor și reducerea natalității, creșterea vârstei la prima căsătorie și a divorțialității, afirmarea coabitării ca alternativă la *căsătorie* și creșterea numărului de nașteri înregistrate în afara căsătoriei (van de Kaa 1987, 2002). În acest fel, la nivelul strategiilor de viață ale indivizilor, prin punerea în prim plan a ținutelor privind auto-realizarea și cariera profesională, modelele tradiționale centrate pe familia cu copii și-au pierdut din rolul central fiind înlocuite de coabitări, familii fără copii sau familii cu număr redus de copii.

Pentru situația concretă din România, această teorie explică doar parțial reducerile apărute la nivelul natalității și fertilității. Studii anterioare ce au analizat procesul de schimbare demografică în perioada de după 1990 au concluzionat că reducerea natalității nu s-a manifestat în mod special ca o rezultată a modificării valorilor populației cu privire la copil și familie, ci a fost, mai degrabă, un produs al contextului social și al perioadei economice dificile pe care a cunoscut-o România (Castiglioni et al. 2016; Mureșan 2007; Rotariu 2006; Stănescu 2016). Astfel, în explicarea transformărilor de la nivelul natalității și fertilității evoluția cadrului economic ocupă un rol central. Perioadele de criză profundă și nesiguranța populației față de evoluțiile viitoare au dus fie amânarea deciziilor legate de nașteri, fie reducerea numărului acestora, chiar dacă la nivelul populației familia cu copii a continuat să se bucure de o puternică valorizare.

Evoluția populației rurale

Populația cu domiciliul în mediul rural în anul 2019, conform raportărilor realizate de către INS, atingea 9,66 milioane de persoane, cu

un milion mai puțin decât cifra înregistrată în anul 1992 (tabelul 2). Această valoare include, în mod evident, și categorii importante de populație ce nu trăiește efectiv în zonele rurale, fiind, din acest punct de vedere, un indicator cu o relevanță discutabilă pentru analiza de față. Mai utile, deși și în această situație se impun o serie de limite, sunt datele referitoare la populația rezidentă. Din cei 19,4 milioane de locuitori rezidenți în România, câți raportează INS pentru anul 2019, 8,95 de milioane erau incluși și categoria populației rurale. Totuși, și în cazul acestui indicator este de așteptat ca cifra reală a populației care trăiește în rural să fie ceva mai redusă decât cea raportată oficial.

Suntem în această situație de incertitudine din considerente legate de imposibilitatea practică de a cuantifica trei categorii specifice de populație: a) migranții externi – ce nu sunt întotdeauna înregistrați ca fiind persoane ce au părăsit zonele de proveniență; b) persoanele ce au reședință formală în rural, dar care trăiesc efectiv în orașe; c) persoanele care locuiesc la sate, dar sunt înregistrați ca fiind domiciliați în orașe. Viitorul recensământ al populației, ce este planificat pentru anul 2021, va putea să ofere o imagine mai clară asupra coordonatelor reale ale populației și va permite clarificarea unora dintre confuziile ce pleacă de la dificultățile actuale de măsurare impactului pe care migrația externă l-a avut în modelarea efectivelor din rural.

Tabel 2. Evoluția populației rurale

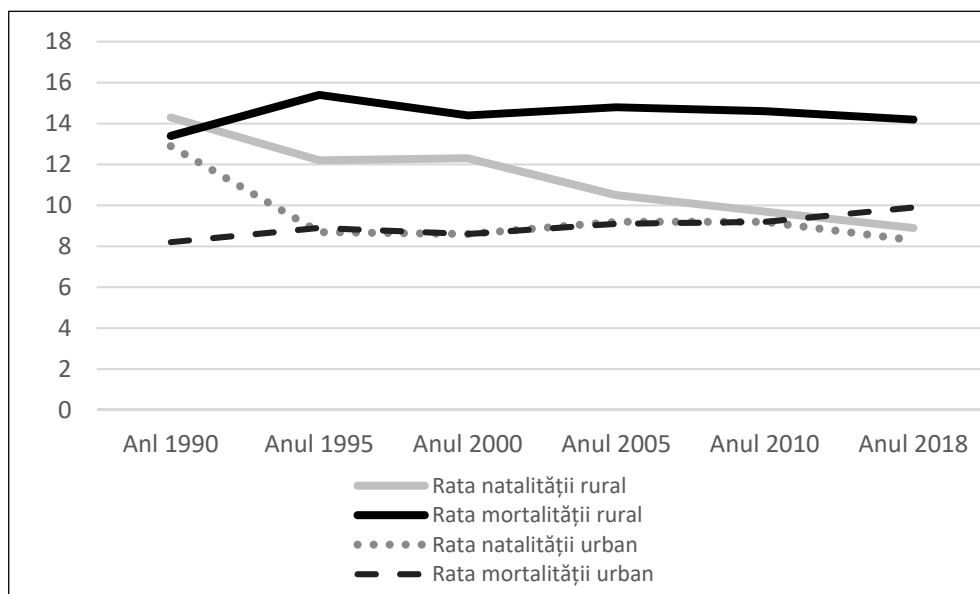
	Anul 1992	Anul 2000	Anul 2010	Anul 2019
Populația după domiciliu (milioane)	10,66	10,25	9,69	9,66
Ponderea populației rurale după domiciliu	46,1%	44,9%	43,3%	43,6%
Populația după reședință (milioane)	-	-	9,354	8,955
Ponderea populației rurale după reședință	-	-	46,2%	46,1%

Notă: Începând cu anul 2003, INS raportează atât populația în funcție de domiciliu, cât și populația rezidentă (totalitatea populației care are rezidența pe teritoriul României)

Sursa: INS, baza de date TEMPO: POP107A și POP105A

Rata natalității în rural a scăzut continuu după 1990, cu reduceri semnificative în prima parte a intervalului și cu evoluții ceva mai temperate în ultimul deceniu (graficul 1). Dacă la începutul perioadei de tranziție, valoarea acestui indicator atingea 14,3‰, la aproape trei decenii distanță, aceasta a scăzut până la 8,9‰. În cifre absolute evoluția corespunde unei scăderi semnificative a numărului de nașteri: de la 157 de mii de nașteri în anul 1990, la puțin peste 85 de mii în 2018 (INS, Baza de date Tempo, POP201A). Începând cu anul 1991, numărul de decese în rural l-a depășit pe cel al nașterilor, determinând spor natural negativ, cu valori anuale cuprinse între *minus* 30 de mii de cazuri și *minus* 51 de mii de cazuri (în anul 2018). Spre deosebire de situația din rural, în cazul populației urbane s-a remarcat o lungă perioadă (între anii 1995 și 2010) în care valorile ratelor de natalitate și mortalitate s-au păstrat relativ egale, pentru ca abia în ultimul deceniu să se înregistreze și în acest caz o accentuare a sporului natural negativ.

Grafic 1. Evoluția ratelor de natalitate și mortalitate pe medii rezidențiale (1990-2018)

Notă: Rata natalității desemnează numărul de nașteri la 1000 de locuitori, în timp ce rata mortalității arată numărul de decese la 1000 de locuitori
 Sursa: INS, baza de date TEMPO (POP 202A și POP207A) – prelucrare proprie

În concordanță cu imaginea descrisă mai sus, rata generală a fertilității în rândul populației rural s-a redus considerabil în ultimele decenii, pentru ca în 2018 să atingă minimul absolut de până în acel moment: 37,6‰ (acesta însemnând că la 1000 de femei de vârstă fertilă 15-49 de ani au fost înregistrate numai 37,6 de nașteri – INS, baza de date TEMPO, POP 203A). În ciuda acestei evoluții, rata generală a fertilității în rural se menține superioară celei consemnate în urban. Pe grupe de vârstă acest raport cunoaște unele particularități importante. În categoriile de vârste tinere (până în 25 de ani), fertilitatea este mai ridicată în rândul populației rurale, pe când în grupele de peste 30 de ani, fertilitatea este superioară în cazul populației urbane. În profil longitudinal se observă o tendință de creștere pentru ambele medii rezidențiale a vârstelor la care mamele aduc pe lume urmași. Acest proces poate fi pus în legătură atât cu schimbările apărute la nivelul stilurilor de viață, dar și cu măsurile de stimulare a natalității, care condiționează acordarea formelor de suport de încadrarea formală pe piața muncii a părinților.

Evoluția ratelor sporului natural în profil teritorial indică generalizarea declinului natalității în aproape toate zonele țării (tabelul 3). Instaurarea sporului natural negativ s-a produs în etape. Primele zone afectate au fost cele care au prezentat probleme privind structura pe vârste a populației încă din perioada comunistă, determinate fiind de fluxurile de migrație internă. Astfel, în anul 1990, 18 județe aveau deja spor natural negativ în zonele rurale, iar patru dintre acestea (Arad, Caraș-Severin, Hunedoara și Teleorman) se aflau în situații critice în raport cu realitatea acelei perioade (cu valori ale acestui indicator situate sub pragul de minus 5‰).

Creșterea numărului județelor cu valori negative ale sporului natural a continuat și în perioada anilor '90. În 2000, 30 de unități se aflau deja în această situație, în timp ce 10 dintre acestea aveau rate ale sporului natural inferioare valorii de minus 5‰ (cele patru județe prezentate anterior, plus alte șase: Cluj, Dolj, Giurgiu, Mehedinți, Olt și Sălaj). Până în 2010, numărul județelor incluse în categoria unităților cu spor natural negativ în rural a crescut la 38. Urmând aceeași tendință, în momentul de față numai cinci

județe mai cunosc creștere naturală în zonele rurale (Brașov, Ilfov, Sibiu, Suceava, Timiș), timp ce în 14 unități sunt caracterizate prin reducere moderată (cu valori ale ratei sporului natural cuprinse în intervalul minus 5‰ și 0‰). Între celelalte 22 de județe care înregistrează diferențe considerabile între valorile ratelor de natalitate și mortalitate se remarcă Buzău, Caraș-Severin, Mehedinți, Dolj, Hunedoara, Olt și Teleorman, unde rata sporului natural se situează între minus 8,8‰ și minus 13,3‰).

Tabel 3. Evoluția ratei sporului natural în rural, pe județe

	Anul 1990	Anul 1995	Anul 2000	Anul 2005	Anul 2010	Anul 2015	Anul 2017
Alba	-1,7	-5,2	-3,5	-6	-6,7	-7,2	-5,6
Arad	-5,7	-7,4	-5	-6,2	-5,7	-5,5	-5,6
Argeș	-0,4	-4,7	-4,4	-5,8	-6,2	-6,2	-6,5
Bacău	6,6	1,6	1,7	-1,8	-3,8	-3,7	-4,3
Bihor	-2,1	-5,6	-3,5	-4,3	-3,7	-4,2	-3
Bistrița-Năsăud	4,5	1,7	1,3	-2	-1,6	-1,9	-2,3
Botoșani	2	-2,4	-0,8	-3,4	-5,9	-6,4	-6,7
Brașov	1,8	-1,2	0,9	0,3	2,1	2,1	2,5
Brăila	0,1	-5,2	-4,3	-4,1	-6,6	-8,8	-8,9
Buzău	-0,9	-4,3	-4,5	-7,1	-8,4	-9,1	-9
Caraș-Severin	-6	-9	-8,5	-9,2	-9,3	-9,2	-8,8
Călărași	-0,7	-5,4	-3	-5,3	-6,2	-7,2	-7,6
Cluj	-2,3	-7,4	-7	-7,5	-5,7	-4,4	-3,1
Constanța	4,6	-0,8	1,8	0,9	1,2	0,3	-0,8
Covasna	1	-2,5	0,4	0,4	-1,2	-1,1	-1,4
Dâmbovița	0,6	-3	-2,7	-3,9	-3,4	-4,3	-4,3
Dolj	-3,3	-8,5	-5,9	-11,1	-11,2	-10	-9,4
Galați	5,9	0,7	1,7	-1,9	-4	-4	-4,8
Giurgiu	-4,1	-8,7	-7,1	-9,2	-9,4	-7,8	-8,5
Gorj	1,2	-2,5	-2,4	-5,1	-7,3	-7,3	-6,1
Harghita	1,3	-3,3	-1,6	-2,2	-1,9	-1,9	-1,5
Hunedoara	-7,6	-12,8	-10,7	-12,4	-9,4	-9,7	-10,1
Ialomița	-0,2	-4,2	-3,9	-4,9	-5,6	-7,3	-7,2
Iași	9,5	4,2	5,9	2,1	-1	-0,7	-0,6

	Anul 1990	Anul 1995	Anul 2000	Anul 2005	Anul 2010	Anul 2015	Anul 2017
Ilfov	-0,3	-4	-2,4	-2,2	-0,7	0,1	0,7
Maramureș	4	-0,2	-0,7	-3	-3,3	-3,3	-2,7
Mehedinți	-4	-8,3	-7,2	-10,9	-10,1	-8,7	-8,9
Mureș	1,1	-4	-0,7	-2,8	-2,5	-2,6	-1,9
Neamț	5,3	1,1	1	-2,4	-4,3	-4,6	-5
Olt	-2,1	-6,1	-5,7	-10,5	-11,1	-11,7	-11,7
Prahova	0,5	-2,4	-1,7	-3	-4,8	-5,4	-5,8
Satu Mare	3,1	-3,2	-2,3	-2,4	-3	-2,4	-1,3
Sălaj	-3,8	-7,3	-5	-7,6	-6	-5,6	-5,5
Sibiu	2,9	-0,2	1,5	1,2	0,7	0,8	2,1
Suceava	6,2	3,2	3,6	0,9	-0,1	-0,1	0,5
Teleorman	-5	-9,4	-10,4	-14	-13,3	-14,1	-13,3
Timiș	-1,7	-4,8	-1,9	-3,2	-3,2	-1,8	0,1
Tulcea	0,2	-3,9	-3,6	-4,4	-7,2	-7,2	-8,1
Vaslui	6,6	1,5	3,2	-1	-5,3	-4,9	-6,2
Vâlcea	0,4	-4,1	-4,4	-8	-7,1	-5,5	-4,4
Vrancea	2,1	-1,1	-1,5	-3,6	-4,7	-5,2	-5,9

Notă: Celulele care arată spor natural pozitiv sunt marcate cu gri deschis, iar cele care indică spor natural negativ (inferior pragului de minus 5‰ sunt marcate cu gri închis)

Sursa: INS, baza de date TEMPO (POP215A) – prelucrare proprie

Evoluțiile negative din ultimele decenii ale ratelor natalității și fertilității se văd în momentul de față, destul de pronunțat, în dezechilibrarea structurii pe vârste. Vorbim despre accentuarea procesului de îmbătrânire a populației rurale, evident în orice analiză longitudinală asupra indicatorilor de profil. Astfel, între 2003 și 2018, ponderea populației de peste 65 de ani a crescut cu 2%, ajungând la 20% din totalul efectivelor (INS, baza de date TEMPO, POP105A). Totodată, în același interval de timp, ponderea tinerilor (0-19 ani) s-a redus substanțial, de la 23,7% la 19,9% (INS, baza de date TEMPO, POP105A), iar vârsta medie a populației domiciliată la sate a crescut. În intervalul 2012-2018 acest indicator a ajuns de la 41,1 la 42,1 ani (INS, baza de date TEMPO, POP109A). Evoluțiile de acest tip demonstrează că avem de a face cu

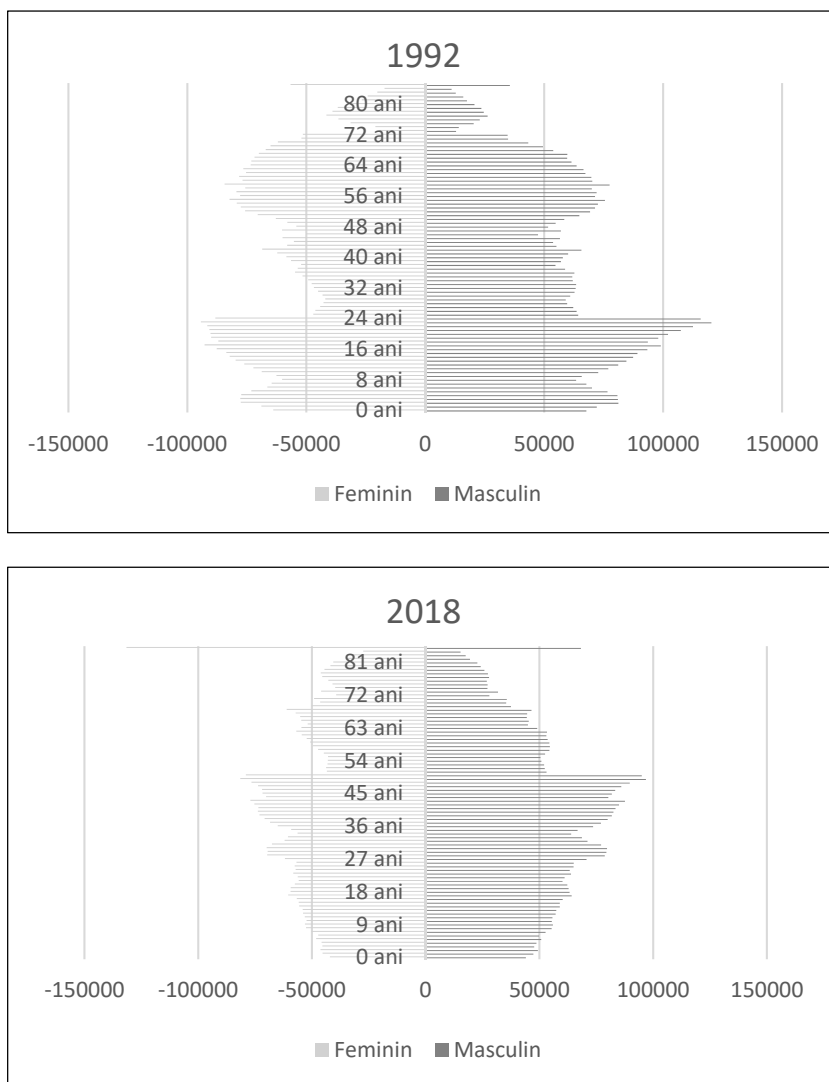
transformări la nivelul întregii distribuții pe vârste a populației care sugerează posibilitatea ca în următorii ani să fie consemnată o accelerare suplimentară a procesului de îmbătrânire demografică, pe măsură ce efectivele numeroase din segmentele de vârste intermediare (40-65 ani) vor avansa în categoria vârstelor înaintate.

La începutul anilor '90, structura pe vârste în rural prezenta o distribuție atipică, dată de subreprezentarea grupelor de vârstă din intervalul 25-55 de ani. Două categorii de populație erau dominante la acel moment: populația tânără (persoane născute după adoptarea decretului de interzicere a avorturilor) și populația de peste 55 de ani. Deficitul consemnat în categoria 25-55 ani poate fi explicat atât prin valorile mai reduse ale natalității din anii '50 și '60, cât și prin migrația puternică spre orașe din perioada anilor '60 și '70 (Chirot 1978; Turnock 1970; Țiu 2014). Dacă aceste categorii de vârstă nu ar fi fost subreprezentate în structura existentă în anul 1990, cel mai probabil, în momentul de față, pe fondul înaintării acestora către grupa de vârstă de peste 65 de ani am fi înregistrat ponderi mult mai ridicate corespunzătoare populației vârstnice. Cu alte cuvinte, migrația internă din perioada comunistă a contribuit în mod indirect la dispariția riscului de îmbătrânire accentuată a populației rurale, prin translația parțială a acestuia către categoria populației urbane.

Datele pentru anul 2018 arată că piramida vârstelor populației rurale prezintă o structură romboidală cu baza și vârful semnificativ mai reduse în comparație cu segmentul intermediar, corespunzător categoriilor de vârstă medie (graficul 2). Scăderea de lungă durată a natalității a făcut ca generațiile tinere să fie din ce în ce mai puțin numeroase, evoluție ce corespunde îngustării pronunțate a bazei piramidei. Între efectivele cohortelor tinere (născute după 1990) și cele corespunzătoare generațiilor născute între 1967 și 1989 a apărut un decalaj major, care poate fi transpus în un raport ce se apropie de 2 la 1 în favoarea populației născute în perioada comunistă. În momentul de față, populația cu vârste cuprinse între 25 și 50 de ani reprezintă segmentul demografic cel mai numeros, ce deține un rol important în echilibrarea

temporară a creșterii efectivelor populației vârstnice. Este de așteptat ca în condițiile păstrării actualelor tendințe demografice, în doar două decenii, piramida vârstelor în rural să se apropie de forma unui triunghi cu vârful în jos, cu efective ale populației tânără net subreprezentate în raport cu generațiile de populației vârstnică.

Grafic 2. Piramida vârstelor populației rurale: 1992 vs. 2018 (date în funcție de domiciliu)

Sursa: INS, baza de date TEMPO (POP107A) – prelucrare proprie

Datele demografice ilustrează că procesul de creștere a ponderii populației vârstnice nu a fost unul unitar la nivel teritorial. Evoluțiile natalității și fertilității rurale au fost diferite între diversele zone ale țării și între diferitele categorii de localități rurale. Unele județe, după cum vom detalia în paragraful de mai jos, au cunoscut creșteri mult mai intense ale segmentelor de vârstă înaintată, în timp ce alte zone au avut evoluții moderate. Pe de altă parte, în contextul migrației intense pentru muncă a persoanelor tinere, ponderea efectivă a vârstnicilor în totalul populației care trăiește în mediul rural nu poate fi determinată cu exactitate. De aceea, cu rezervele presupuse de orice demers de acest tip, considerăm că este destul de probabil ca proporția reală a vârstnicilor să fie ceva mai ridicată decât cea conturată pe baza datelor statistice oficiale.

Procentele cele mai ridicate ale populației de peste 65 de ani au fost consemnate în ultimii ani în județele din Oltenia, sudul Munteniei și în câteva din cele din zona de vest a țării (tabelul 4). Datele pentru anul 2018 ilustrează fidel diferențierea puternică dintre aceste regiuni: vorbim, pe de o parte, de ponderi de 15%-16% în Ilfov, Constanța, Satu Mare, Sibiu, Brașov, Iași și Timiș, dar și, pe de altă parte, de județe în care acest procent se situează între 25% și 30%, precum este cazul județelor Mehedinți, Hunedoara, Olt, Vâlcea și Teleorman. Pentru acestea din urmă, dar și pentru multe dintre județele în care ponderea populației vârstnice se situează în momentul de față peste pragul de 20%, este de așteptat ca în următoarele două decenii, în lipsa unor evoluții substanțiale ale natalității sau migrației, ponderea populației vârstnice să depășească o treime din totalul efectivelor. O astfel de evoluție echivalează cu dezechilibrarea profundă a structurii acestor zone, cu toată paleta de riscuri sociale și economice care rezultă dintr-o astfel de evoluție.

Departe de a fi un scenariu alarmist, o astfel de posibilitate este luată în calcul de o serie de proiecții demografice care vorbesc despre accentuarea procesului de îmbătrânire a populației României în următoarea perioadă de timp (Ghețău 2007; Institutul Național de Statistică 2017b; United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division 2019). Argumentul principal de la care

pleacă aceste prognoze vizează faptul că actuala structura pe vârste a populației României este fundamental afectată de subreprezentarea categoriilor de vârste tinere, ceea ce face improbabilă reechilibrarea sa prin mecanisme ce țin de natalitate și fertilitate.

Tabel 4. Ponderea populației de peste 65 de ani în totalul populației rezidente, pe județe (2018)

Procent	Județ
15%	Ilfov, Constanța, Satu Mare, Sibiu
16%	Iași, Brașov, Timiș
17%	Covasna
18%	Bihor, Harghita, Maramureș, Mureș, Suceava
19%	Arad, Bacău, Bistrița-Năsăud, Dâmbovița
20%	Cluj, Galați, Prahova
21%	Neamț, Vaslui
22%	Alba, Argeș, Botoșani, Călărași, Gorj, Ialomița, Tulcea
23%	Brăila, Caraș-Severin, Giurgiu, Vrancea
24%	Buzău, Dolj, Sălaj
25%	Mehedinți
26%	Hunedoara, Olt
29%	Vâlcea
30%	Teleorman

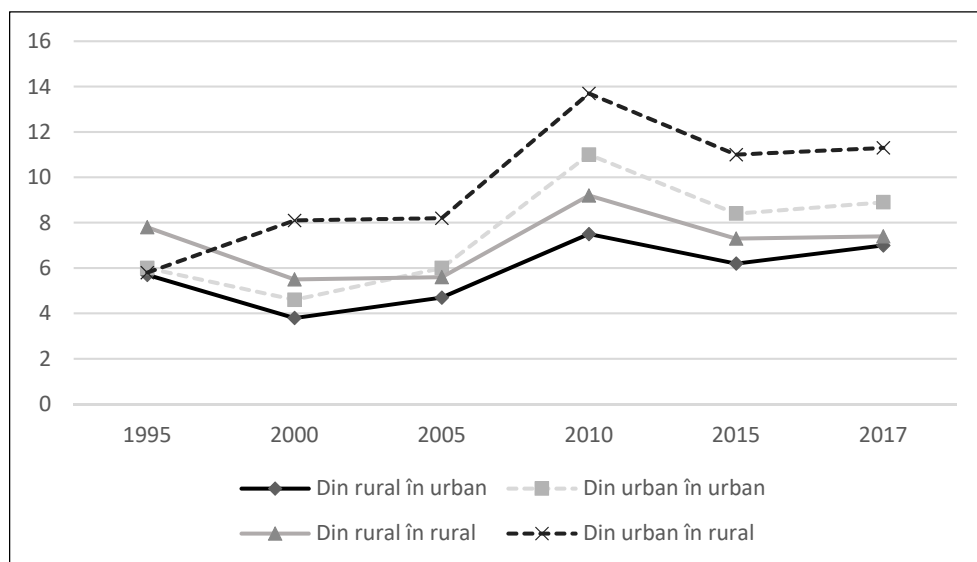
Sursa: INS, baza de date TEMPO (POP105A) – prelucrare proprie

Pe dimensiunea mișcării interne a populației, fluxul dominant înregistrat după 1990 a fost reprezentat de cel derulat pe ruta urban-rural (graficul 3). Explicația acestei evoluții stă în două tipuri de fenomene. Primul face referire la transformările negative din sfera economică care, cel puțin în prima parte a perioadei de tranziție, au fost responsabile pentru orientarea unei părți a populației urbane către sate. Un al doilea argument, valabil în mod special pentru explicarea mobilității teritoriale manifestate în ultimul deceniu, implică luarea în calcul a creșterii atractibilității rezidențiale a unora dintre zonele rurale, produsă ca urmare a modernizării condițiilor de locuit la sate. Ca urmare a acestor evoluții, multe localități rurale, în special cele din proximitatea orașelor,

au devenit zone de destinație pentru populația urbană interesată de avantajele oferite de locuirea la casă.

În anul 2018, în comune au fost înregistrate 109 mii de stabiliri de domiciliu ale unor locuitori provenind din urban, în timp ce fluxul opus (rural-urban) a numărat 89 de mii de cazuri. De altfel, peste 1 milion de persoane din mediul urban s-au stabilit în rural între anii 2010 și 2018, în timp ce în sens invers au fost consemnate 700 de mii cazuri de mobilitate (INS, Baza de date TEMPO, POP311A). Totuși, nu trebuie să ometem că datele statistice de acest tip pot să nu fie nu într-un tot acoperitoare pentru intensitatea proceselor referitoare la mobilitatea internă a populației. În mod real, schimbarea rezidenței nu este întotdeauna formalizată, ceea ce determină o subraportare a raportărilor referitoare la cazurile de acest tip. Elocvente în acest sens sunt situațiile persoanelor înregistrate în rural, dar care trăiesc și muncesc în orașe, precum și cele ale celor care locuiesc în cea mai mare parte a timpului în localități rurale, deși formal sunt încadrate în categoria rezidenților în localități urbane.

Grafic 3. Evoluția ratelor de migrație internă pe medii rezidențiale (1995-2017)

Sursa: INS, baza de date TEMPO (POP 311A)

Câteva concluzii privind implicațiile schimbării structurii pe vârste a populației rurale

Evoluția principalilor indicatori demografici în rural după 1990 au conturat o tendință clară de reducere a natalității și fertilității, concomitent cu creșterea vârstei medii a populației. Dacă atât în perioada comunistă, cât și anterior, ruralul a avut o contribuție majoră la creșterea efectivelor populației la nivel național, în ultimele decenii, această influență a încetat să mai fie prezentă. Numărul de nașteri în rural a fost inferior nașterilor înregistrate în cazul populației urbane începând cu anul 2004. Mai mult decât atât, în momentul de față, această diferență este una notabilă. În 2018, în rândul populației rurale au fost înregistrate 92 de mii de nașteri, pe când în cazul rezidenților înregistrați în localități urbane au fost consemnate 113 mii de astfel de evenimente (INS, Baza de date Tempo, POP201A). Chiar dacă rata natalității rurale (9,6‰ în 2018) se păstrează superioară celei urbane (9,1‰), scăderea consemnată în ultimele trei decenii a fost una majoră (minus 4,7‰), superioară celei echivalente pentru cazul populației de la orașe.

Schimbarea coordonatelor demografice în rural a fost accelerată de migrația externă care, în special după anul 2007, a devenit un proces structural pentru societatea românească (Anghel et al. 2017; Croitoru 2015, 2017; Sandu 2010; Șerban 2011). De altfel, în explicarea scăderii demografice înregistrate după 2007, contribuția avută de către migrația externă este superioară celei venite pe filiera evoluției indicatorilor mișcării naturale (Ghețău 2018).

Așadar, putem considera, în concordanță cu o serie de studii anterioare (Brădățan și Firebaugh 2007; Ghețău 2018; Mureșan et al. 2008; Rotariu 2019), că panta descendentă pe care a intrat populația României nu poate fi stopată, pe termen scurt și mediu, prin mecanisme ce țin de evoluția mișcării naturale. Mai mult decât atât, este de așteptat ca procesul de îmbătrânire a populației să se accentueze în următorii ani, odată ce actualele cohorte de vârste medii vor înainta către segmentul populației vârstnice.

Perspectiva creșterii ponderii populației vârstnice impune regândirea politicilor destinate acestei categorii și adaptarea sistemelor de securitate socială la noul context. O serie de studii pe această tematică au ajuns la concluzia că este necesară o adaptare substanțială a politicilor de securitate socială la noile provocări determinate de schimbările demografice (Bodogai și Cutler 2014; Cace 2006; Ghețău 2011; Mărginean 2016; Preda 2009; S-M. Stănescu 2018; Zamfir 2012). Cele mai puternice influențe exercitate ca urmare a creșterii ponderii populației vârstnice se vor resimți la nivelul sistemelor de pensii și de asigurări sociale de sănătate (Adăscăliței 2017; Nistor 2017; Preda și Grigoraș 2011; Stancu, Hașeganu, și Darmaz-Guzun 2019). În acest context, este nevoie de regândirea coordonatelor sistemului de securitate socială, prin implementarea unor politici destinate susținerii serviciilor sociale adresate categoriilor de populației vulnerabilă, în special a vârstnicilor singuri.

CAPITOLUL 3.

REFORMA AGRARĂ ȘI TRANSFORMAREA SECTORULUI AGRICOL²

Precizări introductive și metodologice

Demararea în anul 1991 a reformei proprietății funciare a reprezentat una dintre deciziile cu cel mai important impact asupra evoluției ulterioare a mediului ruralul. Prin această măsură, constantele sectorului agricol din perioada comunistă (proprietate colectivă, predominanța marilor exploatații, agricultură intensivă), valabile timp de aproape trei decenii în societatea românească, au fost înlocuite de o nouă realitate construită în jurul proprietății private asupra terenurilor și a economiei de piață.

Colectivizarea (derulată între anii 1949-1962) a fost impusă prin voința politică a regimului comunist, fără a fi susținut de cea mai mare parte a populației rurale (Șandru 2005). Astfel, după schimbările din decembrie 1989, presiunea populară pentru dizolvarea proprietății colective și restituirea terenurilor către foștii proprietari a găsit contextul propice de manifestare (Hatos 2006). Este dificil de estimat dacă, în situația generală a anilor '90, marcată prin schimbări structurale în întreaga societate și prin delimitarea față de formele de organizare a vieții economice din perioada comunistă, ar fi fost posibilă păstrarea vechiului model de funcționare al sectorului agricol. Evoluțiile înregistrate în anii ce au urmat au arătat că deciziile adoptate în România în această direcție

² Acest capitol are la bază studiul *Reforma funciară în perioada post-comunistă*, publicat în revista *Sociologie Românească*, vol. XVI, nr.1-2, 2018, pp. 71-82.

au condus la destructurarea unor raporturi economice și sociale ce s-au dovedit a fi funcționale în perioada anterioară.

După căderea regimurilor comuniste, state din Europa Centrală și Est au adoptat diverse strategii de reformare a marilor ferme și cooperative, cu impact diferit asupra performanței sectoarelor agricole (Bański 2017a). Pe termen scurt, țările în care sistemul cooperativelor și fermelor mari nu a fost în totalitate destructurat au înregistrat performanțe net superioare în comparație cu statele care au optat pentru adoptarea unor reforme drastice, ce au implicat reconstituirea vechii structurii de proprietate asupra terenurilor, anterioară demarării colectivizării (Davidova, Fredriksson, și Bailey 2009; Hartvigsen 2014).

România a fost unul din statele care au optat pentru cele mai radicale forme de restructurare a sectorului agricol. Imediat după reforma demarată prin Legea 18/1991, agricultura a ajuns să fie dominată de micile exploatații familiale autarhice (Totelecan 2012; Țâra 2018). Primii ani ai perioadei de după reîmproprietărire au fost marcați de entuziasmul populației, care își vedea satisfăcută una dintre principalele doleanțe: redobândirea dreptului de proprietate asupra terenurilor. Însă, odată cu trecerea timpului și cu transformările înregistrate în economie, interesul populației față de activitățile agricole s-a redus treptat. În anii ce au urmat, mulți dintre micii proprietari au renunțat să mai lucreze suprafețele ce le-au revenit, alegând să le arendeze, să le vândă sau chiar să le lase nelucrate.

Concomitent, fermele mari au început să joace un rol din ce în ce mai important atât prin valoarea producției obținute, cât și prin ponderea suprafețelor agricole pe care le utilizează. Peste 50% din suprafața arabilă a țării este în momentul de față exploatată în cadrul fermelor de mari dimensiuni – ce au mai mult de 100 de hectare (Institutul Național de Statistică 2017a). Totodată, chiar dacă micile exploatații rămân importante sub aspect numeric, producția realizată în cadrul acestora este redusă și rămâne rezervată, în mare parte, consumului din gospodăriile rurale. Astfel, sectorul agricol este puternic polarizat, între două tipuri de entități cu funcționalitate și caracteristici distincte: micile exploatații

țărănești și marile ferme. Veriga intermediară între aceste categorii, corespunzător elementului cheie din sistemele agricole din statele Europei Occidentale, fermele familiale, cooperativele și asocierile între micii producători este extrem de slab dezvoltată (Oțiman 2012; Petrescu 2014; Tudor 2015). Structura exploatațiilor agricole a ajuns în acest punct și pentru că în întreaga perioadă de tranziție factorii de decizie nu au reușit să implementeze măsuri eficiente de susținere a fermelor de dimensiuni medii și a formelor de asociere între micii producători, ca soluții la fragmentarea excesivă a exploatațiilor (Hatos 2006; Luca, Cionga, și Giurcă 2012).

Plecând de la acest cadru general, capitolul de față își propune să analizeze procesul de reformă agrară derulat în România după 1991 prin surprinderea principalelor sale coordonate, a etapelor și a implicațiilor asupra evoluției agriculturii. Textul urmărește să prezinte și să discute diferitele strategii de reformă a proprietății funciare adoptate de către fostele state comuniste din Europa Centrală și de Est, cu punctarea diferențelor și asemănărilor între acestea și modelul implementat în România. Cea de-a doua parte a materialului se axează pe creionarea principalelor două procese răspunzătoare pentru actuală configurația a agriculturii: a) fragmentarea exploatațiilor, ca rezultat al reformei agrare din anii '90; b) creșterea rolului deținut de către marile ferme atât în ceea ce privește suprafețele totale utilizate, cât și producția realizată la nivelul acestora.

Reforma agrară în fostele state comuniste

În perioada comunistă, sectoarele agricole în țările din Europa Centrală și de Est reuneau, în proporții variabile, atât proprietate privată, cât și proprietate colectivă sau de stat. Principala diferențiere între statele fostului bloc comunist consta în raporturile existente între aceste trei tipuri de structuri de proprietate (Bański 2017a). Exceptând cazurile Poloniei și Iugoslaviei, în toate celelalte țări din regiune, venirea la

puterea a partidelor comuniste a determinat colectivizarea agriculturii și naționalizarea unei părți semnificative a fondului funciar (tabelul 5).

În Polonia, proprietatea asupra terenurilor a rămas privată în special ca urmare a împotrivirii puternice a populației rurale, ce a fost evidentă încă de la primele demersuri de colectivizare și care a forțat factorii politici să renunțe la planurile de reformare pe model sovietic (Bański 2017b). În fosta Iugoslavia, pe de altă parte, păstrarea modelului proprietății individuale asupra terenurilor poate fi explicată prin autonomia extinsă de care s-a bucurat regimul lui Tito în cadrul blocului fostelor state socialiste. Influența mai redusă a Moscovei în politicile interne ale Iugoslaviei a permis ca deciziile pe o serie de domenii cheie, printre care și reglementarea regimului de proprietate, să fie luate intern, fără a fi impusă preluarea modelului URSS, așa cum s-a întâmplat în cele mai multe dintre statele din regiune (Bański 2017b).

Tabel 5. Ponderea terenurilor agricole naționalizate în statele foste comuniste (1988)

	Procent
Bulgaria	89,9 %
Cehoslovacia	93,9%
Iugoslavia	15,7%
Republica Democrată Germană	90,2%
Polonia	22,8%
România	90,5%
Ungaria	85,8%
URSS	98,2%

Sursa: Bański (2017b:123)

Exceptând aceste două cazuri, pentru toate celelalte state din Europa Centrală și de Est perioada cuprinsă între a doua parte a anilor '50 și începutul anilor '60 a fost marcată de derularea proceselor de colectivizare a agriculturii și de reducere a proprietății private asupra terenurilor. Naționalizarea și colectivizarea au fost promovate ca direcții de acțiune menite să conducă la accelerarea ritmului de dezvoltare a agriculturii și a zonelor rurale, considerându-se că modelul agriculturii

private este incompatibil cu obiectivele de dezvoltare vizate de către regimurile comuniste (Kideckel 1982; Șandru 2005). Ritmul de implementare a reformelor agrare a variat de la stat la stat, fără a exista un singur model de evoluție. Însă, în a doua parte a anilor '60 procesele de colectivizare erau declarate încheiate în toate statele comuniste din Europa (Kligman și Verdery 2011; Șandru 2005).

La începutul anilor '90, odată cu intrarea în etapa de tranziție către economia de piață, țările foste comuniste au implementat diferite politici destinate renașterii agriculturii pe baze private, compatibile cu noua realitate economică. Metodele alese pentru punerea în practică a acestor obiective au variat de la stat la stat, fiind determinate de configurațiile sectoarelor agricole și de opțiunile strategice susținute la anumite momente cheie de către factorii de decizie politică. În cele mai multe dintre situații, procesele de reformă au presupus adoptarea mai multor seturi de măsuri complementare în atingerea obiectivelor de transformare a regimului de proprietate (tabelul 6). Numai Polonia, Slovenia și Republica Macedonia de Nord au optat pentru utilizarea unui singur model de intervenție.

În Cehoslovacia, perioada comunistă a adus naționalizarea aproape în întregime a terenurilor agricole. Reformele agrare din Cehia au urmărit revenirea la situația din anul 1948, fiind permis ca fiecare dintre foștii proprietari să revindică suprafețele naționalizate – în limita a 150 de hectare – (Bański 2017a). Acolo unde restituția nu a fost posibilă pe suprafețele anterior deținute au fost propuse, în compensație, alte amplasamente sau bunuri de trezorerie (Bičík și Jeleček 2009). În Ungaria, procesul de naționalizare a făcut ca peste 85% din suprafețe agricole să fie exploatate de către cooperative sau ferme de stat. În procesul de reformare a proprietății funciare, ce s-a desfășurat în această țară între anii 1992 și 1996, a fost utilizat un model mixt, bazat pe restituirea proprietăților (în cadrul structurilor cooperative) și pe oferirea de compensații pentru foștii proprietari (Burger 2006; Swinnen 1999). În acest caz, spre deosebire de alte state din regiune, proprietatea colectivă

a fost păstrată, ceea ce face din modelul ungar de reformă unul specific. În anul 2013, în Ungaria se înregistra o relativă simetrie între suprafețele exploatate în cadrul cooperativelor și firmelor agricole de mari dimensiuni și cele lucrate în fermele familiale: peste 8800 de asociații, cooperative și firme agricole exploatau 2,1 milioane hectare, în timp ce 482 de mii de ferme familiale dețineau 2,468 milioane hectare (Bański 2017a).

Hartvigsen (2014) într-un studiu semnificativ ce analizează modalitățile de realizare a reformei funciare în Europa Centrală și de Est identifică șase tipuri de metode folosite în înfăptuirea reformelor, după cum urmează:

- *Restituirea proprietăților* – a fost principala metodă folosită de cele mai multe dintre fostele state comuniste (România, Bulgaria, Serbia, Croația, Cehia, Slovacia, Macedonia, Slovenia, Estonia, Letonia și Lituania). Prin aceasta se urmărea, pe cât posibil, ca foștii proprietari să beneficieze de aceleași terenuri ce au fost colectivizate sau naționalizate în perioada anilor '50-'60 (reîmproprietărire pe fostele amplasamente). În condițiile în care acest lucru nu era posibil, foștilor proprietari sau moștenitorilor acestora le erau acordate alte suprafețe, considerate a fi echivalente celor pierdute în perioada comunistă.
- *Retragerea membrilor din cooperative* – folosită în Cehia, Slovacia, R.D.G., Rusia, Ucraina și Republica Moldova. Prin destructurarea cooperativelor, foștilor proprietari le-au revenit *de iure* terenurile pe care le-au avut în proprietate la momentul constituirii acestora. Această modalitate de înfăptuire a tranziției către proprietatea privată a fost favorizată de modul specific în care au fost constituite cooperativele în statele în cauză, precum și de prevederile ulterioare care au permis retragerea facilă a membrilor cooperatori din aceste structuri.
- *Oferirea de compensații pentru terenurile naționalizate* – a constituit principala modalitate de realizare a reformei în Ungaria și o

metodă secundară, ce a însoțit restituția proprietăților, în Bulgaria, Cehia, Estonia, Letonia, Lituania, Slovacia și în România (doar parțial, pentru o serie de situații specifice). În Ungaria au fost acordate *vouchere*, prin intermediul cărora foștii proprietari au avut posibilitatea să achiziționeze imobile sau terenuri în contrapartidă pentru suprafețele ce urmau să rămână în proprietate colectivă. În celelalte state compensațiile au fost reprezentate fie de acordarea de participațiuni la firme de stat, fie de sume de bani menite să acopere valoarea estimată a terenurilor afectate de colectivizare.

- *Vânzarea terenurilor deținute de către stat* – a fost modalitatea principală aleasă pentru realizarea reformei în Serbia, Muntenegru, Croația, Slovenia și Polonia, regăsindu-se, totodată, ca metodă secundară, în programele de transformare a structurii proprietății funciare aplicate în Bulgaria, Cehia, Slovacia și țările baltice. Polonia, prin situația specifică dată de insuccesul procesului de colectivizare și prin configurația granițelor de după cel de-al doilea război mondial, a ales să distribuie suprafețele de teren prin organizarea de licitații și prin vânzări directe către foștii proprietari și către persoanele care utilizau, la momentul respectiv, suprafețele în cauză.
- *Distribuția de terenuri către populația rurală* a reprezentat metoda preferată de reformă agrară în Albania, Ucraina, Republica Moldova și Ungaria. În România această modalitate a însoțit reîmproprietărirea, fiind folosită doar pentru câteva cazuri specifice.
- *Distribuirea de acțiuni la fermele agricole* (ce puteau fi tranzacționate pe piață) a fost folosită ca modalitate principală de realizarea a reformei în Rusia și a însoțit alte metode (distribuirea de terenuri, retragerea membrilor cooperatori din asociații) în Ucraina și Republica Moldova.

Tabel 6. Principalele metode de realizare a reformei agrare în fostele state comuniste din Europa Centrală și de Est

	Metode principale:	Metode secundare:
Albania	Distribuirea de parcele către populația rurală	Restituirea proprietăților Oferirea de compensații către foștii proprietari
Bulgaria	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Croația	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Estonia	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Federația Rusă	Distribuția de participațiuni la fermele / cooperativele agricole	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole
Germania de est	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Letonia	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Lituania	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Macedonia	Restituirea proprietăților	
Muntenegru	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Polonia	Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Republica Cehă	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat

	Metode principale:	Metode secundare:
Republica Moldova	Distribuirea de parcele către populația rurală	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole Distribuția de participațiuni la fermele / cooperativele agricole
România	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Distribuirea de parcele către populația rurală
Serbia	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Slovacia	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Slovenia	Restituirea proprietăților	
Ucraina	Distribuirea de parcele către populația rurală Distribuția de participațiuni la fermele / cooperativele agricole	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole
Ungaria	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat Distribuirea de parcele către populația rurală	

Notă: În Bosnia-Herțegovina și Belarus nu au fost adoptate măsuri menite să reformeze structura de proprietate funciară

Sursa: Hartoigsen, 2014, p. 333

Reforma funciară în România

În România procesul de reformă a proprietății funciare a parcurs patru etape majore, definite în baza adoptării unor acte normative care au marcat evoluții specifice (Rusu et al. 2011): a) perioada 1991-1997; b) perioada 1997-2000; c) perioada 2000-2005; d) perioada de după anul 2005. Fiecare dintre aceste etape a fost dominată de viziuni particulare asupra liniilor directoare în reglementarea regimului de proprietate

funciară, ce au mers de la *un model de proprietate funciară limitată*, reglement prin Legea 18 din 1991, până la *un model caracterizat prin dispariția celor mai importante bariere* asupra dreptului de proprietate funciară, ca urmare a adoptării Legii 247 din 2005.

Procesul de transformare a sistemului agricol a demarat în anul 1990, înainte chiar de adoptarea legislației în domeniu, odată cu desființarea *de facto* a primelor cooperative agricole de producție (Hatos 2006). Legea 18 din 1991 a reprezentat un răspuns la solicitările privitoare la reconstituirea dreptului de proprietate privată asupra terenurilor, venind în întâmpinarea unor cereri manifeste la nivelul populației. Legea stabilea reîmproprietărirea în limita a maxim 10 hectare pentru foștii proprietari. Dincolo de această caracteristică generală, aceasta stipula atribuirea a 0,5 hectare de teren pentru foștii angajați ai cooperativelor și întreprinderilor agricole de stat și acordarea a 1 ha teren pentru moștenitorii persoanelor decedate, precum și pentru cei care și-au pierdut capacitatea de muncă în timpul evenimentelor din decembrie 1989.

Cadrul normativ adoptat în 1991 a prevăzut condiții de desființare a cooperativelor agricole de producție (CAP), dar a menținut fostele întreprinderi agricole de stat (IAS). Acestea urmau să fie transformate în societăți comerciale agricole controlate de către stat. Prin măsurile de acest tip se urmărea obținerea unui model mixt de proprietate, prin care foștii proprietari să beneficieze de retrocedarea parțială a terenurilor, dar să se asigure păstrarea controlului statului asupra sectorului marilor exploatații, important la nivelul economiei. Această formulă s-a dovedit în scurt timp neviabilă atât ca urmare a creșterii presiunii publice pentru retrocedarea unor suprafețe suplimentare de teren, cât și ca rezultat al acutizării problemele economice ale sectorului agricol de stat. Astfel, fermele de stat au intrat în colaps și au fost, rând pe rând, restructurate.

După momentul adoptării, Legea 18 a devenit un subiect major de controversă, nemulțumind atât curentul de opinie care a susținut menținerea unei ponderi cât mai ridicate a proprietății publice, cât și pe susținătorii restituirii integrale (*restitutio in integrum*). Această dispută a fost tranșată relativ târziu, abia în anii 1997 și 2000, odată cu adoptarea a două legi de modificarea a cadrului normativ referitor reforma agrară (L. 169/1997

și L. 1/2000), prin care limita de teren ce putea fi retrocedată unei familii a fost crescută la 50 de hectare teren arabil. Prin noua legislație se introducea și restituirea suprafețelor forestiere în limita a 10 hectare de familie.

Tabel 7. Ponderea proprietății private asupra terenurilor agricole și arabile în România

	1990	1996	2000	2005	2010	2014
Suprafață agricolă totală (mil. ha)	14,76	14,78	14,85	14,74	14,63	14,63
Suprafață arabilă totală (mil. ha)	9,45	9,33	9,38	94,20	94,04	93,95
Suprafață agricolă – ponderea proprietății private	0	72,30	95,70	95,56	94,34	93,64
Suprafață arabilă – ponderea proprietății private	0	83,61	96,47	96,10	95,67	95,15

Sursa: INS, Baza de date TEMPO, AGR101A

Procesul de retrocedare a terenurilor fost unul foarte anevoios, cu implicații dintre cele mai diverse. Între factorii care au îngreunat reîmproprietărirea, cei mai importanți au fost reprezentați de disputele apărute între moștenitori, lipsa documentelor care atestau proprietatea înainte de colectivizare și prevederile legislative care favorizau împrumărirea pe vechile amplasamente. Acestor elemente le-au fost suprapuse și disfuncțiile apărute la nivelul administrațiilor locale, care s-au dovedit, de cele mai multe ori, nepregătite pentru asumarea sarcinilor trasate prin legislația de retrocedare. Pe de altă parte, lucrările de amenajare a teritoriului din perioada comunistă (despăduriri, asanare a unor luciuri de apă, amenajare de sisteme de irigații, sistematizarea satelor, modernizarea căilor de acces etc.) au modificat, în multe localități, configurația suprafețelor agricole ce făceau obiectul restituției, generând dificultăți suplimentare.

În baza eliberării greoaie a titlurilor de proprietate au apărut situații în care mai multe persoane au revendicat aceleași suprafețe de teren. Ca urmare, instanțele din România, în special în perioada anilor '90, au fost supraîncărcate cu procese legate de soluționarea conflictelor apărute în urma retrocedărilor (Rusu et al. 2011; Totelecan 2012). Este dificil de cuantificat numărul proceselor determinate de întoarcerea la modelul proprietății private asupra terenurilor. O serie de estimări indică faptul că aproximativ 1 milion de persoane au fost implicate în primul

deceniu de după demararea procesului de reformă în astfel de evenimente (Hurduzeu, 2003, apud. Rusu et al. 2011).

Fragmentarea și comasarea exploatațiilor în agricultura românească

Imediat după transformările politice din anii '90, sistemele agricole din majoritatea țărilor central și est europene au fost marcate de fragmentarea proprietății funciare și de reducerea rolului deținut de către fermele mari (Aligică și Dabu 2003; Dijk 2003; Hartvigsen 2014). În perioada următoare s-a consemnat o tendință inversă, de creștere a importanței sectorului marilor exploatații în detrimentul segmentului micilor ferme familiale (Luca et al. 2012; Pašakarnis și Maliene 2010; Vitikainen 2004).

În contextul reformelor proprietății funciare din Europa Centrală și de Est vorbim despre două tipuri de fragmentare: *a proprietății funciare* și *a utilizării terenurilor*, fără ca aceste două dimensiuni să corespundă în totalitate (Hartvigsen 2014). Gradul de fragmentare al unui sistem agricol este dat de numărul total de exploatații existente pe o anumită suprafață, ce poate fi măsurat pe baza dimensiunii medii a fermelor și a distribuției spațiale a parcelelor deținute de o aceeași fermă (Vidican 2009). Perspectiva teoretică dominantă la nivelul literaturii de specialitate consideră fragmentarea exploatațiilor incompatibilă cu evoluția modernă sectoarelor agricole, fiind o reminiscență a formelor tradiționale de organizare a societăților rurale (Hartvigsen 2014a; Vidican 2009). Din acest punct de vedere, este nevoie ca sistemele agricole moderne să se bazeze pe asocierea micilor producători agricoli și pe existența unui sector bine dezvoltat al fermelor de dimensiuni medii. Exploatațiile autonome de mici dimensiuni sunt considerate ineficiente în contextul actual în care trebuie să concureze pe piață cu entități de dimensiuni mari, mai eficiente și mai productive.

Procesele de industrializare și urbanizare prin care au trecut statele din Europa Occidentală au condus încă de la începutul secolului XX la reducerea populației ocupate în agricultură și la comasarea

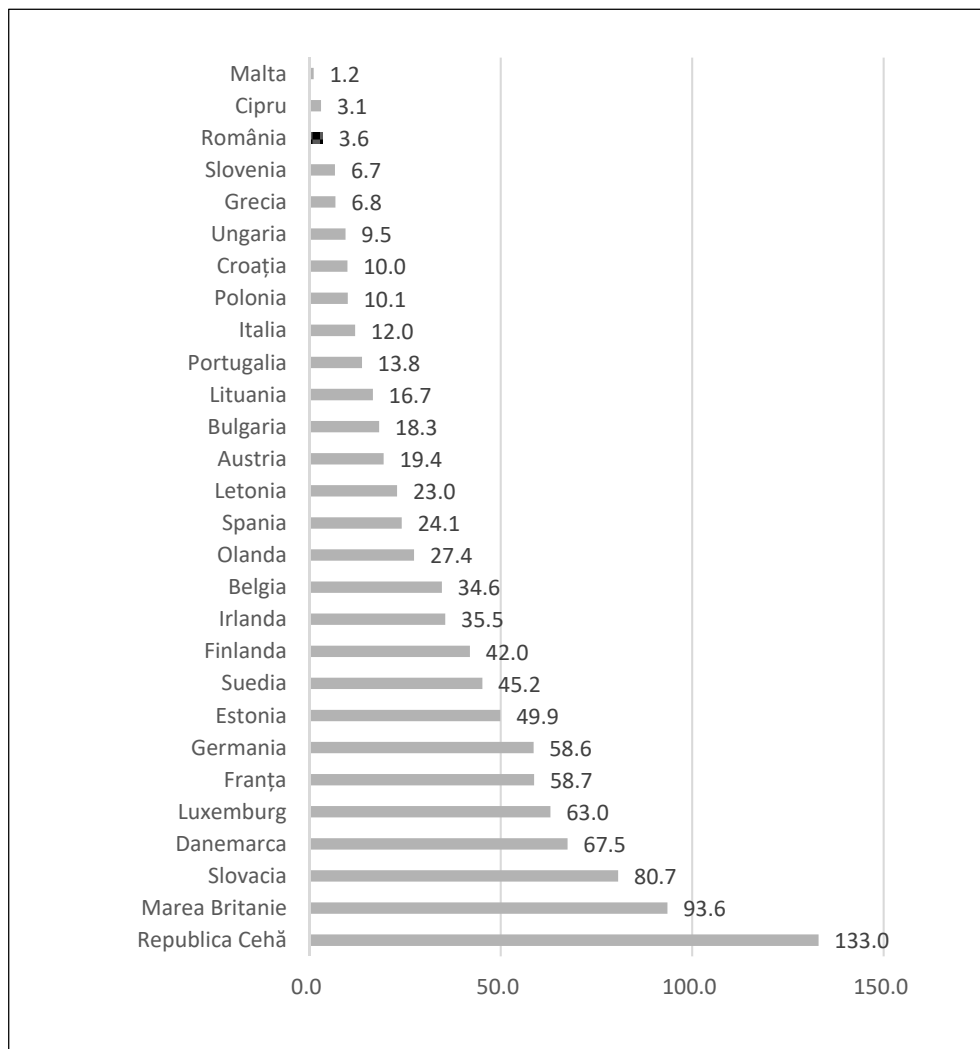
fermelor. În aceste areale, în contextul unei tot mai pronunțate orientări către piață a producătorilor a fost accentuată importanța acordată asociațiilor și cooperativelor agricole, privite ca mecanisme de creștere a productivității. În spațiul est european s-a înregistrat o evoluție mai lentă și mai diversificată în această direcție. Unele societăți (Cehia, Slovacia, Ungaria, Estonia) au mers mai accelerat către modelul existent în vestul continentului, în timp ce alte state (precum România, Bulgaria sau Albania) au cunoscut un ritm de convergență mai redus determinat, în principal, de fragmentarea excesivă a terenurilor și de predominanța modelului agriculturii tradiționale.

În România reforma funciară și restructurarea economiei socialiste au condus în anii '90, în mai mare măsură decât în cazurile celor mai multe dintre statele vecine, către *țărănizarea* agriculturii și întoarcerea la practicile agricole tradiționale (Hatos 2006; Sabates-Wheeler 2001; Swinnen, Dries, și Macours 2005; Vidican 2009; Voicu și Voicu 2006). Reconstituirea micii proprietăți funciare a fost însoțită de procesul colateral de fragmentare a exploatațiilor, cauzat de deciziile noilor proprietari de a lucra individual suprafețe restituite, în defavoarea formelor de cooperare și asociere (Hatos 2006; Petrescu 2014). A fost realizat, în acest fel, un fel de arc peste timp prin care coordonatele agriculturii din prima parte a perioadei de tranziție s-au apropiat, sub unele aspecte, de cele anterioare colectivizării. În timp, rolul micilor exploatații s-a redus odată cu includerea unora dintre acestea în marile ferme. Astfel, sectorul agricol a ajuns să fie dominat de două tipuri de structuri diferite: mici ferme țărănești orientate preponderent către autoconsum și mari exploatații destinate producției pentru piață (Feher et al. 2017; Ciutacu, Chivu și Vasile 2017; Petrescu-Mag, Petrescu, și Petrescu-Mag 2017; Tudor 2015; Otiman 2012).

Procesul de comasare a terenurilor a început să se facă simțit relativ târziu, după anul 2000, odată cu finalizarea reformei agrare și cu dezvoltarea sectorului marilor ferme agricole. Cu toate acestea, sub aspect numeric structura agricolă a rămas în continuare dominată de micile exploatații familiale apărute în urma procesului de împrumietărire de la începutul anilor '90. De altfel, România deține o treime dintre

fermele existente la nivelul Uniunii Europene, în timp ce suprafața agricolă utilizată de către acestea reprezintă mai puțin de 8% din totalul la nivel comunitar. Dimensiunea medie a unei exploatații era în anul 2013 de 3,6 hectare, semnificativ mai redusă în comparație cu situațiile înregistrate în toate celelalte state fost comuniste ce au aderat la Uniunea Europeană (graficul 4).

Grafic 4. Dimensiunea medie (ha) a exploatațiilor agricole în statele membre ale Uniunii Europene (2013)

Sursa: Eurostat (<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>)

În anii '90, după experiența perioadei comuniste, asocierea dintre micii proprietari funciari s-a dovedit a fi o strategie secundară în comparație cu modelul dominant dat de utilizarea individuală a suprafețelor agricole (Hatos 2006). Primele inițiative de coagulare a unor forme colective de utilizare a terenurilor agricole au fost înregistrate imediat după demararea reformei agrare din 1991. Acestea au îmbrăcat două forme: asociații formale, constituite pe structura vechilor cooperative agricole, reglementate din punct de vedere normativ și asociații informale, rezultate din asocierea ne-formalizată între micii proprietari agricoli (Hatos 2006; Vidican 2009). Cele mai multe dintre aceste structuri asociative s-au dovedit a fi neviabile încă din primii ani de funcționare, încetându-și rapid activitatea (Hatos 2006; Sabates-Wheeler 2001; Vidican 2009). În 1993, asociațiile agricole organizate formal utilizau peste 17% din suprafața arabilă a țării, în timp ce asociațiile informale dețineau 16% din total. În decursul anilor, rolul acestor forme s-a redus treptat atât prin retragerea membrilor, cât și prin transformarea multora dintre asociații în societăți comerciale cu profil agricol (Vidican 2009).

O posibilă cauză a acestei situații trebuie căutată în lipsa cadrului legislativ adecvat de susținere a activității asociațiilor agricole. Legea numărul 36 din 1991 privind societățile agricole și alte forme de asociere în agricultură a reprezentat doar recunoașterea funcționării acestora, fără a oferi și instrumente efectiv de susținere a respectivelor entități. După încercările nereușite de la începutul anilor '90 de dezvoltare a sectorului asociaționist în agricultură a urmat o perioadă lungă fără evoluții importante în acest sens. Asocierea și cooperarea au ajuns să fie parțial revigorate abia după anul 2007, când aderarea la Uniunea Europeană a adus o serie de prevederi privind susținerea prin Politica Agricolă Comună a acestor forme de conlucrare între micii proprietari de terenuri. Totuși, nici în momentul de față nu putem vorbi despre evoluții semnificative în această direcție. Aceasta deoarece asociațiile constituite în vederea accesării de fonduri europene sunt, de cele mai multe ori, doar mijloace de asigurare a accesului la finanțările oferite prin cadrul politicii

agricole a Uniunii Europene și nu se dovedesc a fi structuri cu adevărat funcționale de cooperare între micii producători.

Câteva concluzii

După schimbările de regim politic din 1989, statele foste comuniste din Europa Centrală și de Est au implementat diferite măsuri destinate reformării sectoarelor agricole, centrare în jurul schimbărilor din sfera proprietății asupra terenurilor. Modelele aplicate în această direcție au fost variate și au depins de obiectivele asumate prin programele de reformă adoptate de fiecare țară în parte (Bański 2017a; Hartvigsen 2014; Vidican 2009). În România accentul a fost pus pe reconstituirea vechii structuri de proprietate, anterioară demarării procesului de colectivizare, decizie cu impact major asupra evoluției sectorului agricol și mediului rural. Măsurile implementate în această direcție au dus la fragmentarea excesivă a proprietății și au determinat disoluția modelului agriculturii din perioada comunistă, cu toate consecințele economice rezultate din acest proces.

În scurt timp după reîmproprietărire, agricultura României a ajuns să fie dominată de micile exploatații țărănești din zona de subzistență, slab productive și prea puțin integrate circuitelor economice. Perioada anilor '90 a constituit, din acest punct de vedere, o etapă de involuție în agricultură, de întoarcere parțială la realitatea perioadei de după cel de-al doilea război mondial. Ulterior, după ce tumultul retrocedărilor s-a estompat, rolul deținut de către micile gospodării țărănești s-a redus pe fondul consolidării sectorului marilor exploatații. În ciuda acestor evoluții, sectorul agricol continuă în momentul de față să fie puternic polarizat între micile exploatații familiale (dominante din punct de vedere numeric), cu rol în asigurarea autoconsumului și sectorul marilor ferme, care asigură cea mai mare parte a producției (Ciutacu, Chivu și Vasile 2017; Petrescu-Mag et al. 2017). Chiar dacă nu avem date certe cu privire la structura de proprietate asupra terenurilor,

cunoaștem că peste 50% din suprafața arabilă a României este *lucrată* în cadrul fermelor agricole de mari dimensiuni (fără ca aceasta să însemne că aceste suprafețe se află în totalitate în proprietatea acestor entități sau a persoanelor care le dețin).

La aproape trei decenii de la modificările survenite în regimul de proprietate se observă, destul de evident, o nouă realitate socială și economică, dată de îndepărtarea de coordonatele specifice perioadei de tranziție și de reducerea dependenței populației rurale față de agricultura tradițională. Treptat, agricultura României pare a depăși unele dintre problemele generate de fragmentarea exploatațiilor. Creșterea sectorului marilor exploatații, în detrimentul unei structuri echilibrate între fermele familiale, formele asociative și marile entități agricole, poate fi privită ca o amenințare la adresa asigurării unei baze solide de dezvoltare a agriculturii și zonelor rurale. Marile exploatații, în ciuda accentului pus pe obținerea unor niveluri ridicate ale producției și pe eficiență, nu pot asigura un număr însemnat de locuri de muncă pentru populația rurală și nu pot genera dezvoltare la nivelul comunităților locale.

CAPITOLUL 4.

STRUCTURA OCUPAȚIONALĂ A POPULAȚIEI RURALE

Precizări introductive și obiectivele analizei

La începutul secolului XX, societatea românească prezenta un pronunțat caracter rural și era puternic conectată activităților agricole (Chelcea 2010; Murgescu 2010). Situația generală nu s-a modificat prea mult în perioada interbelică. În anul 1938, aproape 90% din totalul populației rurale de vârste active lucra în agricultură și sectoare conexe (Bleahu 2004). În prima parte a anilor '50, evoluțiile consemnate în direcția reducerii dependenței populației față de practicile din agricultura tradițională au fost destul de modeste. La acel moment, 80% din populația de la sate era activă în varii domenii conectate agriculturii (Trebici 1985). Primele progrese consistente s-au produs începând cu anii '60, ca urmare a programului de industrializare, când pe fondul creșterii exponențiale a cererii de forță de muncă în sectoarele neagricole, ponderea populației rurale ocupate în agricultură a început să se reducă semnificativ (Chirot 1978; Ronnas 1989; Turnock 1970). Între anii 1960 și 1989, efectivele totale de populație ocupate în agricultură s-au înjumătățit: de la 6,2 milioane de persoane la 3 milioane de persoane (Comisia Națională pentru Statistică 1990).

Ulterior, în anii '90, ca urmare a tumultului economic specific tranziției, problema supraocupării în agricultură a populației a reapărut (Aligică și Dabu 2003; Bleahu 2004; Ilie 2018; Mathijs și Noev 2004; Swinnen et al. 2005). După 2000, pe fondul redresării treptate a economiei, a migrației externe și a modificării unor coordonate

demografice, ponderea populației rurale ocupate în acest sector de activitate a început să se reducă lent. În acest fel, în anul 2016, ocuparea neagricolă a ajuns să depășească, pentru prima dată după 1990, ponderea deținută de către populația cu activitate în agricultură. Această evoluție a continuat și în anii următori, când au fost consemnate creșteri notabile în segmentul populației rurale salariate, în special în sectoarele corespunzătoare muncilor slab calificate. În ultimele decenii, profilul ocupațional în rural a evoluat lent de la unul preponderent agricol, specific primei perioade a tranziției, către un profil mixt, dominat din ce în ce mai evident de categoria salariaților din sectoarele neagricole.

Plecând de la acest cadrul general, studiul de față își propune să discute recente valențe ale procesului de reconfigurare a structurii ocupaționale în rândul populației de vârste active domiciliată la sate. Datele ce stau la baza acestui demers sunt, în cea mai mare parte, seturi de indicatori longitudinali furnizați de către Institutul Național de Statistică prin platforma Tempo. Recursul la literatura științifică țintește construcția unui cadrul explicativ care să însoțească analiza și să permită creionarea evoluției României în contextul mai larg al statelor foste comuniste din Europa Centrală și de Est.

Cadrul teoretic

Coordonate ale sectoarelor agricole în România și fostele state comuniste din Europa Centrală și de Est

Valurile de extindere a Uniunii Europene către fostele țări comuniste au condus spre afirmarea unei puternice diferențieri în interiorul UE pe dimensiunea coordonatelor sectoarelor agricole (Eurostat 2018). În urma deschiderii către spațiul central și sud-est european (Fredriksson et al. 2017), numărul de fermieri din Uniunea Europeană a crescut cu 140% (de la 5,7 milioane la 13,7 milioane), în timp ce suprafețele de teren agricol s-au extins cu numai 40% (de la 125 milioane ha la 174 milioane ha). România și Polonia se particularizează

prin ponderea ridicată a exploatațiilor de mici dimensiuni ce reprezintă, în cea mai mare parte, loturi de teren utilizate în cadrul gospodăriilor țărănești, peste 3,4 milioane în cazul României și 1,4 milioane de astfel de unități în Polonia (tabelul 8). Conform Eurostat (2018) un număr important de exploatații, deși departe de cifrele raportate pentru cele două țări mai sus menționate, se consemnează și în Ungaria, Bulgaria, Grecia, Italia sau Spania.

Specificitatea structurii exploatațiilor din României este conturată atât prin numărul mare al entităților de sub 5 ha, cât și prin suprafața totală de teren care este utilizată la nivelul acestor structuri agricole (peste 28% din total). Pe această dimensiune, diferențele dintre România și celelalte state din regiune devin semnificative. Spre exemplu, în Polonia doar 13% din suprafața agricolă este utilizată de către exploatațiile de mici dimensiuni (sub 5 ha), în Ungaria această pondere este de 5%, iar în Bulgaria atinge numai 3%.

Tabel 8. Structura fermelor agricole în noile state membre ale Uniunii Europene (date pentru anul 2016)

	Nr. exploatații (mii)	Pondere la nivel U.E.	Suprafața agricolă utilizată (s.a.u.) – 1000 ha	Pondere s.a.u. la nivelul U.E. (%)	Pondere exploatațiilor de sub 5 ha în totalul exploatațiilor (%)	Pondere suprafețelor exploatate de către fermele mici (sub 5 ha) (%)
Uniunea Europeană	10 321,2	100	171 288,5	100	65,4	6,1
România	3 422	33,2	12 502,5	7,3	91,8	28,7
Bulgaria	202,7	2	4 468,5	2,5	82,6	2,9
Republica Cehă	26,5	0,3	3 453	2	18,7	0,3
Cipru	34,9	0,3	111,9	0,1	89,6	28,1
Croația	134,5	1,3	1 563	0,9	69,5	11,4
Estonia	16,7	0,2	995,1	0,6	31,6	1,3
Letonia	69,9	0,7	1 930,9	1,1	35,2	2,8
Lituania	150,3	1,5	2 924,6	1,7	50	6,9
Polonia	1 407,7	13,7	14 405,7	8,4	54,3	13,2
Malta	9,3	0,1	11,2	0,0	96,6	78,5
Slovacia	25,7	0,2	1 889,8	1,1	55,7	1,5
Slovenia	69,9	0,7	488,4	0,3	59,5	19,9
Ungaria	430	4,2	4 670,6	2,7	81,4	4,8

Sursa: Eurostat (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ef_m_farmang&lang=en)

La nivelul statelor din vestul Europei, procesul de consolidare a exploatațiilor s-a produs etapizat, începând cu finele secolului al XIX-lea, ca urmare a modernizării și urbanizării (Lambert 1963; Vitikainen 2004). În spațiul estic, acest proces a fost accelerat abia în perioada de după cel de-al doilea război mondial, odată cu colectivizarea și reducerea drepturilor de proprietate individuală asupra terenurilor (Șandru 2005; Turnock 1996). Uniunea Europeană, în decursul ultimelor decenii, a încurajat comasarea exploatațiilor prin o serie de măsuri de sprijin acordate asociațiilor agricole și fermelor de dimensiuni medii și mari (Pașakarnis și Maliene 2010; Ploeg, Franco, și Saturnino 2015). Mare parte a sumelor distribuite ca subvenții au ajuns la entitățile agricole de mari dimensiuni care și-au întărit suplimentar competitivitatea și s-au extins, de cele mai multe ori, prin preluarea unor ferme familiale (Ploeg et al. 2015).

Coordonatele sociale și economice ale ruralului românesc se particularizează atât comparativ cu situația din Europa Occidentală, cât și în raport cu țările din Europa Centrală și de Est (Bíró 2015; Ciutacu, Chivu, și Vasile 2015; Tudor 2015). România se diferențiază prin ponderea ridicată a populației rurale, prin ocuparea agricolă semnificativă și prin dependența economică a celor mai multora dintre localitățile rurale față de activitățile din sectorul agricol (Aligică și Dabu 2003; Ciutacu et al. 2015; Feher et al. 2017; Fredriksson et al. 2017; Mathijs și Noev 2004). Chiar dacă evoluțiile consemnate în ultimii ani au fost, în cea mai mare parte, pozitive, în sensul realizării unor progrese în direcția modernizării infrastructurii rurale, a dezvoltării sectorului agricol și a reducerii dependenței față de agricultura tradițională, ritmul acestora nu a fost suficient pentru anularea decalajelor existente în comparație cu state precum Cehia, Ungaria, Polonia și, cu atât mai puțin, pentru a permite o apropiere de coordonatele ruralului din statele Europei Occidentale.

Ruralul românesc prezintă diferențieri notabile în profil teritorial, evidente prin pronunțata eterogenitate economică și demografică existentă între regiuni și localități (Dachin 2008; Kerekes et al. 2010; Sandu 2011). Din această perspectivă, conceptul de *mediu rural* trebuie înțeles, mai degrabă, ca sumă a unor contexte sociale și economice variate, conturate prin prisma specificităților regionale și a orbitării economice

diferite a UAT-urilor rurale în jurul orașelor importante. Cu alte cuvinte, ceea ce desemnăm prin termenul generic de *mediu rural* nu se constituie în baza unor caracteristici comune pentru diferitele zone, ci reprezintă un cumul al unor coordonate locale destul de variate.

Procesul de dezvoltare diferențiată a ruralului s-a accentuat în ultimii ani, în special prin manifestarea, din ce în ce mai evidentă, a trei profiluri majore de localități rurale. În primul dintre acestea putem include comunele dezvoltate, situate în proximitatea marilor orașe, integrate economic și funcțional acestora, care se diferențiază puternic de imaginea clasică a satelor din România. Un al doilea profil este reprezentat de către comunele mici și subdezvoltate, deficitare din punct de vedere al infrastructurii și condițiilor de viață, care sunt în continuare dependente de activitățile din sectorul agricol. Între aceste două tipuri de UAT-uri, se încadrează o a treia categorie, destul de eterogenă la rândul său, corespunzătoare comunelor cu nivel mediu de dezvoltare, cu specificități economice și sociale diversificate.

Deși la nivel discursiv încă este un loc comun ca mediul rural să fie prezentat în relație cu practicile din zona agriculturii de subzistență, evoluțiile recente indică semnele modificării acestor raporturi. Astfel, transformările consemnate în ultimii ani la nivelul vieții economice impun reconsiderarea locului și rolului deținut de către agricultura tradițională în lumea satului contemporan. Pentru comunele cu nivel ridicat de dezvoltare, precum și pentru multe dintre cele din categoria intermediară, specificul economic local nu mai este constituit exclusiv în baza activităților agricole, ci îmbracă forme dintre cele mai variate.

Agricultura de subzistență și dualitatea economiei rurale în perioada de tranziție

La nivel teoretic nu există o definiție unanim acceptată asupra semnificației conceptelor de *agricultură de subzistență* și *agricultură de semi-subzistență*. Cel mai adesea, demarcația între aceste două tipuri de practici se realizează plecând de ponderea pe care o reprezintă autoconsumul în

totalul producției realizate. Agricultură de subzistență este pusă în legătură cu folosirea întregii producții pentru satisfacerea nevoilor membrilor gospodăriei (Aligica & Dabu, 2003; Hartvigsen, 2014; Sabates-Wheeler, 2001). Pe de altă parte, în ceea ce privește agricultura de semi-subzistență vorbim despre utilizarea unei părți a producției pentru autoconsum, în timp ce o excedentul este valorificat pe piață (Davidova 2011). Cu alte cuvinte, *agricultura de subzistență* este înțeleasă a fi în totalitate decuplată de la mecanismele de piață și concentrată pe asigurarea traiului familiilor de agricultori, în timp ce forma de semi-subzistență implică existența unui surplus ce este comercializat. Elementele comune ale acestor două tipuri de practici sunt date de utilizarea unor suprafețe reduse de teren agricol, de recursul la metode tradiționale și de implicarea membrilor gospodăriilor în activitățile de profil.

La nivel general, categoria lucrătorilor în agricultura de semi-subzistență poate fi privită ca fiind omogenă, însă nici în acest caz nu vorbim despre lipsa oricăror nuanțe. Pentru situațiile concrete întâlnite la nivelul statelor membre ale Uniunii Europene, Davidova (2011) identifică trei categorii de fermieri ce pot fi încadrați în zona agriculturii de semi-subzistență:

- a. persoane cu ocupare agricolă determinată de diverse contexte economice nefavorabile, care pentru anumite perioade de timp sunt nevoiți să activeze în sectorul agriculturii tradiționale;
- b. persoane cu ocupare secundară în agricultură ca practică complementară unor alte forme de ocupare;
- c. persoane ce aleg să activeze în agricultură ca parte a unui stil de viață apropiat de natură și opus stilului modern.

În Europa de Est, extinderea practicilor agricole tradiționale au fost determinate, preponderent, de resorturi ce țin de contexte economice deficitare înregistrate în anii tranziției economice (Davidova et al. 2009; Hubbard et al. 2014; Mathijs și Noev 2004). Pentru România, munca în agricultură tradițională a reprezentat un mecanism de adaptare al populației afectate de schimbările economice din perioada de restructurare a

economiei (Preotesi 2016; Tudor 2015; Aligică și Dabu 2003). Cu totul alta este situația în statele din vestul continentului. În aceste societăți, practicile agricole ce pot fi încadrate în categoria celor de semi-subsistență sunt extrem de rare, iar acolo unde se întâlnesc, sunt determinate de opțiuni individuale, conectate unor stiluri de viață specifice (Davidova 2011).

Cele mai multe dintre sistemele agricole din Europa Centrală și de Est au fost caracterizate în perioada de tranziție printr-o structură duală, în care fermele tradiționale din zona agriculturii de semi-subsistență au coexistat cu exploatațile moderne, de mari dimensiuni și orientate către piață (Aligică și Dabu 2003; Davidova 2011; Mathijs și Noev 2004). Principala dimensiune de diferențiere din această perspectivă ține de ponderea deținută de către formele de semi-subsistență în cadrul sectorului agricol, precum și de evoluția în timp a acestei subcategorii. Din această perspectivă, România s-a particularizat prin predominanța și persistența în timp a practicilor agricole de semi-subsistență (Petrescu 2014; Totelecan 2012; Tudor 2015).

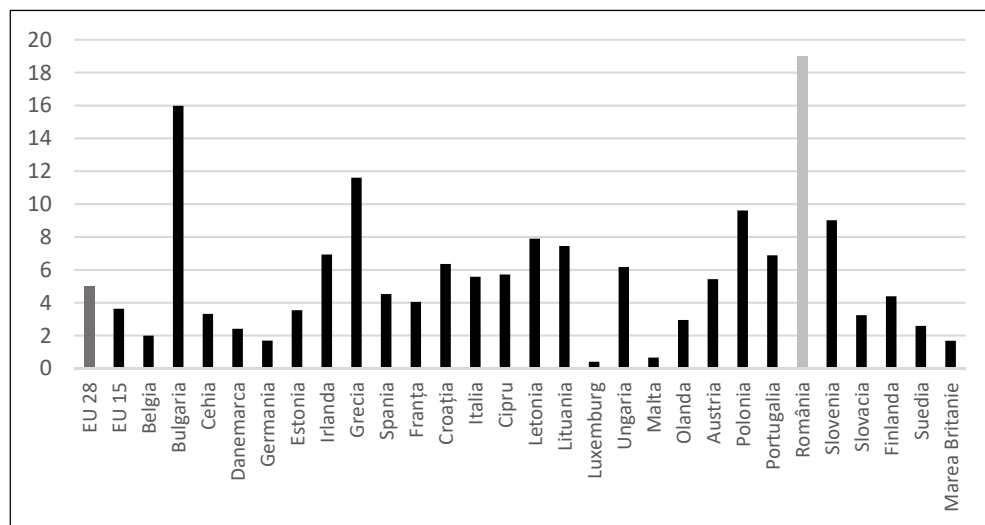
Schimbarea structurii ocupaționale în ruralul românesc.

Analiză pe baza datelor statistice oficiale

În anul 2018, România ocupă prima poziția în Uniunea Europeană în ceea ce privește ponderea la nivel național a populației ce este ocupată în sectorul agricol: 19% din total (graficul 5). La mică distanță se situează Bulgaria, cu 16% din totalul populației, urmată de Grecia (12%), Polonia (10%) și Slovenia (9%). Situația actuală, deși în continuare diferită în comparație cu cele din statele dezvoltate ale UE, este semnificativ mai bună față de cea înregistrată în anul 2007, când peste 30% din populația ocupată al nivel național activa în agricultură. Din acest punct de vedere, perioada de după aderarea la UE a fost marcată de evoluții importante în

direcția reducerii ocupării agricole, care au conturat ameliorarea profilului critic din perioada tranziției economice.

Grafic 5. Ponderea populației ocupate în sectorul agricol în statele membre ale Uniunii Europene (2017)

Sursa: Eurostat (online data code:nama_10_a64_e)

În ceea ce privește situația ocupării în rural, trei procese sociale pot fi considerate semnificative pentru descrierea valențelor reconfigurării structurii ocupaționale în perioada recentă: a) reducerea la jumătate a efectivelor lucrătorilor familiari neremunerați, produsă între 2002 și 2017; b) scăderea cu 30% a numărului persoanelor înregistrate în categoria lucrătorilor pe cont propriu; c) creșterea efectivelor de salariați în rural cu 430 de mii de persoane, produsă între anii 2009 și 2018.

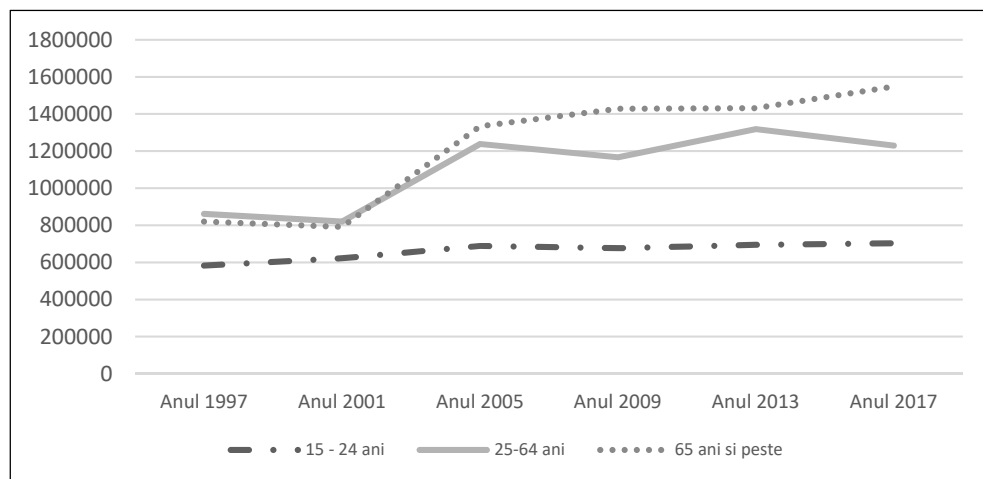
La nivelul populației rurale, ponderile cele mai ridicate ale ocupării în agricultură au fost atinse în perioada 1997-2000, când au fost înregistrate valori de peste 70% din totalul efectivelor (INS Baza de date Tempo – AMG1106). Din anul 2001, această categorie a început să se reducă treptat, pentru ca în 2011 tendința să se accentueze pe fondul creșterii ofertei de locuri de muncă în sectoarele economice neagricole. Anul 2016 a marcat o premieră din acest punct de vedere, fiind momentul

în care ocuparea în agricultură în rural a coborât, în premieră pentru perioada post-comunistă, sub pragul de 50%. Ulterior, modelul descrescător a continuat, sugerând că resorturile ce au produs această evoluție sunt active în continuare. De altfel, datele pentru anul 2018 au evidențiat un nou punct de minim pentru ocuparea în agricultură, silvicultură și pescuit – 45% din totalul populației rurale (INS, Baza de date Tempo – AMG1106).

Cauzele ce explică aceste transformări se regăsesc atât în evoluțiile din sfera vieții economice, cât și la nivelul transformărilor demografice. Populația rurală ocupată din grupa 15-64 de ani s-a redus în numai două decenii cu aproape 30% (de la 5,7 milioane de persoane în anul 1997, la 3,9 milioane în 2018). În acest interval, rata de ocupare a scăzut de la 69,4%, la 51,9 (INS, Baza de date Tempo – AMG156D), iar cea de activitate a coborât de la 71,9% la 54,4% (INS, Baza de date Tempo – AMG155E). Reducerea în cifre absolute a populației ocupate poate fi pusă în relație și cu îmbătrânirea populației și modificarea structurii pe vârste în rural (Bodogai și Cutler 2014; Ghețău 2018; Horváth și Kiss 2016). Sub acest aspect, trebuie subliniat pronunțatul dezechilibru existent între generațiile tinere, ce intră în segmentul populației active și cele de vârste mai înaintate care părăsesc treptat această categorie.

Populația rurală inactivă cu vârste de peste 15 de ani a crescut, între anii 1997 și 2017, cu 1,2 milioane de persoane, atingând 3,5 milioane. Peste 60% din această dinamică a fost determinată de evoluția efectivelor cu vârste de peste 65 de ani – de la 0,820 milioane, la 1,548 milioane (graficul 6). O transformare notabilă a fost consemnată și în ceea ce privește grupa de vârstă 25-64 de ani, unde numărul cazurilor de inactivitate a crescut cu 37% (de la 894 de mii, la 1.229 mii). Pe de altă parte, numărul tinerilor inactivi (15-24 de ani) a crescut la rândul său, de la 582 de mii în anul 1997, la 704 mii în anul 2017, chiar dacă evoluția demografică a acestei categorii a arătat reduceri importante ale efectivelor totale.

Grafic 6. *Evoluția populației rurale inactive economic (pe categorii de vârstă)*

Sursa: Prelucrare după INS – Baza de date Tempo: AMG146F

Din analiza acestor date se pot trage câteva concluzii preliminare, relevante pentru descrierea întregului proces de modificare a structurii ocupaționale. În primul rând, creșterea efectivelor de populației a fost influențată de evoluția structurii pe vârste, mai exact, de creșterea ponderii populației vârstnice în raport cu totalul efectivelor rurale. În al doilea rând, trebuie subliniat că mulți dintre tinerii inactivi (15-24 de ani) sunt, de fapt, elevi și studenți și că evoluțiile din această categorie pot fi explicate, fie și parțial, prin creșterea din ultimul deceniu a numărului de tineri care urmează cursuri universitare. Astfel, ținând cont de coordonatele demografice actuale, evoluția populației inactive pe componentele corespunzătoare populației vârstnice și a celei tinere nu reprezintă un proces deloc surprinzător.

În schimb, sunt de discutat tendințele de la nivelul celorlalte grupe de vârstă, mai cu seamă pentru categoria 35-49, unde vorbim despre creșteri semnificative ale efectivelor din categoria populației inactive. Dacă în anul 1997, cercetarea AMIGO identifica 209 de mii de persoane între 35 și 49 de ani în această situație, datele din 2017 au raportat 387 de mii de indivizi inactivi din punct de vedere formal (INS – Baza de date TEMPO, AMG145B). O posibilă explicație pentru păstrarea în ultimii ani

a unor ponderi ridicare ale persoanelor inative poate fi pusă în relație cu migrația externă circulatorie, destul de larg răspândită în rândul populației rurale (Croitoru 2017; Horváth și Anghel 2009; Vlase 2012). Astfel, se poate presupune că unele dintre cazurile pe care ancheta AMIGO le raportează ca fiind situații de persoane inative din grupele 25-64 de ani reprezintă, de fapt, situații ale unor muncitori sezonieri care pentru perioade specifice din an pleacă la muncă în Europa de Vest.

Tabel 9. Caracteristici generale ale ocupării rurale (1997-2007)

	Anul 1997	Anul 2001	Anul 2005	Anul 2009	Anul 2013	Anul 2017	1997- 2017
Totalul populației * (mii)	10.299	10.252	9.832	9.759	9.737	9.707	-591
Ponderea populație de peste 65 de ani	14,70%	16,50%	17,50%	18%	17,50%	17,70%	3%
Rata de ocupare (15-64 de ani)	74%	73,10%	64,10%	64,80%	61,80%	62,70%	-11.3%
Populație ocupată (mii)	5.734	5.708	4.28	4.235	3.962	3.901	-1.832
Populația inactivă (15-64 de ani)	1.444	1.442	1.927	1.844	2.013	1.933	489
Populație ocupată în agricultură, silvicultură, pescuit** (mii)	3.981	4.234	2.771	2.522	2.373	1.789	-2.192
Salariați (mii)	1.901	1.475	1.456	1.630	1.531	2.003	102
Nr. mediu salariați în agricultură, silvicultură și pescuit** (mii)	356	190	146	110	103	121	-235

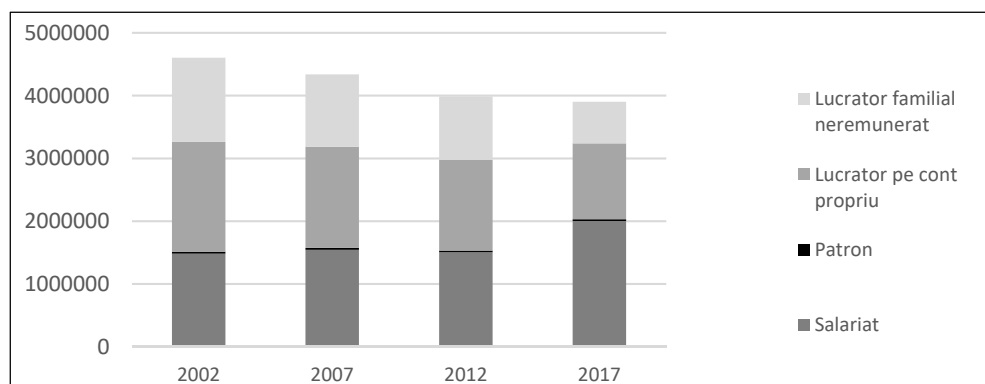
* Populație după domiciliu; **Caen1 pentru anii 1997, 2001, și 2005 și Caen2 pentru 2009, 2013, 2017

Sursa: INS, Baza de date TEMPO, Date AMIGO

Din cele 1,78 milioane de persoane ocupate în agricultură în anul 2017, numai o mică parte (7%) erau *salariați*, în timp de aproape 90% reprezentau *lucrători pe cont propriu* (894 de mii) și *lucrători familiari neremunerați* (708 mii). În grupa *lucrătorilor pe cont propriu* intră mai multe tipuri de populație, destul de diferite ca specificații: persoane care practică agricultura tradițională (de subzistență și de semi-subzistență), mici fermieri care produc preponderent pentru piață (dar care nu sunt organizați ca agenți economici) și persoane care sunt ocupate non-formal în ferme sau exploatații agricole (categoria zilierilor și a angajaților fără forme legale). În mod evident, conceptul statistic de *lucrători pe cont*

propriu în agricultură își are argumentele sale de ordin metodologic pentru culegerile de date realizate de către INS. Totuși, caracterul său mult prea general îl fac o sursă de confuzie și imprecizie în unele dintre analizele dedicate situației ocupării.

Grafic 7. Structura populației rurale ocupate, după statut profesional (2002-2017)

Observație: Începând cu anul 2002, datele nu sunt comparabile cu seriile anilor precedenți, datorită revizuirii definițiilor și metodologiilor utilizate în colectarea și raportarea datelor

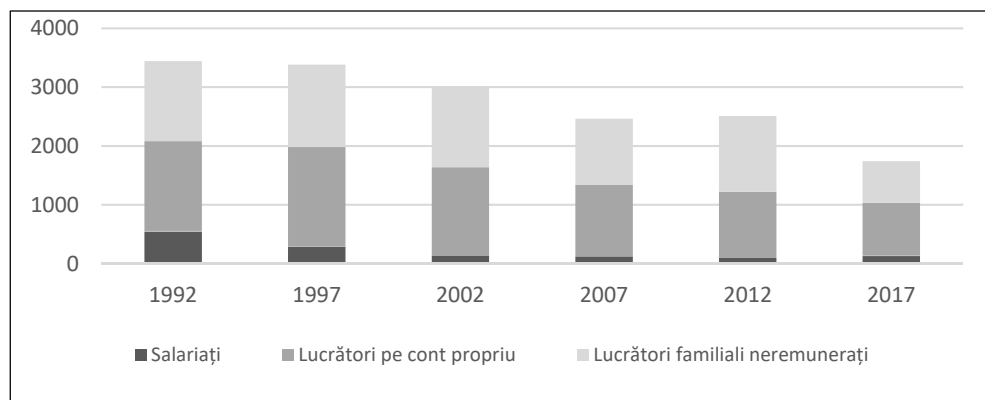
Sursa: INS – Baza de date Tempo: AMIGO AMG 1102

În anul 1990, în România erau înregistrați peste 700 de mii de salariați în agricultură, în întreprinderile agricole de stat ce funcționau la acea vreme (Comisia Națională pentru Statistică 1990). În 1997, numărul acestora s-a redus cu mai mult de 50%, proces ce a continuat odată cu restructurarea sectorului marilor ferme de stat. În momentul de față, în agricultură sunt înregistrați aproximativ 130 de mii de salariați. În mod evident, această cifră include numai categoria muncii legale. Rămân necunoscute coordonatele muncii *la negru*, o formă substanțială în perioada actuală. Chiar dacă nu există date certe de acest tip, este evident că acest sector de activitate se numără printre cele mai puțin formalizate la nivel național. Motivele aceste situații sunt multiple, dar pot fi sintetizate în jurul nivelului redus de supervizare a contractelor de muncă din cadrul fermelor și exploatațiilor.

Pe cale de consecință, o parte importantă a populației care lucrează la nivelul acestor unități nu beneficiază de recunoașterea raporturilor de muncă pe baza contractelor formale. Statutul acestora

este, de cele mai multe ori, unul marginal, iar protecția de care se bucură în fața eventualelor situații neprevăzute sau abuzuri este minimă. Cu toate acestea, situația se perpetuează din varii motive, ce merg de la avantajele financiare pe termen scurt pentru angajat și până regulile pe care le impun angajatorii. În acest context, unul dintre elementele care pot contribui la ameliorarea situației actuale ține de mai bună reglementare a rapoartelor de muncă, pe dimensiunea angajat-angajator. Fără creșterea rolului instituțiilor abilitate în controlul situațiilor de acest tip este foarte puțin probabil ca fenomenul muncii la negru în agricultură să se amelioreze în perioada imediat următoare.

Grafic 8. Populația ocupată în agricultură, după statut ocupațional: 2002-2017 (mii persoane)

Observație: CAEN 1 pentru anii 1992, 1997, 2002 și 2007 / CAEN 2 pentru 2012 și 2017

Sursa: INS – Baza de date Tempo: Balanța forței de muncă FOM103B și FOM103E

Efectivele de salariați au ajuns să reprezinte, în 2018, peste 52% din totalul populației rurale ocupate, în timp ce la începutul anilor 2000, aceștia constituiau mai puțin de 30%. În ceea ce privește evoluția din ultimul deceniu a acestei categorii ocupaționale (tabelul 10), cele mai importante creșteri au fost consemnate în industria prelucrătoare (+150 de mii de persoane), în comerț (+106 mii de persoane), construcții (+40 de mii de persoane) și transporturi și depozitare (+ 37 de mii de persoane). Câteva sectoare au avut parte de reduceri moderate (industria extractivă, administrație publică, apărare, învățământ și producție/distribuție de energie, gaze, apă). Așadar, creșterea numărului de salariați din mediul

rural s-a produs, în special, prin aportul adus de către sectoarele ce solicită muncă rutinieră și slab calificată. Astfel, pe baza acestei evoluții putem considera că asistăm la înlocuirea în timp unui tip de precaritate a ocupării rurale, cea agricolă, cu o altă formă, mai puțin evidentă și nu la fel de dură, conturată pe dimensiunea muncii salariate în sectoarele de bază, slab remunerate.

Deși susținerea inițiativelor antreprenoriale în rural a fost adesea prezentată drept una dintre căile optime de îmbunătățire a situației economice la sate, evoluțiile de după 1990 demonstrează că demersurile de acest tip au fost limitate ca impact. Antreprenoriatul rural a fost foarte slab dezvoltat în întreaga perioadă de tranziție, fiind redus la câteva domenii de activitate, fără a fi capabil să producă modificări majore la nivelul vieții economice sau structurii ocupaționale (Cace, Cace, și Nicolaescu 2012). Această situație este confirmată de datele statistice care arată valori reduse ale indicatorilor de profil în întreaga perioadă de după 1990. În anul 2018, spre exemplu, în rural erau înregistrați numai 27 de mii de antreprenori, din care 10 mii în comerț, 5,3 mii în construcții și 4 mii în industria prelucrătoare (INS, Baza de date TEMPO, AMG110T).

Procesul de ajustare a coordonatelor ocupării în rural este de așteptat să continue și în perioada următoare, în măsura în care contextul economic general va fi unul favorabil și va permite continuarea creșterii cererii de forță de muncă în sectorul secundar și în cel al serviciilor. În mod evident, o astfel de prognoză pleacă de la asumarea supra-ocupării în agricultură ca fiind o consecință a perioadelor de profundă criză economică și nu un rezultat al adoptării, în mod voit, a unor astfel de strategii de viață de către populația în cauză. Evoluțiile din perioadele anterioare confirmă pe deplin această ipoteză. Ocuparea agricolă a explodat în momentele în care climatul economic general s-a înrăutățit, pentru a cunoaște reduceri în anii de creștere economică (Ilie și Preoteasa 2017; Preoteasa 2015).

Tabel 10. *Evoluția numărului de salariați în rural, pe sectoare de activitate (2009-2018)*

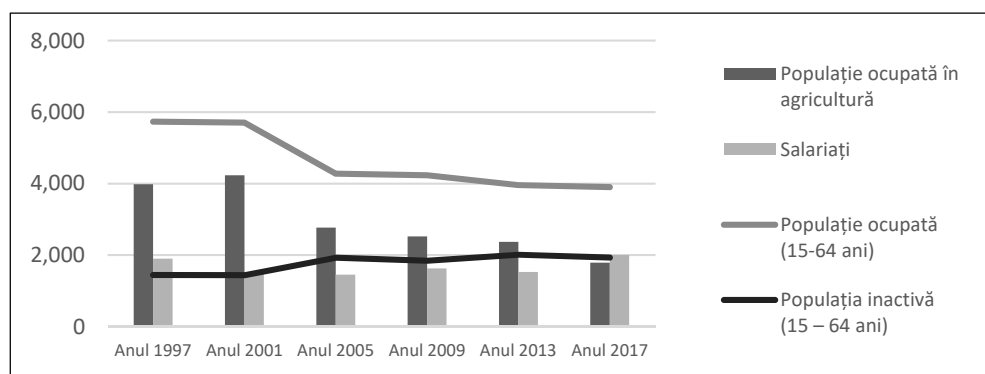
	Anul 2009	Anul 2011	Anul 2013	Anul 2015	Anul 2017	Anul 2018
Agricultură, silvicultură și pescuit	107117	110635	126696	122707	140394	140850
Industria extractivă	49814	30574	39366	28993	25775	27766
Industria prelucrătoare	480424	439422	452212	529795	622012	627916
Producția și furnizarea de energie electrică și termică, gaze, apă	27264	20319	15802	21379	20099	20110
Distribuția apei; salubritate, gestionarea deșeurilor	16767	19442	19145	26472	31828	30746
Construcții	185739	155049	158072	180806	218280	225478
Comerț cu ridicata și cu amănuntul; repararea autovehiculelor și motocicletelor	213601	199760	224706	257540	304196	319708
Transport și depozitare	112157	89825	101662	135450	141980	149196
Hoteluri și restaurante	34347	34369	38703	41367	56865	61574
Informații și comunicații	8770	9560	9934	14782	17437	21910
Intermedieri financiare și asigurări	8914	9811	9988	8990	10419	10378
Tranzacții imobiliare	2192	1939	1715	2196	1067	1794
Activități profesionale, științifice și tehnice	15646	12722	15212	19436	22378	21932
Activități de servicii administrative și de suport	50991	49353	56116	72275	65677	71118
Administrație publică și apărare; asigurări sociale din sistemul public	119722	108491	98816	110101	114273	108039
Învățământ	98146	87482	80158	90653	84297	89882
Sănătate și asistență socială	72274	64924	56634	76189	82112	90082
Alte activități	26790	26969	26082	43076	44831	45507

Sursa: Prelucrare după INS – Baza de date Tempo (AMG1106)

Concluzii asupra schimbărilor recente de la nivelul ocupării populației rurale

Contrar imaginii clasice asupra ocupării populației rurale, datele pentru ultimii ani demonstrează că evoluția în acest domeniu a fost marcată de un proces consistent de reajustare. Prin acest mecanism s-a produs trecerea de la modelul ocupării preponderente în agricultură, specific perioadei de tranziție, la un model mixt în care numărul salariaților din sectoarele neagricole se află în creștere continuă. Între anii 2001 și 2018, populația activă în agricultură a scăzut cu peste 2 milioane de persoane, evoluție ce a fost mai pronunțată în prima parte a intervalului și ceva mai temperată în ultimii ani. Această reducere s-a produs prin scăderea ocupării precare din zona agriculturii tradiționale și prin creșterea numărului de salariați din industria prelucrătoare, comerț și construcții, dar și prin creșterea migrației externe.

Grafic 9. Sinteza evoluțiilor privind ocuparea populației rurale 1997-2017, mii persoane

Sursa: Baza de date Tempo (AMG1102) – prelucrare proprie

În explicarea evoluțiilor consemnate la nivelul ocupării în rândul populației rurale pot fi invocați trei factori care corespund unor procese semnificative manifestate în ultimii ani: a) creșterea ofertei de locuri de muncă la nivel național, care a creat oportunități pentru populația anterior activă în agricultură; b) migrația externă, în special după aderarea României la UE, ce a contribuit semnificativ la reducerea

presiunii de pe piața locală a forței de muncă; c) intrarea treptată în categoria populației de vârste inactive (peste 65 de ani) a efectivelor de populație afectată de restructurările economice din anii '90, care în perioada de tranziție au îngroșat segmente de ocupare precară în agricultură.

Procesul de restructurare a ocupării în rural este departe de a se fi încheiat. În momentul de față, ponderea ocupării agricole este încă substanțială (45%) și disproporționată cu posibilitățile pe care le oferă acest sector de activitate. Atât evoluțiile din ultimii ani, cât și premisele ce se întrevăd în acest moment sunt pozitive. Principalul element nevralgic ce apare în acest moment ține de nivelul redus de pregătire profesională a unei mari părți a populației rurale, care conduce către orientarea predilectă către sectoarele slab calificate și slab remunerate din industrie, comerț sau construcții.

CAPITOLUL 5.

DEZVOLTAREA RURALĂ: ÎNTRE DEZIDERAT ȘI ACȚIUNI CONCRETE

Perspective teoretice privind dezvoltarea rurală

Asigurarea dezvoltării zonelor rurale a fost considerată una dintre direcțiile principale de acțiune în societatea românească după 1990. La nivel practic puține au fost demersurile concrete prin care s-a reușit obținerea unor progrese importante în această direcție. Programele publice destinate susținerii dezvoltării ruralului au fost fie sporadice și inconsistente, în prima parte a tranziției, fie controversate sau imperfect adecvate problemelor existente, în decursul ultimilor ani. Dincolo de alocarea insuficientă a resurselor, ceea ce a lipsit acestor inițiative a fost articularea măsurilor în cadrul unei viziuni strategice cu privire la direcțiile de acțiune necesare pentru asigurarea dezvoltării zonelor rurale. Abia după aderarea la Uniunea Europeană putem să vorbim despre asumarea unui astfel de cadru de ghidare a intervențiilor publice, chiar dacă și în acest caz pot fi identificate suficiente elemente care să arate incongruențe dintre planurile de acțiune și nevoile reale ale comunităților locale.

Din punct de vedere teoretic, programele de dezvoltare rurală reprezintă mecanisme de determinare a creșterii economice și schimbării sociale la nivelul comunităților locale (Cernea 1991:8). În viziunea clasică dezvoltarea zonelor rurale este indisolubil legată de extinderea practicilor neagricole și de modernizarea și eficientizarea sectorului agricol. Perioada ultimilor ani a adus extinderea preocupărilor din acest domeniu către o paletă mult largă de obiective și activități (Douglas 2005;

Margarian 2013; Ploeg et al. 2000). Cel mai adesea, dezvoltarea rurală este plasată în sarcina statului, prin implicarea diferitelor instituții publice în rezolvarea problemelor existente la nivelul comunităților locale, pe baza unor programe implementat de sus în jos.

Perspectivile din acest domeniu au comportat o serie de nuanțări în ultimele decenii. Semnificația conceptului de dezvoltare rurală s-a extins către diferite tipuri de actori și intervenții, marcând depășirea abordării standard referitoare la controlul și implicarea exclusivă a agenților publici în generarea schimbării sociale. Domeniul dezvoltării a început să fie privit drept un model complex de intervenție, integrativ, caracterizat prin mai multe niveluri de acțiune, prin implicarea unor categorii diferite de actori și prin derularea unor activități corelate specificității diferitelor contexte locale (Ploeg et al. 2000). Ellis și Biggs (2001), pe baza unei analize a tematicii abordate în studiile de profil, observă afirmarea după 1990 a unor noi teme, precum: sustenabilitatea zonelor rurale, autonomie locală, descentralizare, incluziune socială și reducerea sărăciei la nivel local.

Înlocuirea de paradigmă nu a însemnat însă renunțarea la modelul explicativ standard, în care dezvoltarea rurală era axată pe asigurarea modernizării prin intervenția actorilor din sfera publică. Această transformare a marcat, mai degrabă, completarea cadrului conceptual al acestui domeniu cu practici și abordări integrate care țin cont de importanța implicării actorilor locali în identificarea problemelor, stabilirea planurilor de acțiune și implementarea măsurilor de schimbare socială.

În virtutea noilor abordări, procesele de dezvoltare au semnificație specifică în fiecare tip de societate în parte, nefiind vorba despre rețete sau modele general valabile pentru toate contextele locale. Pentru țările cu economie aflată în curs de dezvoltare, tema dezvoltării rămâne legată de necesitatea depășirii barierelor de ordin economic, precum sunt caracterul arhaic al practicilor agricole, supra-ocuparea populației în agricultură, nivelul redus de dezvoltare socio-economică al așezărilor rurale sau standardul scăzut de viață al populației (Kerekes et al. 2010; Mikulcak et al. 2015; Westhoek, van den Berg, și Bakkes 2006). În

cazul statelor dezvoltate, în care populația rurală și cea ocupată în agricultură înregistrează cote reduse, tematica dezvoltării se concentreze, mai degrabă, pe probleme legate de conservarea mediu natural, efectele asupra habitatului produse în urma practicilor agricole sau riscurile de de depopulare a unora dintre zonele rurale (Desjeux et al. 2015).

Procesele de dezvoltarea rurală implică, dincolo de realizarea schimbării, și asigurarea sustenabilității acestor transformări (Marsden 2009). Cu alte cuvinte, este necesar ca efectele programelor de dezvoltare să se mențină dincolo de finalizarea intervenției, fiind susținute de mecanisme de suport funcționale la nivelul comunităților locale. Adecvarea măsurilor propuse prin programele de dezvoltare la contextul social și economic al comunităților este hotărâtoare pentru succesul intervențiilor. Cernea (1991) subliniază importanța cunoașterii realității sociale, alături de cea economică și tehnică, în orice demers ce are ca scop dezvoltarea. Aportul științelor sociale în activitățile de acest tip vizează asigurarea concordanței dintre programele publice și realitatea socială. Perspectiva propusă de Cernea (1991), „*putting people first*”, este legată de imperativul ca programele de dezvoltare să evite apariția decalajelor între cadrul economic și tehnic al intervențiilor și nevoile specifice ale beneficiarilor direcți ai acestora, populația din zonele de implementare.

Rolul instituțiilor publice în derularea programelor de dezvoltare poate fi destul de diferit, în funcție de abordările generale care ghidează aceste intervenții. Principala deosebire de acest tip este descrisă în baza semnificațiilor asociate conceptelor de *guvernare* și *guvernanță* (Jessop 2016; Lefèvre 1998; Little 2001). În viziunea clasică, statul este plasat în centrul programelor de dezvoltare, pe care le oferă, le controlează și le conduce (le *guvernează*), în timp ce din perspectivele mai noi, care subliniază rolul instituțiilor publice în facilitarea intervențiilor (în asigurarea *guvernanței*), statul deține doar rolul de manager și mijlocitor al acțiunilor (Shucksmith 2010). În această situație, accentul este pus pe actorii locali, care ajung să dețină puterea efectivă în derularea proiectelor de dezvoltare.

Pike, Rodriguez-Pose și Tomaney (2006), pe baza unei analize asupra principalelor caracteristici ale intervențiilor facilitate de proiectele de dezvoltare, vorbesc despre distincția dintre politicile clasice de dezvoltare, standardizate și centralizate, în care deciziile sunt implementate de sus în jos și noile politici din acest domeniu, ce promovează descentralizarea și adaptarea continuă, în baza intervențiilor realizate de jos în sus (tabelul 11). Din perspectiva acestei distincții, rolul organismelor centrale se limitează la a asigura cadrul financiar și organizațional necesar derulării programelor de dezvoltare, lăsând factorilor locali o largă plajă de acțiune în zona de management a proiectelor.

Tabel 11. Abordări „top-down” și „bottom-up” privind dezvoltarea locală și regională

Politici de dezvoltare tradiționale	Dezvoltarea locală și regională din perspectivă modernă
<ul style="list-style-type: none"> - Abordare de sus în jos prin care deciziile privind zone de implementare a politicilor de dezvoltare sunt luate la nivel central. - Implementare de la nivel central. - Abordare sectorială a dezvoltării. - Accent pus pe dezvoltarea marilor facilități industriale. - Oferirea de suport financiar ca principală pârghie de susținere a activităților economice. 	<ul style="list-style-type: none"> - Promovarea dezvoltării în toate regiunile plecând de la inițiativele venite pe plan local. - Descentralizare. - Abordare teritorială a dezvoltării. - Utilizarea potențialului de dezvoltare al fiecărei zone. - Asigurarea condițiilor cheie pentru dezvoltarea activităților economice.

Sursa: Pike, Rodriguez-Pose și Tomaney, 2006, 17

Într-un studiu clasic, Cox și Mair (1988) analizează dezvoltarea locală din prisma concurenței înregistrate între localități în atragerea de investiții. Cei doi autori utilizează conceptul de *dependență locală* în explicarea șanselor diferențiate pe care le înregistrează localitățile în asigurarea surselor necesare finanțării proiectelor de dezvoltare. În centrul acestui concept, autorii plasează trei categorii de actori: firmele, populația și decidenții politici (Cox și Mair 1988). Determinarea locală a activității economice se produce prin acțiunea unor factori precum infrastructura publică, coordonatele economice la nivel regional și specificul populației (caracteristici demografice și nivel de pregătire profesională). Pe acest cadru, decidenții politici sunt cei care pot valoriza

avantajele competitive ale localităților, prin promovarea acelor elemente economice și demografice care oferă avantaj în raport cu competiția.

În contextul realității sociale din România, concurența între localități în atragerea de surse pentru dezvoltare se manifestă pe trei paliere principale: *atragera investițiilor private, accesarea programelor europene destinate modernizării infrastructurii și accesarea surselor naționale de finanțare a dezvoltării locale*. Investițiile private în noi facilități economice depind în mod special de coordonatele vieții economice locale, dar pot fi influențate prin acțiunile directe ale actorilor locali. Investitorii aleg, cu precădere, acele localități care se potrivesc cel mai bine obiectivelor vizate prin planurile de afaceri. Cu toate acestea, autoritățile locale pot influența aceste decizii pe baza acordării de facilități și prin susținerea inițiativelor antreprenoriale. Pe de altă parte, succesul în atragerea fondurilor publice, europene și naționale, depinde, în primul rând, de acțiunile concrete întreprinse de către autorități în aceste direcții și de țintele stabilite de către factorii de decizie implicați în managementul acestor programe.

Dezvoltare și stagnare în mediul rural după 1990

Cadrul programelor de dezvoltare a ruralului

Problemele date de subdezvoltarea mediului rural în România poartă o puternică determinare istorică. Satul românesc a fost în decursul ultimului secol cu câțiva pași în urma evoluțiilor consemnate în multe dintre zonele rurale din Europa Occidentală. În decursul secolului XX unele dintre decalaje existente s-au accentuat într-un ritm semnificativ. În condițiile în care în perioada interbelică țările din vestul continentului înregistrau progrese importante în direcția urbanizării și a modernizării, societatea românească păstra un pronunțat specific rural, cu economie dominată de producția cerealieră și cu populație rurală numeroasă și precară (Axenciuc 1996; Bădescu, Cucu-Oancea și Șișestean 2009, Murgescu 2010).

După cel de-al doilea război mondial și venirea la putere a regimului comunist, soluția colectivizării agriculturii a fost prezentată, în contextul economic și politic al acelor vremuri, ca răspuns la problemele țăranimii și ca pârghe de asigurare a dezvoltării satelor (Kideckel 1982). Colectivizarea, împreună cu dezvoltarea accelerată a industriei și urbanizarea au reprezentat cei trei piloni pe care s-a rezemat programul comunist de modernizare a României (Kideckel 1982; Kligman și Verdery 2011). Etapa de colectivizare a agriculturii, ce s-a derulat între anii 1949 și 1962, a pus bazele unui nou sistem economic rural. Reducerea până la dispariție a proprietății private asupra terenurilor agricole a adus schimbarea structurală a relațiilor sociale și economice din lumea satului, care au fost înlocuite cu raporturi noi, inspirate de modelul deja funcțional în URSS (Kligman și Verdery 2011; Șandru 2005). Impunerea noilor relații economice nu s-a produs fără împotriviri și fără intervenția brutală, în multe situații, a instituțiilor statului (Kligman și Verdery 2011; Roske 2009, 2014).

Pe de altă parte, reorganizarea sectorului agricol pe model etatist a determinat o serie de evoluții pozitive în sensul modernizării acestuia, prin eficientizarea exploatațiilor, tehnologizarea muncii și dezvoltarea industriei agroalimentară. Sub multe aspecte, procesul de colectivizare a marcat, prin înlocuirea proprietății private cu forma colectivă, începutul dispariției lumii țărești tradiționale (Șișeștean 2012:242). Odată cu dispariția proprietății individuale asupra terenurilor, lumea țărească a pierdut elementul definitoriu pe care erau constituite rapoartele economice și sociale specifice perioadelor anterioare, fiind astfel nevoită să se readapteze.

După finalizarea procesului de cooperativizare, eforturile regimului comunist s-au concentrat pe direcția eficientizării sectorului agricol și a industrializării. Au fost derulate ample programe destinate îmbunătățirii situației terenurilor, modernizării întreprinderilor și cooperativelor, asigurării integrării dintre sectoarele de producție și cele de procesare. Industrializare a determinat migrația către orașe a unei părți considerabile a populației rurale (Copilaș 2016; Ronnas 1982; Sandu

1984). În același timp, o parte semnificativă a populației care a continuat să trăiască la sate a ajuns să lucreze în activități non-agricole, de cele mai multe ori în orașele din proximitate (Bleahu 2004; Ronnas 1982, 1989).

Aceste evoluții au dus către *proletarizarea populației rurale*, prin creșterea ponderii populației salariate și prin reducerea rolului gospodăriei țărănești în cadrul general al economiei rurale (Ronnas 1989). Totuși, pe baza acestor mecanisme nu s-a produs reducerea totală a rolului deținut de către micile gospodării țărănești în economia rurală. Cel mai potrivit exemplu care ilustrează supraviețuirea practicilor agricole este reprezentat prin extinderea la scală largă a unui model ocupațional dual. Familiile de muncitori din rural se ocupau, de cele mai multe ori, și cu diverse activități agricole, realizate în mica gospodărie țărănească ce era permisă de către regimul comunist (Mihăilescu 2011).

Ultima decadă a perioadei socialiste a însemnat o etapă de evoluții lente, cu mult inferioare celor din anii '60 sau '70. Perioada anilor '80 au fost marcată de austeritate și de presiunea continuă pentru reducerea cheltuielilor publice în contextul concentrării efortului pe plata datoriei externe (Ban 2012; Georgescu 2018; I. Stănescu 2018). Investițiile publice în modernizarea satelor sau în dezvoltarea economică a acestora au fost limitate considerabil.

În acest cadrul economic defavorabil, regimul politic comunist a decis demararea unui amplu proces de sistematizare a localităților rurale. În linii generale, sistematizarea a presupus două tipuri de intervenții. Prima dintre acestea viza facilitarea dezvoltării doar a unei părți dintre localitățile rurale, concomitent cu propunerea de desființarea a multora dintre satele mici și izolate, considerate a fi nepotrivite ținutelor asumate de către Partidul Comunist Român. În același timp, se dorea promovarea treptată a comunelor mari și dezvoltate în categoria localităților urbane. Motivațiile din spatele acestui proiect au ținut de nevoia de a asigura cheltuirea mai eficientă a fondurilor publice, ce erau substanțial reduse față de cele disponibile în anii '70, precum și de dorința de a se obține o mai bună acoperire cu orașe la nivel teritorial (Turnock 1976, 1991; Țiu 2014).

Populația din satele propuse pentru desființare urma să fie strămutată în alte zone. Pentru aceasta au fost puse în practică o serie de măsuri concrete, care mergeau de la interzicerea dreptului de consolidare a locuințelor din zonele considerate neviabile și până la demolarea efectivă a satelor aflate sub incidența planurilor de sistematizare (Turnock 1991; Țiu 2014). Populația strămutată trebuia să fie relocată în orașele din proximitate sau în satele propuse pentru a fi dezvoltate, unde autoritățile aveau în plan construcția de blocuri de apartamente pentru noii veniți. Vetrele satelor desființate urmau să fie transformate în zone agricole. Pentru perioada anilor '90, planurile PCR prevedeau desființarea a peste 4 mii de sate din cele peste 13 mii câte erau înregistrate la finele anilor '80 (Copilaș 2016; Țiu 2014). Doar schimbările de regim politic din decembrie 1989 au împiedicat punerea în aplicare a acestui program radical care ar fi schimbat total configurația ruralului.

După revoluție, asemenea multor altor domenii de unde s-a retras, statul a încetat să se mai implice în modelarea evoluției satelor. Locul lăsat liber prin abandonarea programului comunist destinat intervenției în mediul rural nu a fost ocupat (pentru o lungă perioadă) de un alt program public de angajare. În lipsa unui cadru general de intervenție și a unei viziuni clare cu privire la direcțiile de acțiune destinate susținerii modernizării ruralului, primul deceniu al perioadei de tranziție a adus o etapă de stagnare în ceea ce privește evoluția coordonatelor economice și edilitare ale satelor. Precaritatea resurselor publice a constituit principalul argumentul invocat la nivel decizional pentru lipsa unor inițiative consistente destinate modernizării lumii satului.

Restructurarea economiei și reforma agrară au constituit principalele domenii de interes pentru decidenții politici în perioada anilor '90. Temele legate de retrocedarea terenurilor agricole și privatizarea entităților economice moștenite din perioada comunistă au monopolizat dezbaterile publice și au scindat societatea românească. În contextul acestor dezbateri a rămas prea puțin loc pentru analiza situației lumii satului și pentru identificarea pârghiilor de intervenție în direcția susținerii dezvoltării acesteia.

După anul 2000, perspectiva de aderare la Uniunea Europeană a adus necesitatea ca România să circumscrie propriile politici destinate sectorului agricol și zonelor rurale cadrului general al Politicii Agricole Comune a UE. În pofida parcursului sinuos pe care procesul de construcție instituțională l-a avut, aderarea la UE a asigurat o bază solidă pentru finanțarea modernizării agriculturii și zonelor rurale. Programele cu finanțare europeană demarate după 2007 au prevăzut fonduri consistente pe dimensiunea finanțării dezvoltării rurale. Cu toate acestea, prin caracterul birocratic pe care l-au avut, au fost greu de accesat de către beneficiari, majoritatea fără expertiză în domeniu. PNDR 2007-2013, primul exercițiu de acest tip, a reprezentat o mare provocare pentru specialiștii implicați în managementului programului și pentru beneficiari, fiind o etapă de învățare pentru toate părțile implicate. În programarea 2014-2020, alocarea fondurilor prin PNDR a fost ajustată pe baza experiențelor din programul anterior, ceea ce a facilitat, într-o oarecare măsură, o mai bună derulare a proiectelor.

Cadrul programelor publice destinate modernizării ruralului a fost completat după 2013 cu Programul Național de Dezvoltare Locală (PNDL). În ciuda unor denumiri asemănătoare, Programul Național de Dezvoltare Rurală (PNDR) și Programul Național de Dezvoltare Locală (PNDL) reprezintă instrumente diferite de finanțare a dezvoltării, asigurate prin surse distincte și având specific propriu. PNDL a fost gândit ca un program asigurat din fonduri de la bugetul de stat care să fie implementat prin intermediul Ministerului Dezvoltării. Relativa suprapunere între obiectivele asumate prin PNDL și cele prevăzute de programele europene (PNDR, POR, POS Mediu etc.) poate fi discutată sub diverse aspecte. În principiu, această simetrie nu reprezintă o problemă. Dar, în contextele concrete date de implementarea acestor programe, multe dintre autoritățile locale din România au priorizat accesarea sumelor disponibile de la bugetul de stat și au arătat un interes mai redus pentru programele europene. Principalele critici aduse PNDL, venite în special din partea mass media și a organizațiilor non-guvernamentale, au vizat lipsa de transparență în selecția proiectelor

câștigătoare și direcționarea, cu precădere, a fondurilor disponibile în concordanță cu o serie de interese politice.

Până în anul 2012, proiectele de dezvoltare locală finanțate din fonduri publice au fost derulate în baza mai multor programe de sine stătătoare (cu buget și obiective specifice). În 2013, odată cu demararea Programului Național de Dezvoltare Locală (PNDL), cadrul general de finanțare a modernizării infrastructurii la nivel local a fost restructurat fundamental, prin comasarea și reorganizarea a patru instrumente aflate în derulare la acel moment și introduse prin acte normative specifice:

a) HG 577/1997 – „Programul privind reabilitarea, modernizarea și asfaltarea drumurilor de interes local, alimentarea cu apă, canalizarea și epurarea apelor uzate la sate”;

b) Legea nr. 71/2007 – „Programul de dezvoltare a infrastructurii și a unor baze sportive în mediul rural”;

c) Ordonanța de Guvern nr. 40/2006 – „Programele multianuale prioritare de mediu și gospodărire a apelor”;

d) Hotărârea de Guvern nr. 530/2010 – „Programul reabilitare și modernizare: 10.000 de km de drumuri de interes județean și drumuri de interes local”).

PNDL a fost implementat în două etape care s-au suprapus parțial: PNDL I: 2013-2019 și PNDL II: 2017-2020. Prin intermediul său au fost propuse investiții în 12,7 mii de obiective la nivelul UAT-urilor (județe, municipii și orașe, comune), pe baza unor alocări bugetare importante: 17,8 miliarde de lei pentru PNDL I și 29,6 miliarde de lei pentru PNDL II (Ministerul Lucrărilor Publice, Dezvoltării și Administrației 2020). Programul a fost structurat în trei domenii specifice, adresate diferitelor tipuri de UAT-uri: consiliile județene (subprogramul *„Infrastructură la nivel județean”*), orașe și municipii (subprogramul *„Regenerarea urbană a municipiilor și orașelor”*) și comune (subprogramul *„Modernizarea satului românesc”*). Pentru fiecare dintre acestea, autoritățile locale au avut posibilitatea să depună cereri de finanțare atât individual, cât și ca parte a unor asociații de dezvoltare intercomunitară, în situațiile în care se solicitau investiții la nivelul mai multor UAT-uri.

PNDL II a beneficiat de creșterea substanțială a bugetului alocat, comparativ cu PNDL I, chiar dacă au existat evaluări care au demonstrat inadvertențe în derularea acestei prime etape de implementare (Curtea de Conturi a României 2015). Raportul Curții de Conturi arată că PNDL I nu a funcționat în concordanță cu obiectivele asumate inițial. În primul an de desfășurare, programul a îmbrăcat forma unui instrument de asigurare a continuității unor intervenții publice derulate anterior, pentru ca după anul 2014 să se transforme într-o sursă generală de finanțare pentru variate tipuri de investiții solicitate de către autoritățile locale, fără a exista un cadru de evaluare și prioritizare a acestora.

Starea infrastructurii publice la sate

Pe dimensiunea dezvoltării rurale, unul dintre principalele domenii de interes a fost reprezentat atât înainte de aderarea la UE, cât și ulterior acestui moment, de îmbunătățirea stării infrastructurii publice. Infrastructura deficitară existentă la sate, fie că ne referim la sisteme de utilități publice, la drumuri sau la servicii publice, a lăsat o amprentă importantă asupra standardului de viață al populației rurale în întreaga perioadă a tranziției (Mărginean 2006; Sandu 2011; Marin 2015; Teșliuc et al. 2016).

În perioada actuală, unele dintre comune au reușit să se dezvolte din punct de vedere edilitar astfel încât să asigure rezidenților un nivel al infrastructurii apropiat de cel caracteristic pentru zonele urbane. Aceste localități au fost, în marea majoritate, avantajate de contextul economic regional și de poziționarea în proximitatea orașelor importante. Vorbim de comunele aflate în stadii diferite ale procesului de urbanizare, care s-au îndepărtat de imaginea clasică pe care o au localitățile rurale în România și care orbitează din punct de vedere economic și funcțional orbitează în jurul unor centre urbane. O serie de studii realizate în ultimii ani analizează transformările înregistrate la nivelul acestor comunități și implicațiile proceselor de modernizare prin care au trecut, punctând statutul dual al multora dintre acestea (Dumitrache et al. 2016; Grigorescu et al. 2012; Stan 2012; Voicu 2008). În jurul fiecărui oraș mare din România

pot fi identificate mai multe astfel de comune, unele dintre acestea depășind cu mult cadrul obișnuit al localităților rurale dezvoltate și constituind, mai cu seamă, zone de extindere a orașelor din proximitate.

În ciuda unor evoluții notabile consemnate, în special, în cazul comunelor dezvoltate, profilul dominant al UAT-urilor rurale a rămas caracterizat prin slaba acoperire cu sisteme moderne de utilități publice, calitate deficitară a drumurilor și subdezvoltarea serviciilor publice adresate diverselor categorii de populație. La nivelul multor comune există comunități marginalizate, cu populație ce se confruntă cu multiple forme de excluziune și unde precaritatea condițiilor de viață atinge cote alarmante (Teșliuc et al. 2016). Probleme la nivelul infrastructurii locale apar frecvent și în cazul comunelor considerate dezvoltate, în zonele care nu au fost considerate prioritare pentru investițiile derulate de către autorități.

La nivel general, principala cauză pentru perpetuarea stării de subdezvoltare a comunităților trebuie căutată la nivelul coordonatelor economice ale comunelor, transpuse în bugetele de venituri și cheltuieli ale UAT-urilor. Puține administrații locale din rural își permit să susțină, prin resurse proprii, cheltuielile necesare investițiilor în modernizarea infrastructurii locale. Cele mai multe dintre acestea rămân dependente în realizarea oricăror cheltuieli semnificative în aceste direcții de alocările de fonduri publice, asigurate fie prin programele finanțate de la bugetul național, fie prin programele cu finanțare europeană. Imposibilitatea autorităților de a susține proiectele de dezvoltare este demonstrată pe baza datelor privitoare la coordonatele bugetelor locale, care arată ponderea redusă pe care o dețin veniturile proprii în construcția bugetelor comunelor (Asociația Comunelor din România 2012; Marin 2015; Mihalache 2013).

Două principale caracteristici se evidențiază din analiza evoluției dotării comunelor din România cu sisteme moderne de utilități publice (apă, canalizare și gaze naturale). Prima dintre acestea vizează situația critică existentă în anul 1990, când doar o mică parte dintre UAT-urile rurale beneficiau de astfel de facilități (tabelul 12). Interesul limitat arătat în perioada comunistă pentru dezvoltarea sistemelor de utilități în

comune poate fi explicat prin costurile ridicate implicate în realizarea acestor investiții, dar și prin specificul politicilor de urbanizare și sistematizare implementate în acea perioadă (Copilaș 2016; Turnock 1976; Țiu 2014). La creionarea situației existente în 1990 trebuie avut în vedere și faptul că rețele de utilități, în localitățile în care erau funcționale, deserveau doar o mică parte a populației domiciliată la nivelul acestora. De regulă, rețele de apă (tipul de sistem public cel mai des întâlnit) erau active doar în satul reședință sau de-a lungul drumurilor principale. Investițiile de acest tip, derulate în perioada comunistă, erau legate în mod special de susținerea activităților unor cooperative agricole sau întreprinderi active în aceste localități și, mai puțin, de asigurarea acestei utilități la nivelul întregii populații rezidente.

Cea de a doua caracteristică se referă la existența unei perioade de peste un deceniu caracterizat prin stagnare (1990-2000), în care investițiile în înființarea și modernizarea sistemelor de utilități au fost sporadice și conjuncturale. Anii '90 au reprezentat o perioadă economică dură, cu transformări sociale și economice majore, care s-au reflectat puternic asupra veniturilor publice (Zamfir 2004, 2015). În acest context, toate tipurile de investiții, inclusiv cele din infrastructura edilitară din rural, au fost limitate. Puținele resurse disponibile la acel moment au fost direcționate cu precădere pentru programele destinate reducerii efectelor sociale ce au decurs din restructurarea și privatizarea economiei (Zamfir, Stănescu, și Briciu 2010).

Tabel 12. Dotarea comunelor cu sisteme de utilități publice (1990-2018)

	1990*	2000	2010	2018
Total comune	2688	2686	2861	2861
Comune cu rețele de apă	Lipsă date	1355	1935	2248
Comune cu rețele de canalizare	135	375	489	990
Comune cu rețele de gaze	137	373	627	697

Sursa: INS, Baza de date Tempo: GOS106C, GOS110C, GOS117A

Notă: Pentru anul 1990, datele sunt estimate pe baza informațiilor cuprinse în INS – Baza de date pe localități

După anul 2000 și, în mod special, ulterior momentului aderării la Uniunea Europeană, situația infrastructurii la sate a cunoscut unele

progrese. Sume importante de bani au fost direcționate prin programele cu finanțare națională și prin cele europene (PNDR, POR, POS Mediu etc.). Evoluțiile cele mai consistente au fost înregistrate în ceea ce privește extindere rețelelor de apă curentă. Între anii 2000 și 2018, ponderea comunelor racordate la astfel de sisteme a crescut de la 50% la aproape 85%, în timp ce lungimea totală a rețelelor s-a triplat, de la 16 mii de km la 54 de mii de km (INS, Baza de date TEMPO, GOS106A). Chiar dacă în ansamblu situația pare să se fi ameliorat simțitor, la o privire mai detaliată asupra datelor disponibile în acest sens vom constata că lucrurile stau oarecum diferit. În anul 2018, multe dintre satele slab-dezvoltate sau izolate nu erau încă deservite de rețele publice de distribuție a apei. Mai mult decât atât, chiar și la nivelul comunelor în care astfel de sisteme erau funcționale, rețelele de apă nu ajungeau întotdeauna la nivelul tuturor satelor componente sau în zonele izolate, situate la distanță apreciabilă de satul centru de comună.

În ceea ce privește ponderea populației rurale care beneficiază de apă curentă, datele statistice sugerează o situație destul de precară. Totuși, în lipsa unor surse de date actualizate, precum sunt cele de recensământ, este destul de dificil de determinat care este situația exactă din acest punct de vedere. Aceasta deoarece vorbim despre două dimensiuni majore de diferențiere referitoare la accesul la apă în rural. Pe baza tipului de asigurare a aceste utilități de bază avem trei situații specifice: acces la apă curentă la nivelul locuinței, acces la apă doar în curtea casei (cișmele individuale, fântâni etc.), acces la apă din surse situate în afara gospodăriei (fântâni publice, izvoare, cișmele publice etc.). Pe de altă parte, în funcție de sursa apei, vorbim despre: apă furnizată în sistem centralizat (rețele publice de distribuție a apei) și apă asigurată în sistem descentralizat (hidrofoare și pompe care deservesc o singură locuință).

În contextului analizei de față, relevante pentru nivelul de dezvoltare a infrastructurii edilitare sunt doar datele referitoare la ponderea populației care are acces la apă curentă din surse centralizate (rețele de distribuție la nivel de sat sau comună) la nivelul locuinței. Formele eficiente de asigurare a apei curente prin soluții descentralizate sunt mai puțin relevante, fiind accesibile doar populației care își permite

costurile ridicate necesare unor astfel de sisteme. Pentru descrierea situației generale privind accesul la apă din surse centralizate, putem pleca de la datele raportate de către EUROSTAT (2020), estimate în baza sondajului EU-SILC, cu mențiunea că acestea fac referință la situația la nivel național, fără a diferenția între populație rurală și urbană. Datele de acest tip arată că în anul 2019, peste 22% din totalul populației României nu dispunea de baie, duș sau toaletă la nivelul locuințelor.

Deși procentul este cel mai ridicat la nivelul UE (următoarele state în această ierarhie nefavorabilă, Letonia și Lituania, au doar 9% din populație în această categorie), se observă dinamica sa descrescătoare. Spre exemplu, în anul 2007, ponderea populației aflate în această categorie era de 41,5%, pentru ca în 2014 să ajungă la 32%. Problema care apare aici, ca de altfel la nivelul celor mai multora dintre indicatorii în baza cărora se conturează nivelul redus al condițiilor de viață în zonele rurale, nu este determinată atât de ritmul evoluțiilor consemnate în perioada ultimilor ani, cât mai cu seamă de situația critică descrisă pe baza acestor indicatori în urmă cu unu, două sau trei decenii. Cu alte cuvinte, cauzele actualei situații se găsesc în contextul absolut atipic întâlnit în perioadele anterioare, când ponderea locuințelor rurale dotate cu baie era extrem de redusă. În confirmarea datelor de mai sus vin și raportările realizate de către INS (2019a), care arată că în anul 2018 numai 35% din totalul populației rurale beneficia la nivelul locuinței de apă din rețele publice.

Dincolo de aceste aspecte critice, cantitatea sau calitatea apei ce este distribuită populației constituie alte două dimensiuni pe baza cărora pot fi descrise problemele de acces existente în rural. În multe cazuri, apa este furnizată pe bază de program sau calitatea acesteia nu se încadrează în parametrii normali.

Plecând de la toate aceste elemente descrise sumar în paragrafele anterioare, putem să concluzionăm că o perioadă lungă de timp, de aproape trei decenii, nu a fost suficientă pentru asigurarea accesului celei mai mari părți a populației rurale la apă furnizată prin rețele publice. Această dovedește, înainte de toate, că demersurile realizate în această direcție au fost, în întreaga perioadă anterioară, limitate și inconsistente

în raport cu necesarul. Din acest punct de vedere, se pune problema legitimă a modului în care au fost stabilite prioritățile pentru cheltuielile publice destinate modernizării zonelor rurale. Degeaba vorbim despre alocări de fonduri pentru ținte variate, cu impact limitat asupra standardului de viață al populației, dacă pe o dimensiune extrem de importantă, precum este cea referitoare la înființarea și extinderea rețelelor de apă curentă, progresele realizate în ultimii ani au fost reduse.

O situație și mai gravă se înregistrează dacă ne raportăm la sistemele de canalizare și cele de distribuție a gazelor naturale. La trei decenii de la marcarea rupturii față de perioada comunistă și la 13 ani de la aderarea la Uniunea Europeană, satele României sunt încă, în cea mai mare parte, extrem de afectate de lipsa acestor utilități. Doar puțin peste o treime dintre comune dispun de rețele de canalizare și stații de tratare a apelor uzate, cele mai multe puse în funcțiune în ultimii ani. Între anii 2007 și 2018, au fost puse înființate astfel de sisteme în 500 de UAT-uri rurale. În mod evident, fără sumele alocate prin finanțări europene (prin programele de dezvoltare rurală și de mediu) și fără accelerarea investițiilor publice din ultimii ani în înființarea și extinderea acestor rețele, situația actuală ar fi fost și mai gravă. Dincolo de existența fizică a rețelelor de canalizare, se pune problema racordării populației la sistemele în cauză. Nu puține sunt situațiile în care, deși la nivelul localităților funcționează sisteme de colectare și tratare a apelor uzate, populația, din motive ce țin de costurile implicate de funcționarea acestora, evită sau amână racordarea. În anul 2018, numai 10% din totalul populației rezidente în rural beneficia de racordare la sisteme centralizate de canalizare (INS, 2019b). Sistemele descentralizate suplinesc, în unele cazuri, lipsa canalizării la sate, însă nu dispunem de date clare în acest sens. Totuși, acestea soluție reprezintă doar una temporară, nefiind în deplină concordanță nici cu normele naționale de mediu și nici cu prevederile europene în acest domeniu (Istencic, Bodík, și Bulc 2015).

Rețelele de gaze naturale, în completarea datelor de mai sus, sunt prezente în doar 25% dintre localitățile rurale. Cea mai mare a populației rurale utilizează, în continuare, combustibili solizi pentru încălzirea locuințelor. Numărul comunelor deservite de aceste sisteme a crescut de 5

ori după 1990 (de la 137 comune, în 1990, la 697 comune, în 2018), dar această evoluție nu spune prea multe în condițiile în care la începutul perioadei de tranziție mai puțin de 5% dintre comune dispunea de această utilitate. Comunele care beneficiază de rețele de distribuție a gazelor naturale sunt, în general, fie cele din apropierea orașelor, dezvoltate din punct de vedere economic, fie cele pe teritoriul cărora există facilități de exploatare a acestor zăcămintele. La nivel național, se observă o mai mare densitate a localităților care au rețele de gaze naturale în Transilvania și în nordul Munteniei, în timp ce în zonele de din sudul și estul țării ponderea acestora este semnificativ mai redusă (INS, Baza de date TEMPO, GOS117A). Deși România dispune de rezerve importante de gaze, slaba extindere a rețelilor de distribuție la nivelul zonele rurale reprezintă unul din factorii care determină nivelul redus al cererii interne (Ministerul Energiei 2016). Înființarea rețelilor de gaze naturale în comune, deși necesară pentru creșterea standardului de viață al populație și pentru diversificarea economică a acestor zone, nu poate fi realizată fără o mai puternică implicare a factorilor de decizie. Până în acest moment, programele publice au acordat prea puțină atenție acestei dimensiuni, în directă legătură cu prioritizarea unor alte categorii de ținte, precum au fost cele legate de înființarea și extinderea rețelilor de apă curentă sau a celor care au vizat modernizarea rețelilor de drumuri. În perioada următoare, pe măsură ce unele dintre aceste obiective vor fi ameliorate, este de așteptat să crească și importanța acordată dezvoltării distribuției de gaze naturale la sate.

Politica Agricolă Comună a UE și transformarea mediului rural

Cadrul general al Politicii Agricole Comune a Uniunii Europene

Politica Agricolă Comună (PAC) constituie unul dintre fundamentele Uniunii Europene și utilizează o mare parte a bugetului comunitar. PAC urmărește asigurarea securității alimentare la nivelul statelor membre și reprezintă un mecanism articulat de susținere a sectorului agricol și a populației rurale. Dincolo de aceste roluri, se poate vorbi și despre importanța politicii în afirmarea ruralului ca *spațiu comun european*,

ghidat de reguli și principiile comune (Gray 2000). De-a lungul timpului, politica agricolă a parcurs mai multe etape de adaptare și transformare. În primele sale forme, ansamblul a vizat exclusiv subvenționarea sectorului agricol. În decursul timpului, s-a înregistrat extinderea domeniilor sale de intervenție prin asumarea de noi obiective, circumscrise rolului multifuncțional deținut de către zonele rurale (Erjavec și Erjavec 2015; Henke et al. 2017). Astfel, prin PAC au fost stabilite ținte legate de diversificarea activităților agricole, sustenabilitatea dezvoltării rurale, conservarea cadrului natural și îmbunătățirea condițiilor de viață ale populației rezidente în zonele rurale (Rusu 2018).

Încă de la punerea bazelor sale, politica agricolă a fost ghidată de două principii fundamentale. Primul dintre acestea se referă la eficientizarea activităților fermelor și asigurarea securității alimentare a populației rezidente la nivelul statelor membre, iar cel de al doilea vizează promovarea echității sociale, prin susținerea fermelor familiale medii sau mici (Grant 2010; Hill 2012; Kuhmonen 2018). Chiar dacă politica agricolă a cunoscut evoluții importante sub multe aspecte, date de accentuarea rolului acordat marilor producători și de diversificarea ariilor de interes pentru intervențiile publice, rolul social al politicii a fost păstrat. Fermele familiale au rămas în centrul modelelor de intervenție, iar formele de susținere a activității acestora au fost constant diversificate (Darnhofer et al. 2016).

În perioada recentă, PAC a trecut prin cinci etape importante de dezvoltare și ajustare. Reforma din anul 1992 (*reforma MacShafyy*) a reprezentat un prin astfel de moment, marcând desprindere de modelul anterior de funcționare, conturat exclusiv în baza de subvenționării producției agricole. În anul 1999, prin *Agenda 2000*, politica agricolă a fost restructurată din nou, fiind organizată în baza celor doi piloni bine-cunoscuți (primul destinat susținerii producției agricole și cel de al doilea vizând dezvoltarea zonelor rurale). În anul 2003, prin reforma Fischler, a fost introdusă Schema Plății Unice (*Single Payment Scheme*) și a fost crescută ponderea bugetului Pilonului II în contextul pregătirii extinderii Uniunii Europene către statele foste comuniste (Henke et al. 2017). Schemă Plății Unice prevede ca alocările pentru fermieri să fie determinate de unitățile

agricole utilizate la nivelul fiecărei entități (suprafață cultivată, efective de animale, caracteristici ale exploatațiilor etc.), ci nu de valoarea producției realizate în cadrul acestora, precum se întâmpla anterior (Michalek, Ciaian, și Kanacs 2014). Până la introducerea acestui mecanism, sistemul de subvenții agricole avantaja în mod deosebit fermele care exploatau intensiv terenurile și obțineau producții foarte ridicate.

Un nou val de reforme a fost adoptat în anul 2013, în vederea pregătirii perioadei de implementare 2014-2020. Bugetul PAC a fost stabilit la 362,8 miliarde de euro, ceea ce a reprezentat 37,8% din bugetul total al UE pentru perioada 2014-2020. Din această sumă, numai 23% (84,9 miliarde de euro) au fost alocate pilonului II, cea mai mare parte a bugetului comunitar în acest domeniu fiind rezervată plăților realizate prin intermediul pilonului I (European Commisison 2013). Cadrul strategic al reformei din anul 2013 a fost ghidat de trei direcții de acțiune reprezentate prin: a) garantarea pe termen lung a securității alimentare la nivelul UE; b) suportul acordat producătorilor agricoli și comunităților rurale; c) susținerea ocupării populației rurale (Erjavec și Erjavec 2015). Deciziile luate în acest sens au condus către flexibilizarea intervențiilor, prin creșterea puterii de decizie a statelor membre în ceea ce privește stabilirea obiectivelor de dezvoltare și alegerea mecanismelor destinate acestora (Henke et al. 2017). Pe baza acestui model, guvernele naționale au avut posibilitatea să selecteze și să adapteze din cadrul măsurilor generale acele instrumente pe care le-au considerat potrivite.

Totodată, în PAC 2014-2020 au fost introduse mecanisme destinate sprijinirii și protejării mediului. Au fost puse bazele sistemului Plăților Directe Verzi (Green Direct Payment), care prevede ca 30% din fondurile disponibile prin pilonul I să fie alocate fermierilor care reușesc să îndeplinească simultan trei condiții: a) să asigure diversificarea multi-anuală a culturilor; b) să mențină suprafețele verzi prin culturi succesive; c) să păstreze 5% din terenul arabil în beneficiul biodiversității – adică să asigure ca o parte a suprafețelor agricole rămân în conservare, ca zone de refugiu pentru fauna și flora locală (European Commisison 2013).

Valurile de extindere a Uniunii Europene din anii 2004, 2007 și 2013 au determinat creșterea substanțială a populația domiciliată în zone

rurale și au condus la extinderea ponderii deținute de către micile exploatații familiale în totalul fermelor active la nivel comunitar (Alexandri și Luca 2019; Tudor 2015; Varga 2017). Noile state membre au fost nevoite să se adapteze rapid unui cadru instituțional pe care nu-l cunoșteau suficient, proces ce nu a fost lipsit de dificultăți și care a arătat, în multe situații, că adaptarea necesită timp (Ciaian, Kancs, și Swinnen 2014; Henke et al. 2017; Swain 2013). Pentru internalizarea mecanismelor de implementare a PAC au fost necesare perioade de învățare a procedurilor specifice ce stau la baza intervențiilor de acest tip.

Răspunsul UE la provocările date de extinderea către spațiul estic au fost concretizate în *reforma Frischler* (Swinnen 2010). Chiar dacă, sub unele aspecte, aceste transformări au fost substanțiale, nivelul de adecvare între prevederile nou introduse și coordonatele sistemelor agricole din noile state membre nu a fost, nici pe departe, unul perfect. O serie de studii pe acesta temă demonstrează slaba concordanță dintre aceste modificări și nevoile reale de dezvoltare ale sistemelor agricole din Europa Centrală și de Est (Gorton et al. 2009; Swain 2013; Wegener et al. 2011).

Gorton et. al (2009) identifică patru categorii de factori ce pot fi considerați răspunzători pentru slaba congruență între cadrul politicilor europene și contextele socio-economice din fostele state comuniste: a) diferențierile sociale și culturale existente între vechile state membre și noile țări membre; b) decalajele în ceea ce privește coordonatele fermelor din aceste state; c) alocarea sumelor disponibile pe măsuri s-a realizat fără a se asigura o corelare adecvată cu nevoile concrete ale statelor central și est europene; d) capacitatea instituțională limitată a fostelor țări comuniste în a implementa proiecte pe baza metodologiei PAC. Swain (2013), într-un alt studiu ce analizează sistemul subvențiilor și a plăților directe acordate producătorilor agricoli, aduce argumente suplimentare pe direcția inadecvării politicilor PAC în Europa Centrală și de Est. Acesta consideră că implementarea PAC la nivelul statelor din regiune, cu o structură agricolă fundamental diferită de cea a Occidentului, a avut ca principal efect concentrarea suportului către marii producători, în timp ce segmentul dominant, cel al micilor fermieri, nu a beneficiat de forme importante de ajutor, care să-i faciliteze dezvoltarea (Swain 2013).

O discuție separată în abordarea cadrului Politicii Agricole Comune trebuie acordată programului LEADER (*Liaisons Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale*), care propune o perspectivă specifică asupra mecanismelor ce pot determina dezvoltarea spațiilor rurale. LEADER se particularizează prin caracterul său participativ, deschis și prin rolul major deținut de către factorii locali în elaborarea și implementarea proiectelor de dezvoltare (Bosworth et al. 2016; Petrescu 2015). Programul urmărește stimularea dezvoltării prin implicarea actorilor activi la nivelul comunităților teritoriale, constituiți în Grupuri de Acțiune Locală (Ray 2000). LEADER este, prin specificul său, un program integrat și inovator, destinat să faciliteze dezvoltarea locală prin mecanisme de tip bottom-up, în care factorii relevanți și hotărâtori pentru succesul intervențiilor sunt cei de la nivelul comunităților unde se derulează proiectele (High și Nemes 2007).

Vidal (2009:577) propune o schemă sintetică de înțelegere a programului LEADER, plecând de la cele mai importante cinci dimensiuni ale sale:

- a) inițiativele de dezvoltare sunt promovate prin mecanisme de tip bottom-up, ca urmare a implicării actorilor locali în elaborarea și implementarea acestora;
- b) problemele rurale sunt abordate prin promovarea unor soluții inovative;
- c) proiectele implementate prin LEADER cunosc un puternic specific local și regional;
- d) parteneriatele, atât între actorii publici, cât și cei privați, reprezintă vectorii acțiunii la nivelul GAL-urilor;
- e) fondurile disponibile sunt alocate pe baza competițiilor de granturi, prin utilizarea unei metodologii transparente.

LEADER a fost introdus în cadrul politicilor PAC în anul 1991, ca un program pilot proiectat a se desfășura pe durata a trei ani. Ca urmare a acestei prime etape, în anul 1994 s-a decis continuarea sa într-o formă ușor extinsă – LEADER II (1994-1999). Experiențele pozitive înregistrate în acești ani au determinat dezvoltarea ulterioară a abordării de acest tip. În acest fel, LEADER PLUS a devenit unul dintre instrumentele

importante ale PAC în perioada 2000-2007 și a beneficiat de creșterea semnificativă a bugetului alocat, produsă ca urmare a diversificării intervențiilor derulate prin intermediul său. Ulterior, în perioada 2007-2013, programul a devenit una din axele programelor de dezvoltare rurală, beneficiind de o nouă creștere a sumelor derulate prin intermediul său. În programarea 2014-2020, LEADER a fost extins suplimentar, fiindu-i alocat cel mai consistent buget de până în acel moment.

O serie de studii ce analizează derularea fazelor succesive ale LEADER, vorbesc despre succesul acestui program, punctând inovativitatea, caracterul participativ al intervențiilor și impactul pozitiv al acestora la nivelul comunităților locale (Bosworth et al. 2016; Esparcia, Escribano, și Serrano 2015; Ray 2000; Shucksmith 2010; Vidal 2009). În noile state membre ale Uniunii Europene, implementarea LEADER a decurs ceva mai anevoios și a presupus, înainte de toate, depășirea unor obstacole legate de inexistența cadrului instituțional pentru acest tip de intervenții, la care s-au adăugat și elemente ce țin de slaba dezvoltare a culturii participative la nivelul comunităților locale (Chevalier și Maurel 2013; Marquardt, Möllers, și Buchenrieder 2012). Cu toate acestea, treptat, programul a început să se bucure de succes și la nivelul acestor țări, pe măsură ce diversele categorii de posibili beneficiari au deprins principiile și regulile în baza cărora se desfășoară implementarea acestuia.

Implementarea PNDR 2007-2013 în România³

Prima etapă de implementare a PAC în România a corespuns perioadei 2007-2013 și s-a derulat în baza unei alocări financiare nerambursabile de la bugetul UE în cuantum de 14 miliarde de euro (Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale 2017). Din această sumă, cea mai mare parte (8,1 miliarde de euro) a fost rezervată pilonului II (Programul Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013), fiind asigurată prin Fondul European Agricol pentru Dezvoltare Rurală (FEADR) și Programul European de Redresare Economică (PERE). Diferența a fost

³ Această secțiune are la bază studiul *O analiză critică asupra dezvoltării agriculturii și zonelor rurale, pe baza PNDR 2007-2013, Calitatea Vieții*, XXIV, nr. 3, 2013, pp. 277-294.

reprezentată de subvențiile și formele de suport acordate în mod direct fermierilor prin intermediul pilonului I. În ciuda unui start greoi și a multiplelor probleme ce au apărut în primii ani de derulare a programului, PNDR 2007-2013 a avut la finele anului 2015 o rată de absorbție ridicată, de aproape 90% din totalul sumelor alocate inițial (Rusu 2018).

La o primă vedere, acest rezultat poate fi considerat satisfăcător având în vedere lipsa de experiență atât a organismelor de management, cât și a beneficiarilor direcți ai acestor măsuri. Însă, la o analiză mai amănunțită asupra modului în care s-a derulat contractarea și cheltuirea sumelor prevăzute pot fi lesne identificate o serie de sincope și inadvertențe. În mod cert, PNDR 2007-2013 a fost un exercițiu necesar de învățare a cadrului politicii agricole europene, experiența acumulată în acești primi ani fiind hotărâtoare atât pentru armonizarea intervențiilor derulate în perioada 2014-2020, cât și pentru pregătirea programării 2021-2027. Astfel, importanța acestei prime perioade s-a dovedit a fi majoră pentru crearea și organizarea rapoartelor între diferitele tipuri de actori și instituții cu rol în implementarea măsurilor specifice.

PNDR 2007-2013, organizat în patru axe prioritare și din două linii de asistență tehnică, a beneficiat de un buget total 9,3 miliarde de euro, din care 8,1 miliarde au fost reprezentate de fonduri europene, iar 1,2 miliarde au fost sume direcționate de la bugetul de stat (Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale 2017:89–90):

- Axa 1 (*Creșterea competitivității sectorului agricol și forestier*) a avut la dispoziție o alocare financiară totală de 2,8 miliarde de euro, care până la finele anului 2015 a fost cheltuită în proporție de 85% (adică, 2,458 miliarde de euro);
- Axa 2 (*Îmbunătățirea mediului și a spațiului rural*) a beneficiat de cea mai consistentă alocare între toate axele PNDR (3,1 miliarde de euro), utilizată aproape în totalitate până la finele perioadei de implementare (96%);
- Axa 3 (*Calitatea vieții în zonele rurale și diversificarea economiei rurale*) a prevăzut, din surse publice, un buget total de 2,733 miliarde de euro ce a fost cheltuit în proporție de 83%;

- Axa 4 (LEADER) a beneficiat de o alocare publică de 386 milioane de euro, folosită în procent de 91%;
- Măsurile 511 (*Asistență tehnică*) și 611 (*Plăți complementare directe*) au însumat o alocare publică de 523 milioane euro, ce a fost utilizată aproape în totalitate.

Axa 1 a PNDR avut ca obiectiv creșterea competitivității sectoarelor agroalimentar și forestier și a urmărit trei direcții de acțiune: a) *îmbunătățirea competitivității economice a fermelor* (măsurile 121, 141, 112 și 113); b) *dezvoltarea sectorului de prelucrare și procesare prin sprijinirea industriei agro-alimentare* (măsurile 122, 123, 125, 142); c) *dezvoltarea resurselor umane active în cadrul sectoarelor de activitate agricol și forestier* (măsurile 111, 143).

Cea de-a doua axă a fost adresată îmbunătățirii situației mediului și spațiului rural. Pentru acest obiectiv au fost stabilite trei direcții de acțiune, după cum urmează: a) *susținerea exploatării terenurilor în zonele defavorizate* (măsurile 211 și 212), b) *conservarea resurselor și ariilor naturale* (măsura 214); c) *promovarea unui management eficient al suprafețelor împădurite* (măsura 221).

Măsurile reunite în cadrul axei 3 au vizat diversificarea economiei rurale și creșterea nivelului calității vieții la sate. Pentru aceasta au fost stabilite două tipuri de obiective: susținerea sectorului rural neagricol (prin măsurile 312 și 313) și modernizarea infrastructurii rurale (măsurile 322). Măsura 322 a reprezentat principalul instrument de intervenție publică în direcția dezvoltării infrastructurii publice la sate în perioada 2007-2013. Măsura a fost organizată în cinci submăsuri (a,b,c,d și e), urmărind ținte specifice.

Submăsurile „a”, „b” și „c” au vizat implementarea unor proiecte integrate de modernizare a infrastructurii rurale și conservare a specificului satelor. Cea mai mare parte a sumelor disponibile prin măsura 322 au fost alocate în anii 2008 și 2009 prin intermediul acestor trei submăsuri. Au fost susținute financiar cu 1,579 miliarde de euro un număr de 645 de proiecte realizate la nivel de comună sau asociație de dezvoltare intercomunitară. Au fost finanțate lucrări de refacere și modernizare a infrastructurii de rutiere, lucrări de înființare sau

extindere a rețelelor de apă și canalizare, precum și investiții în modernizarea infrastructurii sociale de la sate (construcția și renovarea de grădinițe, unități de tip after-school, cămine de bătrâni etc.). Submăsura „d”, implementată în anul 2011, a urmărit refacerea și modernizarea infrastructurii rutiere afectată de inundații în anul 2010. Prin această submăsură, în 143 de comune au fost finanțate proiecte ce au vizat exclusiv refacerea unor căi de acces și poduri distruse sau afectate de inundații. Cuantumul total al sumelor publice cheltuite în acest sens a fost de 155,9 milioane de euro. În cele din urmă, submăsura „e”, ce a demarat la începutul anului 2014, și-a propus să susțină investiții în infrastructura broad-band în zonele rurale.

Cea de a patra axă, denumită și axa LEADER, a urmărit îmbunătățirea guvernantei locale și promovarea potențialului de dezvoltare pe filieră endogenă a spațiului rural, prin implicarea actorilor locali în derularea de micro-proiecte de dezvoltare. Pentru perioada 2007-2013, țintele programului s-au limitat la constituirea Grupurilor de Acțiune Locală (GAL) și la demararea primelor proiecte de dezvoltare locală derulate în această logică.

*Tabel 13. Lista măsurilor componente ale Programului
Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013*

Axă prioritară:	Măsurile de intervenție:
Axa 1	111 „Formare profesională, informare și difuzare de cunoștințe”
„Îmbunătățirea	112 „Instalarea tinerilor fermieri”
competitivității	121 „Modernizarea exploatațiilor agricole”
sectoarelor	122 „Îmbunătățirea valorii economice a pădurii”
agricol și	123 „Creșterea valorii adăugate a produselor agricole și forestiere”
forestier”	125 „Îmbunătățirea și dezvoltarea infrastructurii legate de dezvoltarea și adaptarea agriculturii și silviculturii”
	141 „Sprijinirea fermelor agricole de semi-subsistență”
	142 „Înființarea grupurilor de producători”
	143 „Furnizarea de servicii de consiliere și consultanță pentru agricultori”
Axa 2	211 „Sprijin pentru zona montană defavorizată”
„Îmbunătățirea	212 „Sprijin pentru zone defavorizate-alte decât zona montană”
mediului și a	214 „Plăți de agro-mediu”
spațiului rural”	221 „Prima împădurire a terenurilor agricole”

Axă prioritară:	Măsuri de intervenție:
Axa 3	312 „Sprijin pentru crearea și dezvoltarea de micro-întreprinderi”
„Îmbunătățirea	313 „Încurajarea activităților turistice”
calității vieții în	322 „Renovarea, dezvoltarea satelor, îmbunătățirea serviciilor de bază
zonele rurale și	pentru economia și populația rurală și punerea în valoare a
diversificarea	moștenirii rurale”
economiei rurale	
Axa 4 „Leader”	4.1 „Implementarea strategiilor de dezvoltare locală”
	4.21 „Implementarea proiectelor de cooperare”
	4.31 „Funcționarea Grupurilor de Acțiune Locală, dobândirea de
	competențe și animarea teritoriului”
Asistență tehnică	511 „Asistență tehnică”
	611 „Plăți complementare directe”

Sursa: Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale 2017:24–25

Implementarea măsurilor PNDR 2007-2013 a presupus dezvoltarea unor organisme specializate și adoptarea de proceduri specifice în ceea ce privește depunerea, evaluarea și contractarea mecanismelor de sprijin facilitate de către UE. Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale (MADR), prin structurile din subordine, a reprezentat instituția responsabilă de implementarea PAC în România. Astfel, Agenția de Plăți și Intervenții în Agricultură (APIA) a fost autoritatea abilitată pentru plățile directe derulate prin pilonul I, în timp ce Agenția de Finanțare a Investițiilor Rurale (AFIR), instituție înființată în anul 2014 prin reorganizarea Agenției de Plăți pentru Dezvoltare Rurală și Pescuit (APDRP), a constituit organismul responsabil în implementarea și monitorizarea pilonului II. La nivel teritorial, cele două agenții au beneficiat de structură extinsă formată din 41 centre județene (în cazul APIA) și opt centre regionale și 41 de oficii județene (pentru AFIR).

Estimarea importanței PAC 2007-2013 pentru evoluția recentă a mediul rural se dovedește a fi destul dificilă și implica un anumit grad de relativitate, dat de coordonatele programului și de problemelor practice de cuantificare a rezultatelor alocărilor financiare. Un prim pas în această direcție vizează discutarea disociată a celor doi piloni ai politicii agricole. Sistemul de subvenții, ce a compus intervenția realizată prin pilonul I, a fost mai ușor de pus în practică și a ajuns mai repede să fie înțeles de către beneficiari. Principalele bariere în accesarea acestor beneficii au fost

legate, în cele mai multe cazuri, de asigurarea documentelor solicitate de către APIA pentru acordarea subvențiilor. Odată cu depășirea dificultăților din perioada de început, aceste proceduri au ajuns să fie bine-cunoscute și să nu mai reprezinte elemente perturbatoare în derularea intervențiilor.

Pilonul II, pe de altă parte, mai consistent și mai diversificat, a înregistrat unele probleme și a necesitat mai multe etape succesive de ajustare. Continua adaptare a PNDR, ce s-a suprapus cu slaba familiarizare a potențialilor beneficiari față de procedurile necesare pentru accesarea măsurilor, a generat întârzieri și inadvertențe între estimările inițiale și derularea efectivă a programului. În această direcție pot fi aduse în discuție o serie de elemente, în termeni de eficiență și de eficacitate, care demonstrează unele puncte nevralgice în derularea intervenției publice.

Studiul de evaluare ex-post asupra implementării PNDR 2007-2013 concluzionează că eficiența cheltuirii resurselor a fost mai mică în comparație cu situația previzionată inițial, în bună măsură din cauza costurilor mai ridicate ce au fost necesare pentru atingerea rezultatelor stabilite (Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale 2017:241). Pe de altă parte, în termeni de eficacitate, o serie de factori au influențat negativ derularea PNDR: experiența limitată a beneficiarilor în derularea proiectelor, slaba calitate a serviciilor de consultanță la care aceștia au avut acces, dese modificări survenite la nivelul legislației ce a reglementat implementarea programului și caracterul birocratic al procedurilor de achiziție publică (Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale 2017:243). Pe dimensiunea finanțării modernizării infrastructurii la sate, opțiunea pentru susținerea proiectelor mari, integrate, care urmăreau ținte diversificate de investiții, a determinat concentrarea ajutorului public într-un număr limitat de localități, factor ce a contribuit la accentuarea decalajelor de dezvoltare deja existente între UAT-uri.

Problemele întâmpinate de către autoritățile locale în implementarea proiectelor PNDR 2007-2013 pot fi grupate în trei categorii. Prima dintre acestea a fost reprezentată de asigurarea cofinanțării și de nevoia ca administrațiile locale să apeleze pentru aceasta, în multe cazuri, la

credite bancare. Soluția găsită la nivel central, prin înființarea Fondului de Garantare a Creditului Rural, a contribuit la depășirea acestui blocaj, chiar dacă a venit relativ târziu, când deja programul se afla în plină desfășurare, iar o mare parte a sumelor alocate erau contractate. O altă categorie de probleme a fost dată de imposibilitatea de a deconta taxa pe valoarea adăugată (TVA) rezultată din derularea investițiilor. Această situația s-a rezolvat începând cu anul 2012, când TVA a fost considerată cheltuială eligibilă.

Dincolo de acești doi factori, trebuie menționat și caracterul puternic birocratizat al întregului demers implicat de scrierea, accesarea și implementarea programelor europene. Administrațiile locale au fost nevoite să apeleze la firme de consultanță sau să învețe pe parcurs reguli și proceduri specifice, fapt dificil de realizat în condițiile concrete existente la nivelul majorității administrațiilor locale.

PNDR 2014-2020: ținte și perspective

Pentru perioada 2014-2020, prin Politica Agricolă Comună, România a beneficiat de o alocare financiară superioară celei asigurate în etapa anterioară: 19,4 miliarde de euro (o sumă cu aproximativ o treime mai mare decât cea disponibilă în intervalul 2007-2013). Cu toate acestea, chiar dacă valoarea absolută a sumelor rezervate prin pilonul II (9,4 miliarde de euro) a fost ușor mai ridicată decât cea din perioada 2007-2013, în procente, aceasta a înregistrat o reducere substanțială (de la 58% la 48%).

Față de cadrul anterior, PNDR 2014-2020 a fost restructurat substanțial prin renunțarea la axe prioritare și prin reorganizarea sa pe baza unui nou format, în conformitate cu recomandările Comisiei Europene. Programul a fost gândit în baza mai multor măsuri, înțelese ca sectoare de intervenție, care, la rândul lor, au inclus mai multe submăsuri, destinate finanțării unor obiective concrete (tabelul 14).

Tabel 14. Măsurile Programului Național de Dezvoltare Rurală 2014-2020

Măsură:	Submăsură și buget alocat (milioane euro)
Măsura 1 – Acțiuni pentru transferul de cunoștințe și acțiuni de informare	1.1 Sprijin pentru formarea profesională, precum și a acțiunilor pentru dobândirea de competențe (54 milioane) 1.2 Sprijin pentru activități demonstrative și de informare (13 milioane)
Măsura 2 – Servicii de consiliere, servicii de gestionare a fermei	2.1 Sprijin pentru ajutorul în vederea beneficiarii de servicii de consiliere (11 milioane)
Măsura 3 – Sisteme de calitate pentru produsele agricole și agroalimentare	3.1 Sprijin pentru atragerea de noi participanți la sistemele de calitate (6 milioane) 3.2. Sprijin pentru activități de informare și de promovare puse în aplicare de grupurile de producători în cadrul pieței interne (4 milioane)
Măsura 4 – Investiții în active fizice	4.1 Sprijin pentru investiții în exploatații agricole (844 milioane) / ITI Delta Dunării (33 milioane) 4.1a Sprijin pentru investiții în exploatații pomicole (284 milioane) / ITI Delta Dunării (5 milioane) 4.2 Sprijin pentru investiții în prelucrarea / comercializarea și/sau dezvoltarea de produse agricole (360 milioane) / ITI Delta Dunării (10,6 milioane) 4.2 Schema de ajutor de stat GBER (112,5 milioane) 4.2a Investiții în procesarea/marketingul produselor din sectorul pomicol (34,6 milioane) / ITI Delta Dunării (0,8 milioane) 4.2a Schema de ajutor de stat GBER (10,8 milioane) 4.2a Schema de minimis (1,2 milioane) 4.3 Sprijin pentru dezvoltarea, modernizarea sau adaptarea infrastructurii agricole și silvice – irigații (434 milioane) / ITI Delta Dunării (7 milioane) 4.3 Investiții pentru dezvoltarea, modernizarea sau adaptarea infrastructurii agricole și silvice – infrastructura de acces agricolă (130 milioane) / ITI Delta Dunării (3 milioane) 4.3 Investiții pentru dezvoltarea, modernizarea și adaptarea infrastructurii agricole și silvice – infrastructură silvică (99 milioane) / ITI Delta Dunării (1,7 milioane)
Măsura 5 – Refacerea potențialului de producție agricolă afectată de dezastre naturale și evenimente catastrofale	5.1 Sprijin pentru investițiile în măsuri de prevenire destinate să reducă efectele dezastrelor naturale, ale fenomenelor climatice nefavorabile și ale evenimentelor catastrofale probabile (14,7 milioane) 5.2 Sprijin pentru investiții privind refacerea terenurilor agricole și a potențialului de producție afectate de dezastre naturale, cu condiții de mediu adverse și de evenimente catastrofale (13,7 milioane)

Măsură:	Submăsuri și buget alocat (milioane euro)
Măsura 6 – Dezvoltarea fermelor și a întreprinderilor	<p>6.1 Ajutor la înființarea de societăți pentru tinerii fermieri (426,7 milioane) / ITI Delta Dunării (10 milioane)</p> <p>6.2 Sprijin pentru demararea de afaceri cu activități neagricole în zonele rurale (106,5 milioane) / ITI Delta Dunării (5 milioane)</p> <p>6.3 Ajutor pentru începerea activității acordat pentru dezvoltarea fermelor mici (246,5 milioane) / ITI Delta Dunării (5 milioane)</p> <p>6.4 Sprijin pentru investiții în crearea și dezvoltarea de activități neagricole (166,5 milioane) / Delta Dunării (10 milioane)</p> <p>6.5 Plăți pentru agricultori eligibile în cadrul schemei pentru micii fermieri care își transferă permanent exploatarea către alt agricultor (12,3 milioane)</p>
Măsura 7 – Servicii de bază și reînnoirea satelor în zonele rurale	<p>7.2 Sprijin pentru investiții în crearea, îmbunătățirea și extinderea tuturor tipurilor de infrastructuri la scară mică, inclusiv investiții în domeniul energiei din surse regenerabile și a sistemelor de economisire a energiei (1,109 milioane)</p> <p>7.4 Sprijin pentru investiții în crearea, îmbunătățirea sau extinderea serviciilor locale de bază destinate populației rurale, inclusiv a celor de agrement și culturale, și a infrastructurii aferente (13,7 milioane)</p> <p>7.6 Investiții asociate cu protejarea patrimoniului cultural (188 milioane) / ITI Delta Dunării (9 milioane)</p>
Măsura 8 – Investiții în dezvoltarea zonelor împădurite și în îmbunătățirea viabilității pădurilor	8.1 Sprijin pentru împădurire/crearea de suprafețe împădurite (126,8 milioane)
Măsura 9 – Înființarea de grupuri și organizații de producători în agricultura și silvicultură	<p>9.1 Înființarea grupurilor de producători (14,7 milioane)</p> <p>9.1a Înființarea de grupuri și organizații de producători în sectorul pomicol (5,3 milioane)</p>
Măsura 10 – Agromediu și climă	10.1 Plăți pentru angajamente privind agromediul și clima, format din 10 pachete (1,069 miliarde)
Măsura 11 – Agricultură ecologică	<p>11.1 Plăți pentru practici și metode de conversie către agricultura ecologică</p> <p>11.2 Plăți pentru menținerea de practici și metode pentru agricultura ecologică</p> <p>(Buget total măsură: 235,7 milioane)</p>
Măsura 13 – Plăți pentru zone care se confruntă cu constrângeri naturale sau cu alte constrângeri specifice	<p>13.1 Plată compensatorie în zonele montane</p> <p>13.2 Plată compensatorie pentru alte zone care se confruntă cu constrângeri naturale semnificative</p> <p>13.3 Plată compensatorie pentru alte zone afectate de constrângeri specifice</p> <p>(Buget total măsură: 1,317 miliarde)</p>

Măsură:	Submăsuri și buget alocat (milioane euro)
Măsura 14 – Bunăstarea animalelor	Pachetul a) Plăți în favoarea bunăstării porcinelor Pachetul b) Plăți în favoarea bunăstării păsărilor (Buget total măsură: 776,4 milioane)
Măsura 15 – Servicii de silvomediu, servicii climatice și conservarea pădurilor	15.1 Plăți pentru angajamente de silvo-mediu și climă (70,1 milioane)
Măsura 16 – Cooperare	16.1 Sprijin pentru înființarea și funcționarea grupurilor operaționale (GO), pentru dezvoltarea de proiecte pilot, noi produse (6,7 milioane) 16.1a Sprijin pentru înființarea și funcționarea grupurilor operaționale, dezvoltarea de proiecte pilot, produse și procese – pomicol (5,8 milioane) 16.4 Sprijin pentru cooperarea orizontală și verticală între actorii din lanțul de aprovizionare (10 milioane) 16.4a Sprijin pentru cooperarea orizontală și verticală între actorii din lanțul de aprovizionare (8,7 milioane)
Măsura 17 – Gestionarea riscurilor	17.1 Prime de asigurare a culturii, a animalelor și a plantelor (42,8 milioane)
Măsura 19 – Sprijin pentru dezvoltarea locală LEADER	19.1 Sprijin pregătitor pentru dezvoltarea strategiilor de dezvoltare locală (2 milioane) 19.2 Sprijin pentru implementarea operațiunilor în cadrul strategiei de dezvoltare locală (495,6 milioane) 19.3 Pregătirea și implementarea activităților de cooperare ale grupurilor de acțiune locală (17 milioane) 19.4 Sprijin pentru costurile de funcționare și animare (123 milioane)
Măsura 20 – Asistență tehnică	Buget măsură: 209 milioane
Instrumente financiare	Buget măsură: 94 milioane

Sursa: Sinteză după Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale (2019)

Liniile de finanțare ce formează PNDR 2014-2020 pot fi grupate, în conformitate cu țintele pe care le-au urmărit, în patru categorii principale, după cum urmează:

- a) *Măsuri destinate susținerii agriculturii, dezvoltării industriei agro-alimentare și investițiilor în inițiativele antreprenoriale din mediul rural.*

În această categorie putem include trei instrumente, cu un buget total de 4,1 miliarde de euro (aproape 44% din alocarea PNDR 2014-2020). Cea mai mare parte a acestei sume (2,3 miliarde de euro) a fost rezervată *măsurii 4*, care urmărește derularea de investiții în active fizice în sectoarele agricol și pomicol (sprijinirea exploatațiilor agricole și pomicole; susținerea producției agricole și pomicole; investiții în dezvoltarea și modernizarea infrastructurii celor două sectoare). Totodată, aproape un miliard de euro a fost alocat în cadrul *măsurii 6* pentru dezvoltarea fermelor mici, susținerea tinerilor fermieri și dezvoltarea activităților neagricole din mediul rural. În același timp, prin *măsura 14* au fost rezervate 776 de milioane de euro pentru investiții în modernizarea bazei materiale de care dispun societățile agricole specializate în creșterea porcinelor și a păsărilor.

- b) *Măsuri adresate conservării și refacerii mediului natural și compensării pierderilor economice înregistrate de către agricultori ca urmare a unor hazarde naturale.* În conformitate cu noua direcție a politicii UE, conservarea mediului natural a devenit și în România una dintre prioritățile PAC 2014-2020. Acest fapt s-a transpus în creșterea substanțială, comparativ cu perioada anterioară, a sprijinului acordat pentru proiectele destinate menținerii și refacerii biodiversității. Șase măsuri cu obiective de acest tip au beneficiat, cumulat, de un buget de aproape 2,8 miliarde de euro. Cele mai consistente alocări au fost direcționate prin *măsura 13 (Plăți pentru zonele care se confruntă cu constrângeri naturale)* care a avut la dispoziție 1,3 miliarde de euro și către *măsura 10 (Agromediu și climă)* căreia i-a fost rezervat puțin peste 1 miliar de euro. Totodată, în cadrul acestei direcții au mai fost prevăzute 235 de milioane de euro pentru susținerea agriculturii ecologice (*în cadrul măsurii 11*), 126 de milioane pentru acțiuni de împădurire/ reîmpădurire (*măsura 8*), 70 de milioane pentru plăți privind angajamente de silvo-mediu și climă (*măsura 15*) și 28 de milioane pentru refacerea potențialului agricol afectat de dezastre naturale (*măsura 5*).

- c) *Măsuri ce au ca obiectiv principal susținerea dezvoltării sociale și economice a zonelor rurale.* În această categorie pot fi incluse două linii de finanțare ce însumează o alocare publică de aproape 2 miliarde de euro. *Măsura 7 (Servicii de bază și reînnoire a satelor)*, cu un buget proiectat de 1,3 miliarde de euro, și-a propus finanțarea investițiilor în infrastructura rurală și în activități de protejare a patrimoniului cultural de la sate. *Măsura 19 (Sprijin pentru dezvoltarea locală LEADER)* a beneficiat de 638 de milioane de euro pentru derularea de proiecte de dezvoltare locală la nivelul GAL-urilor.
- d) *Măsuri tehnice, forme de suport destinate susținerii formării profesionale și cooperării în agricultură:* Măsuri de formare profesională și consiliere destinate agriculturilor (*măsura 1, măsura 2 și măsura 3*), măsura de înființare a grupurilor de producători (*măsura 9*) și măsura de cooperare între agricultori (*măsura 16*).

Principalele deosebiri între PNDR 2014-2020 și programul echivalent anterior vizează creșterea alocărilor financiare în trei domenii de intervenție: a) conservarea și refacerea mediului natural; b) susținerea agriculturii ecologice; c) compensarea efectelor negative ale fenomenelor climatice. Concomitent, noul cadru a prevăzut reducerea sumelor destinate modernizării infrastructurii rurale și a celor alocate pentru dezvoltarea sectorului economiei neagricole. În același timp, PNDR 2014-2020 acordă o mai mare amploare programului LEADER. Acesta a beneficiat de creșterea bugetului disponibil și a fost extins prin introducerea de noi măsuri, precum sunt cele destinate încurajării formării grupurilor de producători, susținerii cooperării dintre agricultori și gestionării riscurilor prin finanțarea unui sistem de prime de asigurare.

Toate aceste modificări au făcut din PNDR 2014-2020 un cadrul de intervenție ușor diferit de cel corespunzător perioadei anterioare, fiind mai bine articulat la provocările economice ale sectorului agricol, dar mai puțin interesat de susținerea dezvoltării edilitare a comunelor sau de încurajarea inițiativelor neagricole la sate. Din punct de vedere al nevoilor specifice de dezvoltare a ruralului românesc, concentrarea pe oferirea de suport fermierilor și societăților comerciale cu profil agricol,

În detrimentul finanțării modernizării infrastructurii rurale și susținerii sectorului non-agricol, constituie o abordare discutabilă. Totuși, trebuie avut în vedere faptul că o serie de alte programe publice (europene și naționale) prevăd ținte similare celor stabilite prin PNDR pe dimensiunea dezvoltării locale. O posibilă cale de urmat pentru autoritățile locale, în acest context specific, poate fi aceea de maximizare a oportunităților prevăzute prin intermediul instrumentelor din afara PNDR. Cât privește contribuția programului la modernizarea ruralului și la dezvoltarea sectorului ne-agricol, în momentul de față nu putem formula o concluzie certă, dat fiind faptul că PNDR 2014-2020 este în plină desfășurare. Însă, toate premisele actuale conduc către ipoteza că efectele acestuia se conturează a fi mai reduse decât cele pe care le-a lăsat programul 2007-2013.

CAPITOLUL 6.

DEZVOLTARE ȘI STAGNARE ÎN LUMEA SATELOR.

STUDIU DE CAZ LA NIVEL MICRO-REGIONAL⁴

Precizări introductive și metodologice

În ultimele decenii, decalajele de dezvoltare existent între regiuni și tipuri de localități s-au accentuat (Bíró 2015; Ciutacu et al. 2015; Kerekes et al. 2010; Pavel și Moldovan 2017; Sandu 2011). Unele dintre localitățile rurale au evoluat către un profil apropiat de cel al orașelor mici, în timp ce altele s-au afundat în subdezvoltare. În explicarea acestui proces de diferențiere de maximă relevanță sunt factorii de context, reprezentați de cadrul economic al zonei, specificul orașelor din proximitate și distanța ce leagă localitățile rurale de centrele urbane importante (Mărginean 2006; Pavel și Moldovan 2017; Preotesi 2013; Sandu 2011), precum și factorii ce țin de succesul în atragerea fondurilor publice destinate modernizării infrastructurii locale (Marin 2015; Mihalache 2013). Astfel, comunele ce au reușit să se dezvolte accentuat în ultima perioadă au fost, de regulă, UAT-urile avantajate de contextul economic regional și cele care au accesat programe publice precum PNDL, PNDR, POR etc.

În paginile următoare îmi propun să analizez evoluțiile înregistrate în direcția modernizării infrastructurii publice la sate plecând de la un studiu de caz asupra situației concrete a 20 de comune din sudul județului Argeș. În cadrul acestui demers urmăresc două direcții

⁴ O primă formă a acestui studiu a fost publicată în „Coordinates of Rural Development in 20 Villages in the Southern part of Arges County”, *Jurnalul Practicilor Pozitive Comunitare*, XVI (2), 2016, pp. 56-69.

principale. Prima vizează explorarea rolului pe care îl au fondurile publice (atât cele europene, reprezentate prin PNDR, cât și cele direcționate de la bugetul de stat prin PNDL) asupra evoluției infrastructurii în comunele din această zonă. Cea de-a doua este centrată pe analiza diferențierilor apărute la nivel local în accesarea programelor de acest tip. Premisa de la care pleacă prezentul capitol este aceea că succesul sau, după caz, insuccesul în atragerea acestor surse reprezintă variabila cheie în explicarea creșterii decalajelor între UAT-uri pe dimensiunea infrastructurii edilitare. Cu alte cuvinte, în contextul în care bugetele locale nu permit finanțarea unor proiecte ample de modernizare a infrastructurii, este de așteptat ca dezvoltarea locală să se producă în special în relație cu accesarea fondurilor nerambursabile, precum sunt cele asigurate prin programele PNDR și PNDL.

În prima parte a studiului prezintă principalele caracteristici ale celor 20 de comune analizate, cu punctarea coordonatelor demografice și economice, pentru ca cea de-a doua să fie rezervată analizei proiectelor de dezvoltare derulate la nivelul acestora. În secțiunea de încheiere îmi propun să verific la un nivel primar, pe baza concluziilor desprinse din analiza datelor secundare avute la dispoziție, premisa mai sus enunțată.

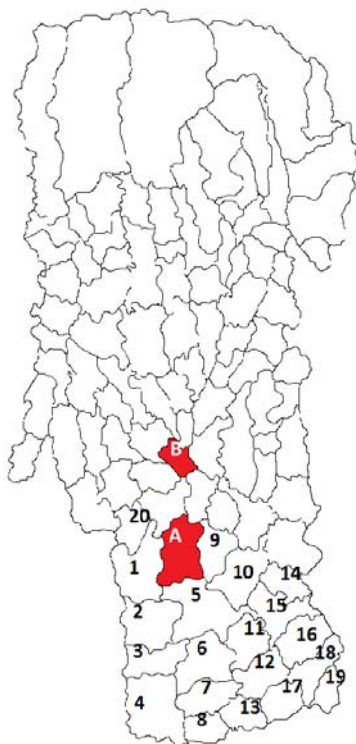
UAT-urile din sudul județului Argeș

Microregiunea vizată prin acest studiu este situată în sudul județului Argeș (graficul 10), având o suprafață totală de 1360 kmp și o populație în anul 2019 de puțin peste 50 de mii de locuitori (INS, Baza de date Tempo). Această formațiune este compusă din unități administrative apropiate de profilul standard al localităților rurale din România actuală, atât socio-economic, cât și demografic. Toate aceste UAT-uri reprezintă unități slab sau mediu dezvoltate, în care profilul economic local este dat în principal de activități din sectorul agricol, dar care au ponderi însemnate de populație cu ocupare neagrăcolă, în general navetistă (concentrată în zona Pitești-Mioveni). Din punct de vedere demografic, toate aceste comune sunt caracterizate prin tendința de

reducere de lungă durată a efectivelor și prin creșterea ponderii populației vârstnice.

În ciuda unei situații de relativă asemănare, aceste comune prezintă și unele diferențieri economice importante, ce pot fi explicate în bună măsură prin distanța ce le leagă de municipiul Pitești și prin coordonatele ușor diferite ale vieții economice. UAT-urile din extremitatea de sud a regiunii sunt mai puțin conectate activităților realizare în zona orașului reședință de județ comparativ cu cele din nordul formațiunii. Pe de altă parte, legătură față de sectorul agricol, obiectivată în specificul economic local și ponderea populației ocupate în acest sector, este mai evidentă în cazul unităților din zona de sud a ariei geografice de interes pentru acest studiu.

Grafic 10. Harta administrativă a județului Argeș

Notă: Comunele componente ale microregiunii: orașul Costești (A), municipiul Pitești (B), Lunca Corbului (1), Stolnici (2), Hârșești (3), Bârla (4), Buzoești (5), Ungheni (6), Căldăraru (7), Miroși (8), Suseni (9), Rociu (10), Recea (11), Izvoru (12), Popești (13), Teiu (14), Negrași (15), Mozăceni (16), Râca (17), Slobozia (18), Ștefan cel Mare (19), Săpata (20)

Din punct de vedere geografic, microregiunea este compusă din două formațiuni ce fac parte din Câmpia Română: Câmpia Găvanu-Burdea (în zonele de vest și sud) și Câmpia Înaltă a Piteștiului (în nord și est). Zona este străbătută de o rețea de râuri pe direcția nord-sud, între care se numără Teleorman, Neajlov, Cotmeana și Dâmbovnic. La nivelul căilor de transport terestre cele mai importante sunt DN 65A Pitești-Roșiori de Vede, care traversează de la nord la sud întreaga zonă și DN 65 – E574 Pitești-Slatina-Craiova, prezent pe raza localității Lunca Corbului. Rețeaua de drumuri județene ce face legătura între aceste UAT-uri și municipiul Pitești sau orașul Costești se compune din câteva artere cu importanță majoră la nivelul acestei zone: DJ 503 Slobozia-Cătanele, DJ 404 Popești-Vulpești, DJ 679 Păduroi-Bârla și DJ 659 Pitești-Ștefan cel Mare. Totodată, trebuie menționat accesul destul de facil pentru localitățile din zona de est a regiunii (Suseni, Rociu, Teiu Neagrași, Mozăceni, Slobozia, Ștefan cel Mare) către autostrada A1 București-Pitești. Rețeaua de transport feroviar este slab dezvoltată, majoritatea localităților în cauză neavând legătură directă la calea ferată. Cea mai importantă gară din zonă este cea care funcționează în orașul Costești.

De altfel, Costești, prin poziționarea sa geografică și prin instituțiile pe care le găzduiește, deține rolul de centru funcțional pentru o bună parte a populației comunelor din această zonă. Localitatea a fost inclusă în categoria orașelor târziu, odată cu reforma administrativă din 1968, fiind astfel un produs al urbanizării din perioada comunistă. Orașul este în momentul de față o așezare urbană de mici dimensiuni, cu o populație totală ce a fluctuat în ultimii ani în jurul pragului de 10 mii de locuitori.

Localitatea a intrat după 1990, asemenea multora dintre orașele mici din țară, într-un pronunțat declin economic, manifestat pe fondul restructurării unităților economice active în perioada comunistă. În momentul de față, își păstrează influența la nivel micro-regional în special prin intermediul instituțiilor pe care le găzduiește, care deservește

populația din zona de sud a Argeșului: spital orașenesc, judecătorie, două licee, puncte de lucru ale Administrației Finanțelor Publice, Agenției Județene de Ocupare a Forței de Muncă și Direcției Generale pentru Evidența Persoanelor. O parte importantă a populației ocupate ce domiciliază în oraș lucrează efectiv în afara acestuia (fie în Pitești sau împrejurimi, fie pe platforma industrială de la Mioveni).

Întreaga zonă de sud a județului Argeș se confruntă din punct de vedere demografic, asemenea celor mai multe dintre regiunile rurale din România (Ghețau 2018; Horváth și Kiss 2016; Institutul Național de Statistică 2012), cu spectrul unei acute crize, manifestă prin reducerea numărului de nașteri, explozia migrației externe și creșterea ponderii populației vârstnice. Conform datelor Institutului Național de Statistică (tabelul 15), populația celor 20 de comune s-a redus, între 1992 și 2019, cu aproape o treime din totalul efectivelor, coborând de la 74 de mii de locuitori la numai 50 de mii de persoane.

În acest interval, toate localitățile din zonă au înregistrat scăderi ale populației totale și creșteri ale ponderii vârstnicilor, unele dintre aceste UAT-uri fiind afectate semnificativ de evoluțiile negative. Cele mai pronunțate reduceri ale populației (după domiciliu) au avut loc în Ungheni (-43%), Negrași (-41%) și Teiu (-40%), procente mai mult decât substanțiale dacă avem în vedere perioade de referință, de mai puțin de trei decenii. Dimensiunea declinului demografic la nivelul acestei zone este ilustrată și prin faptul că acele comune care au avut parte de reducerile cele mai moderate, au înregistrat, de fapt, scăderi substanțiale (Slobozia-16%, Suseni-20% și Buzoești-21%). În momentul de față, șase dintre comunele analizate sunt unități administrative mici, cu sub de 2000 de locuitori (Mozăceni, Negrași, Popești, Râca, Săpata și Teiu), 11 dintre acestea au între 2000 și 4000 de locuitori, în timp ce doar 3 depășesc pragul de 4000 (Bârla – 4290 locuitori, Slobozia – 4572 locuitori și Buzoești – 5381 locuitori).

Tabel 15. *Evoluția demografică a comunelor din zona de sud a județului Argeș
(populație în funcție de domiciliu)*

	Anul 1992	Anul 2000	Anul 2010	Anul 2019	Evoluție 1992-2019
TOTAL județ Argeș	680982	674715	661091	633713	-47269
Oraș Costești	11394	11518	10937	10278	-1116
Bârla	6568	5808	5212	4290	-2278
Buzoești	6851	6241	5921	5381	-1470
Căldăraru	3461	2980	2626	2221	-1240
Hârsești	3224	2715	2529	2158	-1066
Izvoru	3077	2748	2400	2121	-956
Lunca Corbului	3805	3074	2805	2556	-1249
Miroși	3499	3049	2624	2232	-1267
Mozăceni	3106	2731	2378	1977	-1129
Negrași	3247	2651	2287	1903	-1344
Popești*	4857	4062	2268	1832	-3025*
Râca* ⁵	*	*	1185	1008	*
Recea	3887	3255	3015	2565	-1322
Rociu	3510	2940	2669	2366	-1144
Săpata	2245	1920	1730	1578	-667
Slobozia	5458	5285	5043	4572	-886
Ștefan cel Mare	2943	2634	2523	2275	-668
Stolnici	4335	3658	3366	2832	-1503
Suseni	3706	3308	3178	2955	-751
Teiu	2171	1821	1538	1290	-881
Ungheni	4492	3714	3174	2562	-1930
Total cu oraș Costești	85836	76112	69408	60952	-24884
Total fără oraș Costești	74442	64594	58471	50674	-23768

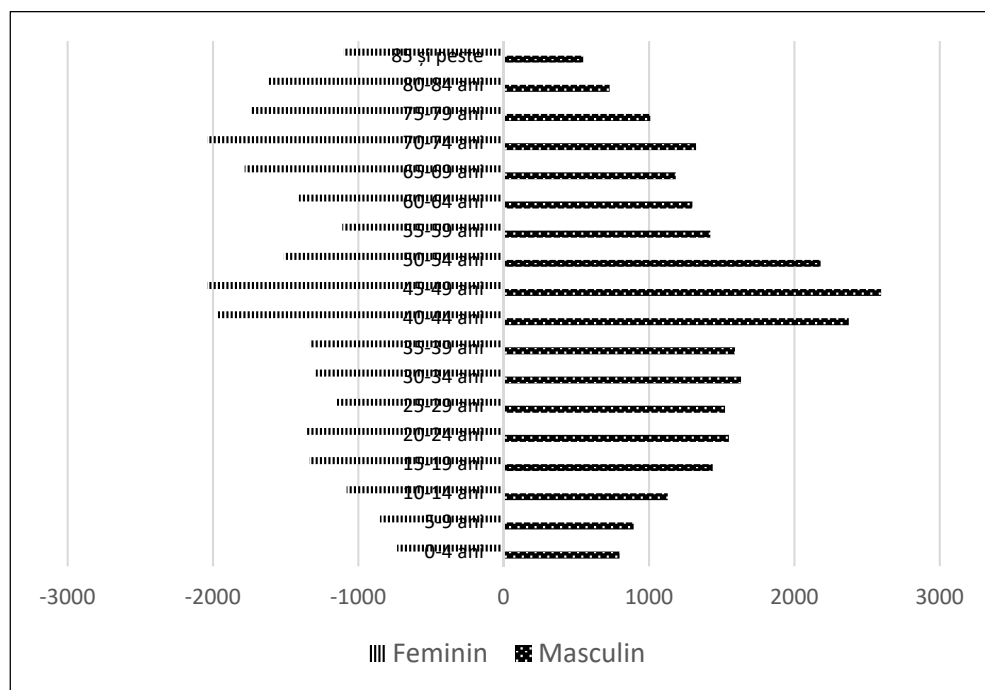
Sursa: INS, baza de date TEMPO: POP108D <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>

Piramida vârstelor populației din aceste comune a avut în anul 2019 o structură atipică, ce ilustrează puternicul dezechilibru între populația din grupele de vârstă tânără și cea din categoriile de peste 65 de ani (graficul 11). Din punct de vedere al volumului, două grupe se evidențiază a fi mai pronunțate în acest moment: populația de peste 65 de ani, ce corespunde cohortelor născute după cel de al doilea război mondial și populația de 40-64 de ani, echivalentă generațiilor născute în perioada aplicării politicilor pronataliste.

⁵ *Comuna Râca s-a desprins din comuna Popești în anul 2003, prin Legea nr. 185/2003. Astfel, datele privind evoluția demografică a acestor două comune trebuie analizate cumulativ.

Baza piramidei ilustrează fidel reducerea liniară și substanțială a natalității din ultimele trei decenii. Astfel, populația cu vârste cuprinse în intervalul 0-19 ani reprezintă în momentul de față numai 66% din populația de peste 65 de ani și 45% din totalul categoriei 40-64 de ani. Situația dramatică a natalității la nivelul comunelor poate fi demonstrată printr-un simplu raport: în 2019, la nivelul acestor unități erau înregistrați 3277 de copii mai mici de 10 ani, în timp ce numărul vârstnicilor de peste 80 de ani era de 3995. Practic, numărul de nașteri s-a redus atât de puternic în ultimii ani încât copiii de vârste de până în 10 ani reprezintă în acest moment aproximativ 82% din numărul persoanelor de 80 de ani și peste.

Grafic 11. Piramida vârstelor populației rurale în comunele din sudul județului Argeș (2019)

Sursa: INS, baza de date TEMPO: POP108D <http://statistici.INSSE.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>

Un alt aspect important din punct de vedere al structurii demografice vizează raportul între populația feminină și cea masculină. Dacă în grupa de vârstă 0-19 ani raportul este relativ simetric celui consemnat la nivel național (49,7 % populație feminină-51,3% populație

masculină), în grupele 20-39 de ani și 40-64 de ani se înregistrează situații specifice, date de subreprezentarea populației feminine (care atinge 45% din efectivele totale ale acestor categorii). În cazul populației de peste 65 de ani, situația este inversă, conturată în baza preponderenței populației feminine (63% din totalul grupei de vârstă). Explicația diferențelor înregistrate în cazul categoriilor de vârstă 20-39 de ani și 40-64 de ani trebuie căutată în mobilitatea teritorială mai ridicată a populației feminine, generată atât ca urmare a traiectoriilor educaționale și profesionale, cât și a căsătoriilor. Pentru grupa de vârstă de peste 65 de ani, ponderea mai redusă a populației masculine poate fi pusă în legătură cu ratele mai ridicate de mortalitate ce sunt înregistrate în această categorie de vârstă în cazul bărbaților, fiind vorba despre o constantă a evoluției demografice a zonelor rurale din România.

La nivelul județului Argeș, ponderea populației de peste 65 de ani a ajuns în anul 2018 la aproape 18% din totalul efectivelor, un procent apropiat de media națională. În 12 dintre comunele la care ne referim acest indicator depășește 25% din totalul populației (tabelul 16), pentru a atinge valorile maxime în cazurile comunelor Popești (32%), Ungheni (31,5%), Teiu (31,3%) și Negrași (30%).

Tabel 16. Ponderea populației de peste 65 de ani la nivelul UAT-urilor din sudul județului Argeș (date pentru anul 2018)

Medie jud. Argeș	18%	Popești	32%
Oraș Costești	16%	Râca	23,6%
Bârla	24,5%	Recea	27%
Buzoești	22,7%	Rociu	29,2%
Căldăraru	29%	Săpata	27,9%
Hârsești	27,8%	Slobozia	18,5%
Izvoru	24,4%	Ștefan cel Mare	22,2%
Lunca Corbului	29,4%	Stolnici	25,8%
Miroși	26%	Suseni	23%
Mozăceni	24,9%	Teiu	31,3%
Negrași	30%	Ungheni	31,5%

Sursa: INS, baza de date TEMPO: POP108D <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>

Premisele demografice actuale indică un posibil scenariu în care cele mai multe dintre comunele din sudul județului Argeș să intre în anii următori pe o pantă și mai accentuată de reducere a efectivelor și de creștere a ponderii populației vârstnice. Plecând de la această evoluție, trebuie luate în calcul o serie de riscuri legate de izolarea economică și socială a multora dintre comunele din această zonă. Perspectivă care în momentul de față pare a se contura din ce în ce mai pronunțat. Astfel, este dificil să vorbim despre dezvoltare în condițiile în care populația este în declin, iar localitățile în cauză se confruntă cu dezechilibre între ponderea populației de vârste active și cea corespunzătoare categoriilor inactive.

Nivelul de dezvoltare al comunelor din zona de sud a județului Argeș. O imagine asupra programelor de dezvoltare derulate la nivel local

În paragrafele următoare vom prezenta două metode de clasificare a comunelor, folosite de Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale în evaluarea proiectelor PNDR destinate modernizării infrastructurii la sate. Aceste instrumente, deși discutabile sub anumite aspecte, pot fi considerate relevante pentru evaluarea situației generale a celor 20 de comune analizate, prin surprinderea pozițiilor ocupate de către acestea în ierarhiile rezultate la nivel național.

Primul dintre aceste modele, grila folosită în evaluarea cererilor de finanțare depuse pe măsura 322 din cadrul PNDR 2007-2013, împarte localitățile rurale plecând pe estimarea ponderii populației aflată în situație de sărăcie relativă și sărăcie profundă (Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale 2013). Pe această baza, cele mai multe dintre cele 20 comune au fost încadrate în categoria UAT-uri cu procente medii ale populației sărace, în timp ce alte câteva au fost plasate în grupa comunelor cele mai afectate de sărăcie. Valorile cele mai ridicate (peste 40%) pentru populația aflată în situație de sărăcie relativă au rezultat în cazul comunelor din extremitatea sudică a zonei la care facem referire: Popești,

Izvoru, Hârsești, Bârla, Recea și Stolnici. De cealaltă parte, clasificarea Ministerului Agriculturii și Dezvoltării Rurale a arătat o situație ceva mai bună în cazul comunelor Rociu, Suseni, Buzzești, Lunca Corbului și Săpata, localități poziționate mai aproape de orașul reședință de județ și care, pe cale de consecință, au înregistrat profiluri ceva mai favorabile în ceea ce privește structura ocupațională și de venituri a populației.

Cel de-al doilea model pe care-l menționăm a fost elaborat în vederea atribuirii punctajelor în cadrul submăsurii 7.2 din PNDR 2014-2020 (*Investiții în crearea și modernizarea infrastructurii de bază la scară mică*). Această clasificare a presupus recursul la o metodă mai complexă de ierarhizare, ce a inclus seturi extinse de indicatori economici și sociali, preluați în mare parte din datele *Recensământului Populației și al Locuințelor din 2011*. Pentru fiecare UAT a fost calculat un *indice privind potențialul de dezvoltare*, compus din cinci domenii cărora le-au fost asociate ponderi specifice: potențial endogen (pondere 0.220), caracteristici fizico-geografice (pondere 0.112), capital uman (pondere 0.237), activități economice (pondere 0.242) și echipare tehnico-edilitară (pondere 0.189) (Academia de Studii Economice din București 2015). Fiecare dintre aceste dimensiuni a cuprins, la rândul său, mai mulți indicatori statistici. Spre exemplu, în calculele privind *echiparea tehnică și edilitară* au fost incluși patru astfel de indicatori, după cum urmează: a) ponderea locuințelor alimentate cu apă din rețeaua publică (cu o pondere de 0.234 din totalul dimensiunii); b) ponderea locuințelor conectate la canalizare (pondere 0.238); c) ponderea locuințelor conectate la rețeaua de gaze (pondere 0.191); d) densitatea rețelei de drumuri publice (pondere 0.337). Clasificarea rezultată a permis ordonarea celor 2861 de comune pe o scală (de tipul 0-1), care a atins valorile maxime în cazul comunelor Florești din județul Cluj (0.6648), Sânmartin din Bihor (0.6516) și Giroc din Timiș (0.6446) și scorurile minime în cazul localităților Adășeni din Botoșani (0.2707), Bătrâna din Hunedoara (0.2639) și Pardoși din județul Buzău (0.2586).

În linie cu rezultatele prezentate anterior, nici prin această metodă, niciuna dintre comunele din sudul județului Argeș nu a reușit să

se plaseze în prima parte a clasamentului la nivel național, corespunzătoare UAT-urilor cu potențial socio-economic ridicat. Cele mai multe dintre UAT-urile în cauză s-au înscris în segmentul intermediar, în timp ce patru dintre acestea au ocupat poziții în zona cea mai de jos a ierarhiei (tabelul 17). Scorurile cele mai ridicate ale acestui indice au fost raportate în cazul comunelor Rociu (poziție 651 în ierarhia națională), Bârla (poziția 737), Slobozia (829) și Lunca Corbului (892), în timp ce alte 13 UAT-urilor s-au clasat în intervalul 1000-2000. Ultimele poziții au fost ocupate de către comunele Popești (2405), Căldăraru (2480), Hârsești (2563) și Miroși (2627).

Tabel 17. Clasificarea UAT-urilor în funcție de potențialul socio-economic de dezvoltare

UAT	Poziție la nivel național	Indice	Indicator echipare tehnico-edilitară
Bârla	737	0.4688	0.27
Buzoești	1001	0.4531	0.32
Căldăraru	2480	0.3833	0.21
Hârsești	2563	0.3783	0.16
Izvoru	1820	0.4150	0.33
Lunca Corbului	892	0.4593	0.30
Miroși	2627	0.3745	0.13
Mozăceni	1500	0.4298	0.34
Negrași	1793	0.4163	0.22
Popești	2405	0.3873	0.23
Râca	1971	0.4106	0.38
Recea	1518	0.4288	0.34
Rociu	651	0.4743	0.51
Săpata	1854	0.4131	0.23
Slobozia	829	0.4626	0.38
Stolnici	1025	0.4523	0.31
Suseni	1090	0.4493	0.35
Ștefan cel Mare	1653	0.4222	0.26
Teiu	1447	0.4323	0.41
Ungheni	1867	0.4128	0.33

Sursa: Academia de Studii Economice din București (2015)

În contextul analizelor privitoare la nivelul de dezvoltare al localităților rurale, se impun o serie de precizări suplimentare referitoare la coordonatele bugetelor pe care administrațiile locale le au la dispoziție.

Cinci dimensiuni principale concură la constituirea veniturilor administrate de către primării: veniturile proprii, sumele alocate de la bugetul central prin diversele mecanisme standard, subvențiile acordate pentru obiective punctuale, împrumuturile contractate de către UAT-uri și sumele primite de la UE pentru derularea unor proiecte la nivel local (Legea numărul 273/2006). Veniturile proprii reprezintă sumele pe care administrațiile locale le colectează și administrează local, prin impozite și taxe. Gradul de autonomie financiară a unei localități este cu atât mai mare cu cât acestea dețin o pondere mai ridicată în totalul sumelor reunite la bugetul local. De regulă, comunele dezvoltate prezintă un aport substanțial în construcția bugetelor pe filiera sumelor colectate din impozite și taxe locale, în timp ce UAT-urile mici și slab dezvoltate economic înregistrează ponderi reduse ale acestei categorii de venituri.

Pentru majoritatea UAT-urilor rurale din România, sursa principală de finanțare a bugetelor este reprezentată de sumele alocate de la bugetul central, prin diverse programe, mecanisme de echilibrare sau subvenții. Transferurile publice au menirea de a susține activitățile instituțiilor publice și de a contribui la consolidarea bugetelor locale. În lipsa acestor forme de suport, cele mai multe dintre administrații nu pot funcționa. Subvențiile, pe de altă parte, reprezintă un mecanism specific de asigurare a finanțării investițiilor, prin care sume de la bugetul de stat sunt direcționate pentru anumite investiții punctuale. În cazul acestora, vorbim despre derularea de programe naționale, precum sunt cele din domeniul infrastructurii. Surselor enumerate anterior li s-au adăugat, odată cu aderarea la UE, și veniturile realizate ca urmare a derulării unor proiecte cu finanțare europeană.

Din punct de vedere al coordonatelor bugetelor locale, cele 20 de comune din zona de sud a județului Argeș sunt în totalitate unități dependente față de transferurile sau subvenții publice direcționate de la bugetul de stat și față de sumele atrase din proiectele europene. Niciuna dintre aceste unități nu reușește să își asigure o bază semnificativă a veniturilor plecând de la taxele și impozitele pe care le colectează de la agenți economici și de la populație, ceea ce arată, înainte de toate, slaba dezvoltare a economică a acestor unități. Veniturile proprii ale UAT-urilor sunt

situate, în majoritatea cazurilor, sub pragul de 50% din totalul veniturilor bugetare, în unele situații chiar sub 20%. În lipsa suportului bugetar asigurat din surse naționale sau europene, aceste UAT-uri se află în imposibilitatea de a derula investiții semnificative destinate dezvoltării condițiilor de viață oferite populației. Cu alte cuvinte, comunele la care facem referire sunt puternic dependente față de mecanismele de redistribuire a banilor publici.

Evoluția multianuală a bugetelor locale în cazul acestor UAT-uri (tabelul 18) ilustrează câteva diferențieri notabile în contextul obiectivelor asumate prin analiza de față. Trei elemente principale concură la definirea acestor diferențieri: a) volumul și caracteristicile populației, în baza cărora sunt construite mecanismele de transfer a fondurilor pentru echilibrarea bugetelor locale; b) sumele primite pentru finanțarea unor programe naționale (precum Programul Național de Dezvoltare Locală – PNDL); c) fondurile alocate prin diversele proiecte europene pe care autoritățile au reușit să le atragă.

Dacă în ceea ce privește veniturile direcționate prin mecanismele de echilibrare, lucrurile sunt relativ simple, alocarea fiind bazată pe un cadru standard, pe dimensiunea sumelor intrate în bugetele comunelor prin derularea unor proiecte finanțate din fonduri naționale sau europene apar o serie de elemente specifice. Implementarea unor proiecte ample de dezvoltare a infrastructurii locale, finanțate din surse publice, precum sunt cele de înființare sau extindere a rețelelor de apă și canalizare sau cele de modernizare a rețelelor de drumuri, se transpune în creșterea semnificativă a bugetelor locale. Această creștere este, în mod evident, temporară și reflectă derularea acestor proiecte, pentru ca imediat ce suportul public să se fi încheiat, coordonatele bugetare să revină la configurația inițială. Spre exemplu, dacă în anul 2011, când a beneficiat de implementarea unui proiect PNDR, bugetul comunei Bârla era de 12 milioane de lei, în anul 2018, când UAT-ul nu a mai derula investiții ample din surse publice, bugetul a scăzut la 4,2 milioane. Fluctuații asemănătoare se pot observa în cazul majorității comunelor, ceva mai puternice în Buzoiești, Căldăraru, Hârsești, Popești, Râca, Rociu.

Tabel 18. Venituri totale colectate la bugetele locale în perioada 2008-2018 (milioane lei)

	2008		2011		2015		2018	
	Buget total	Venituri proprii	Buget total	Venituri proprii	Buget total	Venituri proprii	Buget total	Venituri proprii
Bârla	6,47	2,04	12,16	2,43	8,03	2,35	4,23	2,88
Buzoești	5,16	1,98	5,1	2,88	10,25	2,63	8,04	3,52
Căldăraru	3,39	0,84	2,5	1,45	7,9	2,01	3,2	1,91
Hârsești	2,86	0,74	2	0,59	4,11	1,69	8,37	1,87
Izvoru	3,16	0,57	2,34	1,19	3,54	1,62	2,74	1,23
Lunca Corbului	4,32	1,09	3,49	1,44	5,26	1,8	5,31	2,38
Miroși	2,65	0,82	2,57	1,18	4,99	1,73	5,1	1,83
Mozăceni	4,2	0,96	2,91	1,09	6,72	1,59	3,73	1,44
Negrași	4,87	0,77	2,51	1,36	3,75	1,68	3,47	1,71
Popești	3,57	0,94	2,23	0,96	3,39	1,72	9,47	1,68
Râca	2,07	0,61	3,38	0,61	2,72	1,62	11,3	1,2
Recea	4,44	1,01	2,77	1,57	4,3	1,67	3,72	2,01
Rociu	5,86	1,21	5,62	2,02	6,96	1,97	4,48	2,03
Săpata	1,91	0,64	1,84	0,89	3,63	1,4	3,98	2,23
Slobozia	6,78	1,33	3,71	1,92	6,21	1,94	5,73	3,15
Stolnici	4,35	1,27	3	1,69	7,43	2	5,91	2,76
Suseni	5,33	2,25	4,62	1,78	5,72	1,95	6,22	2,1
Ștefan cel Mare	3,66	1,28	2,73	1,75	5,69	1,66	4,47	1,66
Teiu	5,58	0,6	1,67	0,95	3,31	1,57	5,49	1,17
Ungheni	3,04	1,11	3,14	1,16	5,48	1,68	4,64	2,1

Sursa: Prelucrare după datele Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice, Direcția pentru Politici Fiscale și Bugete Locale http://www.dpfbf.mdrap.ro/sit_ven_si_chelt_uat.html

După anul 2013, când PNDL a devenit principalul instrument de finanțare a modernizării infrastructurii la nivel local, execuția bugetelor locale a cunoscut noi coordonate. UAT-urile care au derulat de cele mai consistente bugete locale au fost cele care au avut cele mai ample finanțări asigurate prin intermediul acestui program. La nivelul celor 20 de UAT-uri la care facem referire, prin PNDL au fost aprobate spre finanțare 46 de proiecte pe cererile depuse de către autoritățile locale și două pe cele primite de la Consiliul Județean Argeș (tabelul 19). Investițiile derulate de către administrațiile locale au prevăzut o alocare financiară multianuală de 158 de milioane de lei, distribuită pe următoarea structură de obiective:

- 15 proiecte, cu un buget însumat de 44 milioane de lei, au vizat înființarea, extinderea sau modernizare rețelelor de distribuție a apei;

- 13 proiecte de investiții, pentru care au fost prevăzute fonduri în cuantum de 57,3 milioane de lei, au ținut asfaltarea rețelelor de drumuri comunale;
- șapte proiecte, cu buget total de 44,7 milioane de lei, au urmărit înființarea sau extinderea sistemelor de canalizare și tratare a apelor uzate;
- șase investiții au vizat construcția sau modernizarea unor grădinițe și școli (pentru aceste obiective fiind alocate 8,6 milioane de lei);
- două proiecte au fost aprobate pentru construcția de dispensare (bugetul cumulativ al acestora a fost de 1,8 milioane);
- două proiecte, ce au beneficiat de 1,3 milioane de lei, au vizat construcția sau consolidarea unor poduri;
- un proiect a fost aprobat pentru modernizarea sistemului de iluminat public în una dintre comunele analizate (0,5 milioane).

Tabel 19. Lista obiectivelor finanțate prin PNDR în UAT-urile din sudul județului Argeș

UAT	Obiective:	Etapă	Buget (milioane lei)
Bârla	Asfaltare DC 137 Malu-Selareasca-Bârla	PNDR I	6,301
Bârla	Extindere rețea alimentară cu apă în satele Mozăceni Vale și Bârla și înființare rețea alimentară cu apă în satele Urluieni, Afrimești, Zuvelcați, Brabeți, Șelăreasca, Ciocești, Mândra și Malu	PNDR II	10,955
Buzoești	Modernizare drumuri de interes local, comuna Buzoești	PNDR II	4,873
Căldăraru	Construcție grădiniță cu program normal în satul Căldărar	PNDR II	0,961
Hârsești	Modernizare drumuri de interes local, comuna Hârsești	PNDR II	4,613
Hârsești	Consolidare și reabilitare Școală Gimnazială nr. 1-Corp B din satul Hârtești,	PNDR II	1,735
Izvoru	Rețea de canalizare și stație de epurare în comuna Izvoru	PNDR I	6,055
Lunca Corbului	Alimentare cu apă, sate Lăngești, Silișteni și Bumbuieni	PNDR I	1,84

UAT	Obiective:	Etapă	Buget (milioane lei)
Lunca Corbului	Modernizare DC 152	PNDL I	5,581
Lunca Corbului	Alimentare cu apă, sate Lăngești, Silișteni și Bumbuieni	PNDL I	0,013
Lunca Corbului	Pod din beton armat peste râul Cotmeana, în satul Pădureți	PNDL I	0,75
Lunca Corbului	Grădiniță cu program normal, sat Lunca Corbului	PNDL II	0,939
Miroși	Extindere rețea de apă în satele Miroși și Surdulești	PNDL II	5,46
Mozăceni	Canalizarea și epurarea apelor uzate menajere	PNDL I	3,304
Mozăceni	Extindere și modernizare rețea de apă potabilă	PNDL II	0,508
Negrași	Extindere alimentare cu apă a satului Mozacu	PNDL I	0,825
Negrași	Construire dispensar uman în satul Negrași	PNDL II	0,492
Popești	Modernizare drum de interes local și ulițe	PNDL II	7,464
Râca	Sistem centralizat de canalizare	PNDL I	12,683
Râca	Modernizare drumuri de interes local	PNDL II	4,861
Recea	Alimentare cu apă sat Recea	PNDL I	10,2
Recea	Modernizare drum comunal sat Orodelu	PNDL I	0,493
Recea	Modernizare DC 122 A Deagu de Jos-Goleasca	PNDL I	3,231
Recea	Modernizare drumuri comunale	PNDL II	4,372
Recea	Modernizarea sistemului de iluminat public stradal	PNDL II	0,512
Rociu	Modernizare drumuri locale	PNDL I	2,584
Rociu	Canalizarea și epurarea apelor uzate menajere, în satele Șerbănești și Gliganu de Sus	PNDL II	11,598
Rociu	Construire grădiniță cu 3 grupe	PNDL II	2,315
Rociu	Pod pe DC 104 peste pârâul Mozacu	PNDL II	0,616
Rociu	Îmbrăcămintă bituminoasă ușoară DC 104	PNDL II	4,463
Săpata	Modernizare drumuri de interes local	PNDL II	5,398
Slobozia	Canalizare în sistem centralizat și stație de epurare	PNDL I	4,685
Slobozia	Suplimentare sursă și capacități de înmagazinare apă potabilă	PNDL II	2,451
Slobozia	Canalizare în sistem centralizat și stație de epurare (Faza I)	PNDL II	1,227
Ștefan cel Mare	Prima înființare a rețelei publice de apă uzată	PNDL I	5,181
Ștefan cel Mare	Construire dispensar uman în satul Ștefan cel Mare	PNDL II	1,314

UAT	Obiective:	Etapă	Buget (milioane lei)
Stolnici	Alimentarea cu apă a satelor Stolnici și Izbășești, canalizarea și epurarea apelor menajere uzate, zona centrală a satului Stolnici	PNDL I	3,712
Suseni	Reabilitare rețea distribuție apă potabilă în satele Țuțulești și Odăeni pe traseul DC 112 și legătură (DJ 659-DC112)	PNDL I	0,247
Suseni	Reabilitare rețea de alimentare cu apă în satele Găleşești, Strâmbeni, Suseni și Cerșani	PNDL II	3,087
Suseni	Reabilitare și modernizare Școala Gimnazială „Marin Braniște” din satul Suseni	PNDL II	1,076
Teiu	Modernizare DC 100	PNDL II	3,07
Ungheni	Alimentare cu apă Cotu, Humele	PNDL I	2,371
Ungheni	Alimentare cu apă Satu Nou, comuna Ungheni	PNDL I	1,722
Ungheni	Extindere alimentare cu apă satele Humele și Găujani	PNDL I	0,037
Ungheni	Extindere alimentare cu apă satele Humele, Găujani și Satu Nou	PNDL II	0,555
Ungheni	Grădinița cu program normal, satul Ungheni	PNDL II	1,65
CJ Argeș	Modernizare DJ 703 B Costești (DN 65 A)-Șerbănești (DJ 659), km 60+325-68+783, L=8,458km, la Costești și Rociu	PNDL II	10,442
CJ Argeș	Modernizare DJ 703 B Șerbănești (DJ 659)-Siliștea, km 70+410-77+826, L=7,416km, în comunele Rociu și Căteasca	PNDL II	14,361

Sursa: Ministerul Lucrărilor Publice, Dezvoltării și Administrației, Centralizatorul Obiectivelor de investiții cuprinse în programele de infrastructură preluate din Programul Național de Dezvoltare Locală, <https://www.mlpda.ro/pages/obiectiveinvestitiipndl> (martie 2020)

Deși fiecare UAT a primit finanțare pentru unu sau mai multe proiecte de dezvoltare, sumele totale de care acestea au beneficiat au fost foarte diferite. Aproape jumătate dintre fondurile alocate (75 de milioane de lei) au fost direcționate către investiții programate a se desfășura în doar patru dintre comunele la care facem referință:

- Rociu: 5 proiecte pentru fost alocate 21,5 milioane (două proiecte de modernizare a rețelei de drumuri comunale, un proiect de înființare rețea de canalizare, un proiect de construcție a unei grădinițe și unul destinat construcției unui pod);

- Recea: 5 proiecte cu o alocare cumulată de 18,8 milioane (trei proiecte de modernizare a rețelei de drumuri, unul de alimentare cu apă și unul de modernizarea sistemului de iluminat public);
- Râca: două proiecte în cuantum de 17,5 milioane (canalizare și modernizare drumuri comunale);
- Bârla: două proiecte cu alocare bugetară previzionată de 17,2 milioane (modernizare drumuri și alimentare cu apă).

La polul opus, altor șapte UAT-uri le-au fost aprobate 11 investiții cu un buget cumulat de numai 22 de milioane de lei: Buzoești (modernizare drumuri comunale), Căldăraru (construcție grădiniță), Mozăceni (canalizare și extindere rețea apă), Negrași (extindere rețea apă și dispensar), Stolnici (alimentare cu apă), Suseni (reabilitare rețea apă și modernizare școală) și Teiu (modernizare drumuri comunale).

În măsura în care nevoia de finanțare a proiectelor de infrastructură este generală, concentrarea sprijinului financiar la nivelul câtorva dintre comune reprezintă o decizie greu de argumentat și total incongruentă cu principiile de asigurare a unei dezvoltări echilibrate a teritoriului. Dincolo de aceste aspecte, nu este deloc clar în ce măsură aceste alocări au fost corelate priorităților de investiții din zonele rurale. Considerăm că discrepanța între sumele de care au beneficiat diversele UAT-uri și lipsa de transparență care a caracterizat derularea întregului program reprezintă principalele critici ce pot fi aduse PNDR. Suntem de părere că se impune regândirea întregului program și așezarea lui pe principii solide care să permită o distribuție mai echitabilă a resurselor și o mai strânsă conexiune între alocările publice și prioritățile de investiții existente la nivelul comunităților locale.

Sumele alocate de la bugetul de stat pentru realizarea de investiții în infrastructura locală au fost completate de liniile de finanțare europeană ce au vizat obiective apropiate sau similare. Fie că ne referim la programele derulate în perioada 2007-2013, fie că ne raportăm la cele disponibile între 2014 și 2020, sursele de finanțare europeană au contribuit substanțial la finanțarea proiectelor destinate creșterii calității vieții în zonele rurale. Măsura 322 din cadrul PNDR 2007-2013 („Modernizarea satelor”) a

reprezentat prima linie consistentă adresată autorităților locale din mediul rural după aderarea la Uniunea Europeană. Măsura a ținut susținerea unor proiecte integrate de dezvoltare a infrastructurii la sate, generând un interes deosebit în rândul potențialilor beneficiari (administrații locale și asociații de dezvoltare intercomunitară).

În Argeș, prin acest instrument au fost finanțate 17 proiecte de dezvoltare în comune, însă numai două dintre acestea au fost implementate la nivelul unor UAT-uri din zona de sud a județului (Bârla și Hârsești). Fiecare dintre aceste două comune au derulat între anii 2010-2013 proiecte cu bugete de peste două milioane de euro. Obiectivele finanțate au vizat realizarea și extinderea în rețelelor de apă și canalizare, modernizarea rețelelor de drumuri comunale și îmbunătățirea situației infrastructurii sociale (reabilitarea unor cămine culturale și crearea de centre de tip after-school). Impactul acestor proiecte asupra standardului de viață al populației poate fi considerat a fi unul substanțial, mai cu seamă pentru că vorbim despre cazul a două comune ce erau slab dezvoltate edilitar până la acel moment, cu bugete locale reduse și private de posibilitatea de a finanța astfel de inițiative din surse proprii. Excluzând aceste două cazuri, toate celelalte proiecte ce au fost derulate în această zonă (cu finanțare PNDR) au fost mici și lipsite de impact semnificativ asupra calității vieții populației.

O mențiune specială trebuie făcută în cazul celor cinci proiecte ce au primit finanțare prin măsura 125(a). Această linie a fost destinată modernizării drumurilor agricole, fiind considerată complementară intervențiilor PNDR destinate dezvoltării cadrului vieții economice la sate. Prin această măsură, comunele Hârsești, Suseni, Lunca Corbului, Buzoești au beneficiat de sprijin financiar nerambursabil, în cuantum de până la 1 milion de euro, pentru modernizarea căilor de acces către terenurile agricole situate în extravilanul localităților. Chiar dacă aceste fonduri au contribuit la îmbunătățirea stării unor drumuri agricole, alocările de acest tip pot fi considerate neprioritare în raport cu nevoile reale de la nivelul comunităților locale. Din acest punct de vedere, criticile ce au vizat aceste intervenții au făcut referire la caracterul neesențial al

acestora. Concret, prin finanțările de acest tip, s-a ajuns la situații atipice, în care starea unora dintre drumurile agricole, puțin utilizate de către populație, să fie net superioară drumurilor comunale, intens circulate și cu funcționalitate ridicată la nivelul comunităților locale.

În perioada de programare 2014-2020, PNDR a prevăzut trei submăsuri destinate modernizării zonelor rurale ce au fost adresate autorităților locale (submăsura 7.2 – *Investiții în crearea și modernizarea infrastructurii de bază la scară mică*; submăsura 7.4 – *Sprijin pentru investițiile în crearea, îmbunătățirea sau extinderea serviciilor locale de bază destinate populației rurale*⁶ și submăsura 7.6 *Investiții asociate cu protejarea patrimoniului cultural*. Sumele disponibile prin submăsurile 7.2 și 7.6 au fost în întregime contractate în perioada 2015-2017. Spre deosebire de situația la nivel național, administrațiile UAT-urilor din sudul județului Argeș au arătat un interes mai degrabă modic pentru aceste linii, reliefat prin numărul redus de cereri de finanțare ce au fost depuse. Puține dintre comunele analizate au solicitat bani prin intermediul acestor măsuri, iar dintre acestea doar câteva au reușit să atragă sumele nerambursabile disponibile. Caracterul birocratic al acestor proiecte, limitările date de criteriile de selecție, dar și numărul mare de proiecte pe care unele dintre comunele analizate le-au derulat prin programele naționale (PNDL I și PNDL II), pot fi invocate drept cauze ale acestei situații.

Pe submăsura 7.2, destinată modernizării infrastructurii la sate, au aplicat șapte comune: Buzoești (modernizarea rețelei de drumuri comunale), Hârsești (modernizarea rețelei de drumuri comunale), Lunca Corbului (proiect de înființare a rețelei de canalizare), Miroși (modernizare drumuri), Stolnici (modernizare drum comun), Suseni (construcție grădiniță și înființare rețea canalizare) și Ștefan cel Mare (modernizare rețea de drumuri). În același timp, pe submăsura 7.6, care a urmărit susținerea investițiilor în domeniul patrimoniului cultural, au fost înregistrate numai trei cereri de finanțare: Bârla, Lunca Corbului și Săpata.

⁶ Până la momentul redactării acestui material, submăsura 7.4, prevăzută cu un buget relativ redus (13,7 milioane de euro), nu a fost deschisă pentru aplicații.

Tabel 20. Proiecte selectate pentru implementare prin PNDR 2014-2020

UAT	Proiect	Alocare (euro)	Aprobare	Sub-măsura
Suseni	Înființare grădiniță cu program normal în comuna Suseni, județul Argeș	367690	2015	7.2
Miroși	Modernizare drumuri în sat Miroși și sat Surdulești, județul Argeș	982457	2016	7.2
Stolnici	Modernizare drum comunal DC 139, în comuna Stolnici, județul Argeș	735950	2016	7.2
Bârla	Modernizare, renovare și dotare cămin cultural în sat Mozăceni Vale, comuna Bârla, județul Argeș	325392	2017	7.6

Sursa: Agenția pentru Finanțarea Investițiilor Rurale (2020)

Din toate aceste cereri depuse pe sub-măsurile 7.2 și 7.6, numai patru au fost selectate în vederea finanțării: modernizarea unor drumuri comunale în comunele Miroși și Stolnici, construcția unei grădinițe în comuna Suseni și renovarea / dotarea unui cămin cultural în comuna Bârla (tabelul 20). Investițiile sunt, la momentul redactării acestui text, în stadii diferite de implementare, ceea ce nu permite conturarea unei imagini clare asupra impactului acestora la nivel local. Însă, plecând de la rezultatele înregistrate în urma implementării măsurii 322 a PNDR 2007-2013 și de la numărul redus de proiecte ce au fost finanțate prin submăsurile 7.2 și 7.6 ale PNDR 2014-2020, putem considera că aportul acestor programe la modernizarea infrastructurii în comunele din sudul județului Argeș se conturează a fi extrem de redus.

Câteva concluzii privind dezvoltarea locală prin intermediul finanțărilor PNDR și PNDR

În ciuda unor caracteristici demografice și economice asemănătoare, procesul de modernizare a infrastructurii locale la nivelul celor 20 de comune a consemnat evoluții asimetrice. Acestea au mers de la stagnare și lipsa oricăror progrese notabile, în câteva cazuri, și până la transformări importante în direcția îmbunătățirii coordonatelor

condițiilor comunitare de viață, în comunele privilegiate de programele de finanțare națională și europeană. Datele bugetelor locale confirmă faptul că niciuna dintre cele 20 de comune nu își poate baza strategia de dezvoltare pe veniturile proprii. În modernizarea infrastructurii locale, toate aceste unități sunt dependente de finanțările asigurate prin programele publice (naționale și cele europene). În lipsa unor astfel de forme de susținere, comunele în cauză, ca de altfel marea majoritate a localităților rurale din România, par a fi condamnate la subdezvoltare.

PNDL (I și II) și PNDR (2007-2013 și 2014-2020), deși asemănătoare din punct de vedere al ținutelor de investiții, au fost ghidate de proceduri și modalități de lucru diferite. PNDL a devenit după anul 2013 principalul instrument de finanțare al proiectelor destinate îmbunătățirii situației infrastructurii la sate, fiind mai accesibil pentru autoritățile locale. La nivelul zonei de sud a județului Argeș, datele arată diferențe importante între sumele de acest tip ce au fost atrase de către autoritățile locale. În acest sens, patru UAT-uri au reușit să câștige aproape jumătate din totalul sumelor atribuite la nivelul acestei zone a țării. Această situație arată, înainte de toate, că a existat o discrepanță majoră între resursele de dezvoltare de care au beneficiat comunele. Dincolo de aceasta, ne putem întreba dacă nu cumva concentrarea suportului public nu a privat celelalte UAT-uri de posibilitatea de a primi finanțări pentru propriile proiecte de dezvoltare.

Prin intermediul celor două mari programe destinate finanțării investițiilor publice în infrastructura de la sate (PNDL și PNDR), unele dintre comunele analizate au cunoscut progrese notabile, capabile să descrie evoluții semnificative la nivelul condițiilor comunitare de viață. De cealaltă parte, în cazul localităților care nu au reușit să beneficieze de alocări financiare tot atât de generoase, aceste transformări au fost fie modice, fie aproape insesizabile. Pe baza rezultatelor obținute în atragerea și derularea proiectelor, cele 20 de UAT-uri pot fi grupate în cinci categorii. Primele două reunesc comunele care au avut parte de evoluțiile importante în direcția îmbunătățirii cadrului infrastructurii locale, următoarele două corespund localităților care au cunoscut progrese

moderate în această direcție, iar cea de a cincea include UAT-urile care au intrat într-o etapă de stagnare, dată de lipsa evoluțiilor pe dimensiunea îmbunătățirii condițiilor comunitare de viață:

- a) Bârla și Hârsești – comune care au beneficiat de finanțări consistente atât prin PNDL, cât și prin PNDR. Aceste UAT-uri au reușit să asigure o bază solidă de finanțarea a investițiilor în dezvoltarea infrastructurii atât prin programele europene, cât și prin cele naționale. Între 2010 și 2020, aceste comunele au înregistrat un progres evident al situației infrastructurii publice, capabil să descrie evoluții majore în direcția modernizării locale.
- b) Râca, Recea, Rociu – comune care au primit suport consistent prin PNDL, pentru diverse proiecte de dezvoltare locală. În cazul acestora, progresele importante în direcția modernizării locale se explică, aproape în totalitate, prin aportul adus de către fondurile nerambursabile naționale. Niciuna dintre acestea trei comune nu au reușit să acceseze liniile PNDR destinate îmbunătățirii infrastructurii edilitare la sate – exceptând sumele disponibile prin programul LEADER.
- c) Buzoești, Izvoru, Lunca Corbului, Mozăceni, Popești, Săpata, Slobozia, Ștefan cel Mare, Ungheni – reprezintă categoria cea mai numeroasă de UAT-uri. Acestea sunt comune care au derulat proiecte de medie anvergură prin PNDL, fără a reuși să atragă și sumele disponibile prin PNDR. În cazul acestora, infrastructura locală a cunoscut unele evoluții pozitive, însă acestea au fost departe de cele consemnate în cazul comunelor prezentate mai sus.
- d) Miroși, Suseni, Stolnici – reprezintă UAT-uri care au beneficiat doar de finanțări limitate atât prin PNDL, cât și prin PNDR. Evoluțiile în direcția modernizării infrastructurii locale în aceste trei comune au fost modice, date de investiții punctuale, de mică anvergură și fără capacitatea de a produce efecte majore la nivelul calității vieții populației rezidente.

- e) Comune care au beneficiat doar de finanțări reduse asigurate prin intermediul PNDL: Căldăraru, Negrași, Teiu. În cazul acestora, ultimii ani nu a adus progrese notabile în direcția îmbunătățirii situației infrastructurii locale, ci, din contră, au fost marcați de adâncirea problemelor deja existente.

CAPITOLUL 7.

EVALUĂRI PRIVIND BUNĂSTAREA SUBIECTIVĂ ÎN RÂNDUL POPULAȚIE RURALE

Introducere și metodologie

În completarea capitolelor anterioare, centrate pe recursul la statistici oficiale, studiul de față propune creionarea dimensiunii subiective a calității vieții în rândul populației rurale. Aceasta diagnoză asupra satisfacției cu viața în mediul rural face recurs la datele cercetării European Quality of Life Survey (EQLS), derulată de către *Fundația Europeană pentru Îmbunătățirea Condițiilor de Muncă și de Viață (Eurofound)* în anii 2003, 2007, 2012 și 2016. Opțiunea pentru utilizarea datelor EQLS este bazată atât pe vasta recunoaștere internațională de care se bucură această cercetare, cât și pe coordonatele sale metodologice, care permit realizarea de comparații între statele membre ale Uniunii Europene.

Plecând de la obiectivele propuse și de la caracteristicile surselor de date utilizate, abordarea de față prezintă câteva limite ce se impune a fi menționate. Un prim element de acest tip face trimitere la precauțiile implicate în analiza unor subeșantioane de populație, precum este cazul populației rezidente în rural. Așadar, vorbim despre condiționări date de volumul eșantionului și de caracteristicile acestuia. În cazul culegerii de date realizate în anul 2016, numărul respondenților din rural este suficient pentru descrierea și analiza situației generale, însă impune limitări suplimentare în raportările realizate pe diverse subcategorii de populație.

O altă limită pleacă de la formele celor două întrebări de chestionar folosite pentru clasificarea respondenților în funcție de rezidență. Prima întrebare (P3 în chestionar) este centrată pe dimensiunea localității

de rezidență a respondenților și prevede trei variante de răspuns: 1. *sat sau comună*; 2. *oraș mic sau mediu*; 3. *oraș mare*. Cea de-a doua (Q53 în chestionar) urmărește autoevaluarea de către subiecți a statutului zonei în care aceștia trăiesc, prin utilizarea unei scale nominale cu patru variante: 1. *în teren deschis – de ex. ferme în afara localității sau în pădure, locuințe izolate etc.*; 2. *sat sau oraș mic*; 3. *oraș de mărime medie*; 4. *oraș mare sau zonă mărginașă a unui oraș mare*. Deși ambele abordări pot fi considerate valide în raport cu obiectivele EQLS, pentru unele analize, precum cea de față, ar fi fost necesară includerea unei întrebări suplimentare, care să clasifice populația în funcție de statutul rezidențial oficial al localității de reședință. În lipsa acestei posibilități, pentru comparațiile la nivel european, considerăm potrivită utilizarea variabilei Q53, deoarece asigură acoperirea diferitelor situații specifice în care respondenții pot fi regăsiți. În același timp, pentru analizele asupra României este de preferat recursul la variabila P3 (care împarte respondenții în trei categorii: locuitori ai satelor și comunelor; locuitori ai orașelor mici; locuitori ai orașelor mari), mai apropiată ca semnificație de specificul distincției clasice rural-urban.

Cadrul teoretic: dimensiunea subiectivă a calității vieții

Domeniul *bunăstării subiective* este format din trei componente: satisfacția generală cu viața, satisfacțiile particulare cu domeniile vieții și răspunsurile emoționale la diverse situații specifice (Diener et al. 1999). Gilbert, Colley și Robert (2016) înțeleg acest concept ca reprezentând un complex de atitudini, percepții și valori ce își au originea în experiențele personale ale fiecărui individ. Măsurarea bunăstării subiective se poate realiza fie prin intermediul unor evaluări cognitive, fie prin intermediul unor evaluări de tip afectiv, realizată în baza emoțiilor și trăirilor subiective ale indivizilor (Bălțătescu 2007).

Se disting trei categorii de indicatori apropiați ca semnificație, dar diferiți ca relevanță și utilitate, prin intermediul cărora poate fi analizată dimensiunea bunăstării subiective: *indicatori de satisfacție*, *indicatori referitori la fericire* și *indicatori care arată mulțumirea*. Satisfacția cu viața

joacă rolul de concept central în studiile privind calitatea subiectivă a vieții (Diener 1984). Este folosit pentru evaluarea generală a bunăstării subiective, dar și pentru măsurarea doar a unei componente a acesteia – corespunzătoare evaluărilor cognitive pe care individul le realizează asupra propriei vieți (Bălțătescu 2003). Așadar, indicatorii de satisfacție constituie reprezentări mentale pe care indivizii le realizează prin recurs la analiză și cogniție. Pe de altă parte, indicatorii de fericire pot fi înțeleși ca rezultate ale unor evaluări realizate în baza emoțiilor indivizilor, fiind semnificativi pentru măsurarea vieții la nivel afectiv (Veenhoven 1989, 2012). Indicatorii care arată nivelul mulțumirii față de viață rezultă în urma comparării la nivel subiectiv a obiectivelor asumate și a percepțiilor privind realizarea acestora, fiind diferiți de cei ce măsoară satisfacția prin accentul ridicat pus pe raportul dintre țintele stabilite și rezultatele concrete obținute în viața de zi cu zi (Veenhoven 1989).

Diener (2009) consideră că domeniul bunăstării subiective poate fi mai bine înțeles plecând de la cele mai importante trei caracteristici ale sale, ce pot fi schematizate astfel: a) la baza acestui domeniu stau evaluările subiective; b) evaluările reprezintă măsurători ale vieții ca întreg sau ale diverselor dimensiuni componente; c) acestea sunt determinate de perspectiva generală pe care subiecții o au asupra propriei vieți. Altfel spus, evaluările pe care persoanele le realizează sunt modelate de caracteristici de personalitate și de experiențe anterioare, așteptări sau preferințe (Diener 2009; Diener et al. 1999). În contrapartidă la această abordare, considerată a fi mult prea psihologizantă, regăsim o explicație alternativă, care accentuează rolul determinant pe care condițiile obiective de viață îl dețin în construcția evaluărilor individuale (Bellani și D'Ambrosio 2011; Fernández-Ballesteros, Zamarrón, și Ruíz 2001; Stevenson și Wolfers 2013). Din această perspectivă, evaluările subiective sunt privite drept o rezultată a dinamicii sociale, prin maximizarea importanței acordate factorilor sociali în modelarea atitudinilor și opiniilor populației.

Un alt aspect teoretic semnificativ vizează raportul dintre *satisfacția generală față de viață* și *satisfacția cu diversele domenii ale vieții*. Dezbaterea asupra acestei relații a fost lansată de către Diener (1984), prin

distincția pe care acesta a realizat-o între influențele de tip bottom-up și cele de tip top-down. Și în această situație, opiniile sunt împărțite și depind, în mare parte, de orientarea teoretică majoră a cercetătorilor. Analizele venite dinspre psihologie tind să acorde o mai mare importanță perspectivei de tip top-down (prin care satisfacția generală față de viață determină evaluările particulare realizate asupra domeniilor vieții). De cealaltă parte, multe dintre studiile din sociologie sau științe economice accentuează importanța factorilor bottom-up (prin care satisfacția generală este privită ca fiind o rezultată a satisfacțiilor particulare față de aspectele vieții). Plecând de la această dezbatere, o serie de cercetări arată că în ciuda unei aparente opoziții, ambele modele pot fi integrate într-un cadru explicativ mai amplu, construit în jurul ideii de influență reciprocă între aceste variabile, în baza căruia pot fi explicate atât determinările de tip top-down, cât și cele bottom-up (Brief et al. 1993; Leonardi, Spazzafumo, și Marcellini 2005; Voicu 2015).

Cu toate acestea, chiar dacă este dificil de estimat, relația dintre cadrul vieții sociale și domeniul bunăstării subiective poate fi considerată evidentă (Gilbert et al. 2016). Dificultățile în măsurarea acestui raport pleacă de la faptul că avem de a face cu o mare diversitate a factorilor de mediu care influențează evaluările individuale, greu identificabili și cu multiple legături reciproce. Apare o situație de compensare în determinările de tip bottom-up, prin care influenței negative venite dinspre unii factori (precum sunt cei economici) îi este opusă influența pozitivă manifestată prin prezența altor determinanți (precum capitalul social și coeziunea), care conduc la îmbunătățirea satisfacției generale cu viața (Flora 1998; Shortall 2008; Sørensen 2012). Spre exemplu, în comunitățile mici, existența unor condiționalități negative, exercitate pe filiera condițiilor obiective de viață, poate fi suplinită de influențele pozitive manifestate pe dimensiunea sociabilității și a încrederii reciproce între oameni.

O serie de studii ce analizează relația dintre inițiativele de modernizare locală și evoluția bunăstării subiective demonstrează că evoluțiile pozitive consemnate la nivelul cadrului comunitar al vieții influențează, cel puțin pe termen scurt, creștea nivelului de satisfacție cu

viața al populației (Becchetti, Castriota, și Solferino 2011; D'Agostini și Fantini 2008; Tian et al. 2017). Din această perspectivă, calitatea percepută a vieții este conectată cadrului comunitar de viață, reprezentat de totalitatea factorilor și condiționalităților ce se manifestă la nivel local (Myers 1987, Sirgy et al. 2010; Sirgy și Cornwell 2001).

În ceea ce privește bunăstarea subiectivă a populației din România, studiile au arătat că indicatorii de satisfacție și mulțumire cu viața au consemnat în întreaga perioadă de tranziție valori inferioare în raport cu cele înregistrate în majoritatea statelor europene (Hayo 2007; Mărginean 2010; Mărginean et al. 2006; Somarriba și Pena 2009). Astfel, ponderea populației României nemulțumite cu propria viață a crescut de la 17%, valoare atinsă în anul 1991 pe fundalul optimismului generalizat determinat de schimbarea regimului politic, până la peste 40%, cât s-a înregistrat în perioada declinului economic din intervalul 1997-2000 (Precupețu 2010). În aceeași perioadă, indicatorii de satisfacție plasau România, alături de alte țări din regiune (Bulgaria, Grecia, Croația), în categoria statelor cu nivelurile cele mai reduse în ceea ce privește bunăstarea subiectivă (Mărginean et al. 2006). Ulterior, chiar dacă pe această dimensiune s-au înregistrat unele evoluții favorabile, care au dus la o ușoară distanțare față de cele trei țări menționate mai sus, evoluțiile consemnate nu au fost suficiente încât să ilustreze un reviriment substanțial al bunăstării populației (Eurofound 2017, 2018).

Cercetările realizate pe datele colectate de către Institutul de Cercetare a Calității Vieții (ICCV), prin programul Diagnoza Calității Vieții, au arătat diferențe importante în ceea ce privește evaluările obținute în cazul populației rurale, comparativ cu populația rezidentă în orașe (Mărginean 2006; Mărginean și Precupețu 2010; Mărginean, Preoteasa, și Precupețu 2004; Pop 2010). Chiar dacă la nivelul indicatorului general privitor satisfacția cu viața, scorurile medii pentru populația rurală au fost superioare celor rezultate în cazul populației urbane, pentru o serie de indicatori cheie datele au arătat situații defavorabile ruralului. Între aceștia, cei mai relevanți au fost optimism cu privire la viitor, satisfacția cu locuința, aprecierea nivelului de trai,

satisfacția cu starea de sănătate, evaluarea condițiilor de muncă (Mărginean și Precupețu 2010).

În mod evident, starea de spirit a populației în perioada de tranziție a fost influențată de problemele economice înregistrate la nivel național, ce au avut efecte majore asupra pieței forței de muncă și a condițiilor de viață (Precupețu 2010; Voicu 2006). Din această perspectivă, nivelurile reduse ale satisfacției consemnate în rural, în special pe o serie de domenii cheie precum veniturile, ocupația sau locuința, pot fi puse în relație cu specificul economic al acelei perioade și cu implicațiile crizelor economice asupra pieței forței de muncă.

Analiza datelor: bunăstarea subiectivă în mediul rural

În cadrul seriei de cercetări EQLS, dimensiunea bunăstării subiective este măsurată prin intermediul a două variabile generale referitoare la satisfacție și fericire și a unor seturi de variabile specifice care evaluează satisfacția respondenților față de anumite aspecte ale vieții (educația, locul de muncă, standardul de viață, locuirea, viața de familie, vecinătatea, servicii sociale și medicale etc.). Pentru fiecare dintre acești indicatori sunt utilizate scale ordinale cu 10 variante de răspuns (pe modelul: 1 foarte nesatisfăcut – 10 foarte satisfăcut).

Datele de acest tip încadrează România, în fiecare dintre cele patru valuri ale cercetării EQLS, între statele cu valorile cele mai scăzute ale bunăstării subiective, alături de o serie de țări din Europa de Est și de Sud (Bulgaria, Grecia, Croația, Cipru, Slovacia, Ungaria, Lituania, Letonia și Cehia) și în contrast puternic cu situația din nordul și vestul continentului european, unde se înregistrează profilul cel mai ridicat al bunăstării subiective. România se înscrie, așadar, în modelul observabil la nivelul celor mai multe dintre noile state membre ale Uniunii Europene, în care populația tinde să se declare mai degrabă pesimistă cu privire la viitor, neîncrezătoare în instituții și nemulțumită cu viața (Böhnke 2008; Easterlin 2009; Mărginean și Precupețu 2010; Pop 2010; Vasile 2013; Nikolova și Nikolaev 2017).

Din perspectiva evoluției în timp a scorurilor de satisfacție, cele mai multe dintre vechile statele membre ale UE sunt caracterizate prin stabilitatea acestor indicatori, în timp ce țările din fostul bloc socialist înregistrează o dinamică mai accentuată, dată de fluctuații și evoluții divergente (tabelul 21). În cazul a 13 țări, situația generală a bunăstării nu a cunoscut modificări notabile în intervalul 2003-2016. Dintre aceste state, 11 aparțin Europei Occidentale și două fac parte din spațiului sud-estic (Slovenia și Malta). În alte șapte țări foste comuniste, caracterizate prin valori mai reduse ale satisfacției generale cu viața (Bulgaria, Estonia, Letonia, Polonia, Portugalia, Slovacia și România), valurile din 2007 și 2013 arată o ușoară tendință de creștere a evaluărilor privind satisfacția, ce a fost urmată de stagnare în 2016. Un alt model poate fi identificat în cazul statelor în care acest indicator a cunoscut reduceri importante în anul 2016, după perioade mai lungi de stabilitate, precum s-a întâmplat în Cipru, Grecia, Spania și Croația.

Dincolo de aceste trei categorii principale, alte patru țări au cunoscut evoluții specifice, diferite de cadrul descris mai sus. Austria și Italia s-au evidențiat prin scăderile consemnate în anul 2007, ce au fost urmate de îmbunătățirea situației generale în 2013 și 2016. Ungaria s-a particularizat prin creșterea notabilă a satisfacției în anul 2016, după ce în întreaga perioadă anterioară a avut parte de scoruri modeste. În Lituania au fost înregistrate creșteri semnificative în anii 2007 și 2011, dar care au fost succedate de o reducere pronunțată a nivelului satisfacției în anul 2016.

Statele care, pe baza cercetării realizate în 2016, s-au evidențiat a fi cele cu populația cea mai mulțumită cu viața au fost Danemarca (8,2), Finlanda (8,1) și Austria, Luxemburg și Suedia (toate trei cu valori medii de 7,9 pe scala 1-10), în timp ce în categoria celor mai nemulțumite au intrat Grecia (5,3), Bulgaria (5,6), Croația (6,3), Letonia (6,3) și Slovacia (6,4). În 2016, comparativ cu situația raportată pentru anul 2011, cele mai importante creșteri ale indicatorului de interes au fost cele din Ungaria (0,7 puncte de scală) și Marea Britanie, Malta și Estonia (ce au avut îmbunătățiri la nivelul mediilor naționale de 0,4 punct). În același interval de timp, Lituania (-1.2 puncte de scală), Grecia (-0,9) și Cipru (-0,7) au avut parte de cele mai pronunțate reduceri ale acestui indicator.

În ceea ce privește evaluările referitoare la fericire, datele relevă o distribuție apropiată de cea prezentată mai sus. În 25 de state, valorile medii ale indicatorului de interes sunt cu zecimi de scală mai mari comparativ cu evaluările medii privind satisfacția. Pe această linie, cei mai fericiți europeni sunt cei din țările care au raportat și valorile cele mai ridicate ale satisfacției (Finlanda – 8,2; Danemarca – 8,1; Luxemburg – 8,1; Austria – 7,9), în timp ce în categoria celor mai puțin fericiți intră, asemeni distribuției prezentate anterior, locuitorii din Grecia (6), Bulgaria (6,4), Italia (6,8), Cehia (6,8) și Croația (6,8). În România, valoarea raportată a fost de 7, similară celor înregistrate în Cipru, Lituania, Letonia și Ungaria, plasându-ne și din acest punct de vedere în partea inferioară a clasamentului.

Tabel 21. Satisfacția cu viață în statele membre ale Uniunii Europene (medii la nivel național pe scala 1 (forte nesatisfăcut) – 10 (foarte satisfăcut))

	2003	2007	2013	2016	Evoluția scorului mediu al satisfacției
Austria	7,5	7 (-)	7,7 (+)	7,9	Reducere urmată de creștere și stabilitate
Belgia	7,5	7,5	7,4	7,3	Stabilitate
Bulgaria	4,7	5 (+)	5,6 (+)	5,6	Creștere urmată de stabilitate
Cipru	7,2	7	7,2	6,5 (-)	Stabilitate urmată de reducere
Cehia	6,6	6,6	6,4	6,5	Stabilitate
Germania	7,4	7,2	7,2	7,3	Stabilitate
Danemarca	8,5	8,5	8,4	8,2	Stabilitate
Estonia	5,9	6,7 (+)	6,3	6,7	Creștere urmată de stabilitate
Grecia	6,9	6,6	6,2 (-)	5,3 (-)	Stabilitate urmată de reducere
Spania	7,5	7,3	7,5	7 (-)	Stabilitate urmată de reducere
Finlanda	8,1	8,2	8,1	8,1	Stabilitate
Franța	6,9	7,3	7,2	7,2	Stabilitate
Croația	NA ⁷	6,4	6,8 (+)	6,3 (-)	Stabilitate urmată de reducere
Ungaria	5,9	5,6	5,8 (+)	6,5 (+)	Stabilitate urmată de creștere
Irlanda	7,7	7,6	7,4	7,7	Stabilitate
Italia	7,2	6,6 (-)	6,9	6,6	Reducere urmată de stabilitate
Lituania	5,4	6,3 (+)	7,7 (+)	6,5 (-)	Creștere urmată de reducere
Luxemburg	7,7	7,9	7,8	7,9	Stabilitate
Letonia	5,6	6 (+)	6,2	6,3	Creștere urmată de stabilitate

⁷ Croația nu a fost inclusă în cercetarea derulată în anul 2003.

	2003	2007	2013	2016	Evoluția scorului mediu al satisfacției
Malta	7,3	7,6	7,2	7,6	Stabilitate
Olanda	7,5	7,9	7,7	7,7	Stabilitate
Polonia	6,2	6,9 (+)	7,1	7,2	Creștere urmată de stabilitate
Portugalia	6	6,2	6,8 (+)	6,9	Creștere urmată de stabilitate
România	6,1	6,5 (+)	6,7	6,5	Creștere urmată de stabilitate
Suedia	7,9	8,3	8	7,9	Stabilitate
Slovenia	7	7,2	7	6,9	Stabilitate
Slovacia	5,7	6,7 (+)	6,4	6,4	Creștere urmată de stabilitate
Marea Britanie	7,4	7,3	7,3	7,7 (+)	Stabilitate

Observație: Datele care arată creșteri ale mediilor naționale privind satisfacția cu viața sunt marcate cu „+”, în timp ce reducerile sunt semnalate prin „-”.

Sursa: Prelucrare pe baza datelor EQLS.

În completarea datelor de mai sus, propunem o analiză privind diferențele în ceea ce privește satisfacția cu viața plecând de la tipurile de localități în care trăiesc respondenții. Pentru aceasta am analizat procentul subiecților care au oferit evaluări pozitive, corespunzătoare variantelor de răspuns 8, 9 și 10 pe scala de răspuns 1-10 (tabelul 22). Rezultatele obținute indică faptul că statele europene pot fi grupate în două mari categorii. Vorbim, pe de o parte, despre țări în care nu se înregistrează diferențe notabile în distribuția procentelor celor mulțumiți cu viața plecând de la tipul localității de reședință și despre state în care se observă decalaje importante pe această dimensiune.

În majoritatea fostelor state comuniste, în orașele medii și mari, ponderea populației mulțumită cu viața este semnificativ mai ridicată comparativ cu procentele raportate pentru zonele rurale și orașele mici. Astfel, 31% dintre respondenții din Bulgaria domiciliați în orașe de dimensiune medie se declară mulțumiți cu viața, față de 22% dintre cei rezidenți în sate sau orașe mici. În Ungaria, acest decalaj este și mai pronunțat: 47% în urban, față de 35% în rural. Datele pentru România se înscriu în același tipar, cu mențiunea că diferența de acest tip este cea mai ridicată între cele consemnate la nivelul Uniunii Europene: 55% dintre respondenții din orașele mari și suburbii sunt mulțumiți cu viața, în timp ce acest procent atinge doar 34% în cazul subiecților domiciliați în zone rurale sau orașe mici. Pentru spațiul Europei Occidentale, în multe cazuri

situația este diametral opusă. În state precum Austria, Belgia, Finlanda, Luxemburg, Suedia și Marea Britanie, în zonele rurale și orașele mici bunăstarea subiectivă a populației este la cote superioare celor consemnate în cazul orașelor mari. Deși abordarea pe care o propunem nu permite explorarea acestei relații, considerăm că în România, precum și în cele mai multe dintre fostele state comuniste din Europa Centrală și de Est, legătura dintre coordonatele economice asociate locuirii în rural și nivelul satisfacției cu viața poate fi considerată evidentă. Această relație este mijlocită prin intermediul unui set de determinanți ce țin de dimensiunea comunitară a calității vieții, de structura ocupațională și de veniturile populației, toate aceste elemente fiind defavorabile ruralului.

Tabel 22. Procentul cumulat al respondenților care au evaluat cu 8, 9 și 10 satisfacția generală față de viață, pe categorii de așezări

	Teren deschis (zone izolate)	Sate sau orașe mici	Orașe medii	Orașe mari și suburbii	Medie la nivel național
Austria	77	72	59	60	69
Belgia	60	57	59	39	53
Bulgaria	*	22	31	27	23
Cipru	*	36	44	36	39
Cehia	*	31	38	29	33
Germania	62	53	61	55	56
Danemarca	79	76	73	74	75
Estonia	29	35	38	54	40
Grecia	*	17	18	23	20
Spania	38	46	39	44	43
Finlanda	82	75	79	73	78
Franța	36	44	47	45	44
Croația	*	28	32	36	32
Ungaria	*	35	38	47	38
Irlanda	61	60	56	64	60
Italia	31	32	31	32	32
Lituania	*	41	36	36	38
Luxemburg	74	68	63	62	67
Letonia	29	30	36	31	32
Malta	*	58	60	58	59
Olanda	*	68	64	70	68
Polonia	*	47	59	49	50
Portugalia	37	46	42	41	41
România	*	34	32	55	38

	Teren deschis (zone izolate)	Sate sau orașe mici	Orașe medii	Orașe mari și suburbii	Medie la nivel național
Suedia	76	65	63	72	68
Slovenia	36	47	37	44	43
Slovacia	*	32	36	21	32
Marea Britanie	*	66	58	57	61

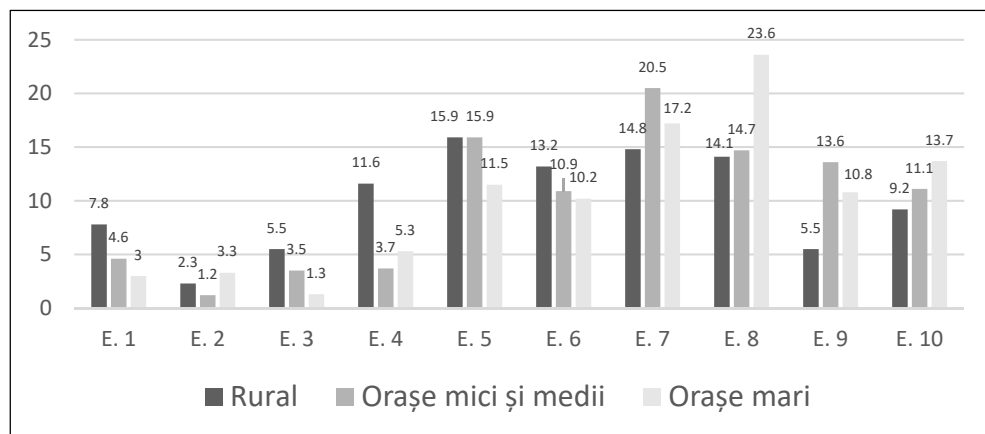
Observație: Celulele marcate cu () indică un număr mic de cazuri*

Sursa: Prelucrare pe baza datelor EQLS.

În valul din anul 2016 al EQLS a fost introdusă o întrebare suplimentară, care permite delimitarea rezidențială a respondenților. Prin întrebarea „P3” (în chestionarul aplicat în România) subiecții pot fi clasificați în trei grupe: a) populație rurală; b) populație din orașe de dimensiuni mici și medii; c) populație din orașe mari. În lipsa informațiilor suplimentare legate de modul în care au fost definite valorile acestei variabile în cercetările derulate în celelalte state europene, considerăm că utilizarea acesteia în analize comparative internaționale trebuie privită cu unele rezerve. Totuși, plecând de la structura eșantionului utilizat în România (358 subiecți din orașe mari; 246 din orașe mici și medii; 398 din rural) și de la forma chestionarului, această variabilă permite o bună delimitare a respondenților în funcție de statutul rezidențial al localității de rezidență.

Pe baza acestei variabile pot fi conturate clar o serie de diferențe între evaluările realizate de către cele trei subeșantioane de populație (rural, orașe mici și medii, orașe mari). Datele de acest tip arată că ponderea subiecților din rural care se declară mulțumiți față de viață este semnificativ mai redusă în comparație cu valorile înregistrate în cazul celorlalte două categorii de respondenți (figura 12). Doar 28% dintre subiecții domiciliați la sate, din subeșantionul investigat în România, au evaluat cu 8, 9 sau 10 nivelul satisfacției față de viață, în timp ce 55% dintre aceștia au oferit scoruri neutre (cuprinse între 4 și 7 pe scala de răspuns), iar 17% au declarat valori foarte reduse (1,2 sau 3). În orașele mari, de cealaltă parte, situația se dovedește a fi semnificativ diferită: 48% au oferit estimări din categoria celor ridicate (7,8,9), în timp ce numai 7% au răspuns folosind scoruri minime.

Grafic 12. Distribuția procentelor privind satisfacția cu viața, pe scala 1-10 (EQLS 2016)

Sursa: Prelucrare pe baza datelor EQLS

Deși volumul eșantionului nu permite analize amănunțite, câteva caracteristici privind diferențele consemnate între tipurile de respondenți se impun a fi menționate, urmând a fi confirmate, sau infirmate, după caz, prin studii ulterioare pe baze de date adecvate pentru astfel de obiective. În rural, genul respondenților se evidențiază a fi asociat diferențelor în evaluările referitoare la satisfacția cu viața. Femeile tind să fie ceva mai mulțumite cu viața în comparație cu bărbații. Peste o treime dintre femei au răspuns folosind 8,9 sau 10, iar 50% dintre au utilizat valorile medii, în timp ce în cazul bărbaților structura răspunsurilor arată o concentrare în categoria intermediară: 22% sunt mulțumiți și 63% indeciși. Spre comparație, în rândul subiecților din orașele mari, distribuția procentelor nu cunoaște variații importante, fiind destul de omogenă în funcție de gen: 8% nemulțumiți; 44% nici mulțumiți, nici nemulțumiți; 48% mulțumiți.

Totodată, tinerii din rural (18-39 de ani) sunt în mai mică măsură mulțumiți cu viața (37%), față de cei din orașele mici și medii (59%) sau orașele mari (54%). O altă diferență demnă de menționat se referă la specificul distribuțiilor obținute în funcție de ultima școală absolvită de către respondenți. Dacă în rural numai o treime dintre respondenții cu studii medii sau superioare au oferit evaluări pozitive (8, 9 și 10), în cazul

celor cu rezidența în orașele mari acest procent a depășit jumătate din totalul acestei categorii, situație ce poate fi explicată, fie și parțial, prin diferențele ce apar pe dimensiunea veniturilor și a poziției pe piața forței de muncă a populației rurale, comparativ cu cea urbană.

Distribuția evaluărilor populației rurale față de satisfacția cu domeniile vieții relevă valori mai reduse, în raport cu evaluările oferite de populația urbană (tabelul 23). Cele mai pronunțate diferențe de acest tip sunt consemnate în cazul satisfacției față de standardul de viață (6,1 în rural și 7,1 în urbanul mare) și în ceea ce privește evaluarea satisfacției față de nivelul de educație (7,3 în rural și 8,1 în orașele mari). Pe de altă parte, pe dimensiunea calității serviciilor furnizate de către medicii de familie și cei generaliști, media evaluărilor în rural este de 7,1, în timp ce pentru serviciile furnizate în cadrul spitalelor este de numai de 6,2, valori inferioare celor evidențiate în cazul respondenților din urban.

Tabel 23. Valori medii pe scala 1-10 privind satisfacția cu față de domeniile vieții

	Educația	Locul de muncă	Standardul de viață	Locuința	Viața de familie	Zona în care locuiesc
Rural	7,3	7,3	6,1	7,3	7,9	7,8
Orașe mici și medii	7,7	7,6	6,9	7,9	8,4	8
Orașe mari	8,1	7,7	7,1	7,8	8,4	8,1

Sursa: Prelucrare pe baza datelor EQLS

Câteva concluzii privind bunăstarea subiectivă în mediul rural

Pe dimensiunea indicatorilor generali privind bunăstarea subiectivă (satisfacție cu viața și fericire), România se menține în coordonatele generale ale statelor din regiune, descrise prin valori reduse și variații moderate ale acestor indicatori. Distanțele între scorurile medii consemnate în România și cele obținute în statele aflate pe primele poziții în ierarhia europeană (Finlanda, Danemarca, Suedia, Austria) s-au menținut ridicate pe întreaga perioadă analizată. Totuși, la nivelul evoluției în

timp, datele din EQLS conturează o imagine ceva mai bună comparativ cu aceea referitoare la perioada de tranziție (Diagnoza Calității Vieții – ICCV), diferență ce poate fi pusă, fie și parțial, pe seama transformărilor de la nivelul societății în perioada ultimilor decenii.

Populația României rezidentă în rural și orașele mici înregistrează unele dintre cele mai reduse scoruri ale bunăstării subiective de la nivelul UE (alături de Bulgaria, Grecia și Croația). În anul 2016, peste 40% dintre subiecții din mediul rural au evaluat nivelul general al satisfacției față de viață folosind valori cuprinse între 1 și 5, în timp ce în orașele medii și mari ponderea acestei categorii a fost situată sub pragul de 30%. Diferențe asemănătoare, care descriu pronunțate decalaje constituite pe baza criteriilor rezidențiale, se obțin și pentru o serie de domenii cheie ale vieții: standardul de viață, locul de muncă, nivelul de educație sau calitatea locuirii.

Toate aceste observații sugerează că valorile reduse obținute la nivel național privind satisfacția cu viața pot fi explicate, în bună măsură, prin prisma evaluărilor pronunțat negative ce sunt înregistrate în cazul respondenților rezidenți în zonele rurale.

CONCLUZII

Lumea satului a parcurs în ultimele trei decenii o etapă de reconfigurare substanțială, de accentuare a diferențierii între localități și regiuni. În momentul de față, ruralul nu mai poate fi înțeles ca având o structură omogenă, ci, mai degrabă, ca fiind compus din zone cu specific și coordonate distincte. Din acest punct de vedere, se impune afirmarea unei noi abordări centrate în jurul ideii de eterogenitate a mediului rural.

Urmând acest model explicativ, profilul mediului rural dezvoltat corespunde localităților ce au evoluat ca nuclee de concentrare a investițiilor în activități economice non-agricole, au cunoscut evoluții favorabile ale condițiilor de viață și care au atras noi rezidenți prin fluxurile de migrație internă. Exemplele pentru acest tip de viață rurală sunt reprezentate de comunele din proximitatea orașelor mari, care prin caracteristicile de infrastructură publică, activitățile economice și profilul socio-demografic s-au îndepărtat semnificativ de modelul ruralului tradițional. De cealaltă parte, imaginea clasică este reprezentată de către comunele slab dezvoltate, îmbătrânite și în care populația este în continuare conectată activităților agricole. Între aceste două tipuri pot fi identificate mai multe forme intermediare, corespunzătoare comunelor cu nivel mediu de dezvoltare, deficitare din punct de vedere al infrastructurii locale și cu profil economic mixt.

Pe dimensiunea demografică, evoluția din ultimele trei decenii a fost marcată de o serie de transformări semnificative. Populația rurală a consemnat scăderi substanțiale, produse atât ca urmare a reducerilor de lungă durată ale natalității și fertilității, cât și a migrației externe. Rata natalității a scăzut între 1990 și 2018 cu aproape 40%, de la 14,3‰ la 8,9‰. În momentul de față, județele Teleorman, Olt, Vâlcea, Hunedoara și

Mehedinți prezintă cele mai acute forme ale dezechilibrului demografic în rural. În aceste zone, ponderea populației de peste 65 de ani depășește un sfert din totalul efectivului (în cazul județului Teleorman această pondere atinge o treime), în timp ce valorile ratelor de natalitate se situează sub pragul de 8‰. De cealaltă parte, județele Ilfov, Constanța, Sibiu, Iași, Brașov, Timiș, Satu Mare și Covasna prezintă un profil substanțial diferit (ponderea persoanelor vârstnice este de maxim 17%, iar rata natalității depășește 10‰), ceea ce le plasează în afara riscului de derapaj demografic pe termen scurt și mediu.

La nivelul coordonatelor vieții economice, primul deceniu de după schimbările din 1989 a fost reprezentat de contracția puternică a celor mai multe dintre activități. Restructurarea economiei socialiste a plasat o mare parte a populației rurale în situații de vulnerabilitate. Primele semne timide ale începerii redresării s-au făcut simțite după anul 2000, pe fundalul relansării economiei. Această evoluție a fost continuată după aderarea la Uniunea Europeană și s-a accentuat în perioada ultimilor ani.

Reforma funciară și restructurarea economiei au determinat în anii '90, prin efectul lor îngemănăt, o întoarcere la practicarea pe scară largă a agriculturii tradiționale, ca ultimă plasă de siguranță pentru categoriile de populație cele mai afectate de tumultul perioadei de tranziție. Procesul de reducere a ponderii populației rurale ocupate în agricultură s-a dovedit a fi unul de lungă durată, nefiind pe deplin încheiat nici în clipa de față. Anul 2016 a marcat un punct semnificativ, fiind primul moment în care ponderea populație ocupate în sectorul non-agricol a depășit-o pe cea corespunzătoare persoanelor active în agricultură. Însă, schimbările produse la nivelul structurii ocupaționale nu au fost nici pe departe unitare la nivelul diverselor zone rurale. Zonele din sudul sau estul țării prezintă în continuare ponderi mai ridicate ale ocupării populației rurale în agricultură.

Reducerea ocupării în agricultură s-a produs prin acțiunea a trei procese specifice, conectate transformărilor de la nivelul întregii societăți:

a) trecerea treptată a cohortelor de vârstă mai înaintată, captivă în

sectorul agricol, în categoria populației inactive; b) creșterea lentă a cererii de forță de muncă în câteva sectoare nonagricole, manuale și slab calificate din industrie, construcții și comerț; c) reducerea presiunii de pe piața internă a forței de muncă, determinată de creșterea migrației externe, în special după anul 2007.

Pe dimensiunea dezvoltării edilitare a ruralului, în lipsa unor programe publice substanțiale, perioada de tranziție a fost caracterizată prin stagnare sau prin progrese limitate în această direcție. Situația s-a modificat într-o oarecare măsură în ultimii ani, două momente fiind importante pentru aceste evoluții. Primul face referire la aderarea la Uniunea Europeană, care a însemnat implementarea unor instrumente specifice de susținere a dezvoltării zonelor rurale. Între acestea, PNDR a reprezentat cadrul principal de finanțare a modernizării rurale. Cel de al doilea moment, de dată mai recentă, corespunde demarării în 2013 a PNDR, prin contopirea și reorganizarea mai multor programe naționale destinate finanțării proiectelor de dezvoltare locală.

Deși insuficiente în raport cu necesarul și uneori controversate (mai cu seamă în cazul PNDR), aceste două programe au avut unele contribuții notabile la îmbunătățirea calității vieții în comunitățile rurale. Comunele care au reușit să beneficieze de finanțări consistente din aceste surse au cunoscut etape de modernizare accelerată. Pentru acestea, perioada ultimilor ani a adus evoluții semnificative, capabile să descrie transformări majore la nivelul sistemelor de utilități, a calității rețelelor de drumuri sau a serviciilor furnizate populației. Însă, acestea au fost mai degrabă excepții. Cele mai multe dintre UAT-uri au avut parte de progrese modice sau, în unele situații, chiar de stagnare. Astfel, în derularea proiectelor de dezvoltare, vorbim despre o puternică dependență față de sumele disponibile prin programele naționale și europene.

Pe dimensiunea bunăstării subiective, populația rurală a fost în întreaga perioadă de după 1990 mai degrabă nemulțumită cu viața, pesimistă cu privire la viitor și neîncrezătoare în modul de funcționare a instituțiilor publice. Datele EQLS arată că în România, valorile medii ale satisfacției cu viața, precum și cele ale satisfacției cu unele dintre

domeniile vieții (venituri, ocupație, locuință, educație), se mențin inferioare celor înregistrate în cazul populației urbane. Valorile reduse la nivel național pentru mulți dintre indicatorii de profil sunt determinate, într-o măsură considerabilă, de evaluările înregistrate în cazul populației rurale. Această diferențiere poate fi pusă în relație și cu aspectele specifice ale condițiilor de viață din lumea satului actual. Din această perspectivă, putem să argumentăm (odată în plus) nevoia de intensificare a eforturilor publice în direcția dezvoltării ruralului, cu accent acordat diversificării economice și generalizării accesului populației la sisteme de utilități și servicii publice.

BIBLIOGRAFIE

- Academia de Studii Economice din București. 2015. *Studiu privind stabilirea potențialului socio-economic de dezvoltare a zonelor rurale*. Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale.
- Adăscăliței, Dragoș. 2017. „From Austerity to Austerity: The Political Economy of Public Pension Reforms in Romania and Bulgaria”. *Social Policy & Administration* 51(3):464-87.
- Agenția pentru Finanțarea Investițiilor Rurale. 2020. *Rapoarte selecție PNDR 2014-2020*. Agenția pentru Finanțarea Investițiilor Rurale.
- Alexandri, Cecilia, și Lucian Luca. 2019. „Common Agricultural Policy Effects on Farm”. *Agricultural Economics and Rural Development* XVI(1):3-15.
- Aligică, Paul Dragoș, și Adina Dabu. 2003. „Land Reform and Agricultural Reform Policies in Romania’s Transition to the Market Economy: Overview and Assessment”. *Eastern European Economics* 41(5):49-69.
- Amato, Federico, Marj Tonini, Beniamino Murgante, și Mikhail Kanevski. 2018. „Fuzzy definition of Rural Urban Interface: An application based on land use change scenarios in Portugal”. *Environmental Modelling & Software* 104:171-87.
- Anghel, Remus, Alina Botezat, Anatolie Coșciug, Ioana Manafi și Monica Roman. 2017. *International Migration, Return Migration, and Their Effects: A Comprehensive Review on the Romanian Case*. IZA Institute of Labor Economics Discussion Paper Series.
- Asociația Comunelor din România. 2012. *Agenda comunelor din România – 2012. Orizonturi 2020*. București: Asociația Comunelor din România.
- Axenciuc, Victor. 1996. *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947. Vol. II. Agricultura*. București: Editura Academiei Române.

- Ban, Cornel. 2012. „Sovereign Debt, Austerity, and Regime Change: The Case of Nicolae Ceausescu's Romania”. *East European Politics and Societies* 26(4):743-76.
- Bański, Jerzy. 2017a. „The consequences of changes of ownership for agricultural land use in Central European countries following the collapse of the Eastern Bloc”. *Land Use Policy* 66:120-30.
- Bański, Jerzy. 2017b. „The Future of Rural Poland: The Main Trends and Possible Scenarios.” *Eastern European Countryside* 23(1):71-102.
- Bădescu, Ilie, Ozana Cucu-Oancea, și Gheorghe Șișeștean. 2009. *Tratat de sociologie rurală. București: Mica Valahie.*
- Bădescu, Ilie, Gheorghe Șișeștean, și Florian Popa. 2011. *Atlas sociologic rural. București: Mica Valahie.*
- Bălțătescu, Sergiu. 2003. „Abordări psihosociale ale satisfacției și fericirii”. *Calitatea Vieții* XIV(2):251-63.
- Bălțătescu, Sergiu. 2007. „Stabilitate și schimbare în nivelurile și structura bunăstării subiective: România 1997-1999”. *Calitatea Vieții* XVIII(1-2):125-36.
- Becchetti, Leonardo, Stefano Castriota, și Nazaria Solferino. 2011. „Development Projects and Life Satisfaction: An Impact Study on Fair Trade Handicraft Producers”. *Journal of Happiness Studies* 12(1):115-38.
- Bell, Michael M. 1992. „The Fruit of Difference: The Rural-Urban Continuum as a System of Identity1”. *Rural Sociology* 57(1):65-82.
- Bellani, Luna, și Conchita D'Ambrosio. 2011. „Deprivation, Social Exclusion and Subjective Well-Being”. *Social Indicators Research* 104(1):67-86.
- Bičík, Ivan, și Leoš Jeleček. 2009. „Land use and landscape changes in Czechia during the period of transition 1990-2007”. *Geografie* 114(4):263-81.
- Bíró, Boróka-Júlia. 2015. „Regional Absorbition of Common Agricultural Policy's Rural Development Funds Targeted for Semi-Subsistence Farms in Romania in the 2007-2013 Programming Period”. *Romanian Review of Regional Studies* XI(1):69-76.
- Bleahu, Ana. 2004. „O perspectivă istorică asupra sectorului neagricol din mediul rural: 1930-2002”. *Calitatea Vieții* XV(1-2):85-94.
- Bodogai, Simona, și Stephen Cutler. 2014. „Aging in Romania: Research and Public Policy”. *The Gerontologist* 54(2):147-52.

- Böhnke, Petra. 2008. „Does Society Matter? Life Satisfaction in the Enlarged Europe”. *Social Indicators Research* 87(2):189-210.
- Bosworth, Gary, Ivan Annibal, Terry Carroll, Liz Price, Jessica Sellick, și John Shepherd. 2016. „Empowering Local Action through Neo-Endogenous Development; The Case of LEADER in England”. *Sociologia Ruralis* 56(3):427-49.
- Brădățan, Cristina, și Glenn Firebaugh. 2007. „History, Population Policies, and Fertility Decline in Eastern Europe: A Case Study”. *Journal of Family History* 32(2):179-92.
- Brezzi, Monica, Lewis Dijkstra, și Vicente Ruiz. 2011. *OECD Extended Regional Typology*. Paris: OECD.
- Brief, Arthur P., Ann H. Butcher, Jennifer M. George, și Karen E. Link. 1993. „Integrating bottom-up and top-down theories of subjective well-being: The case of health”. *Journal of Personality and Social Psychology* 64(4):646-53.
- Burger, Anna. 2006. „Why is the issue of land ownership still of major concern in East Central European (ECE) transitional countries and particularly in Hungary?” *Land Use Policy* 23(4):571-79.
- Cace, Corina, Sorin Cace, și Victor Nicolaescu. 2012. „Competente economice in domeniul antreprenoriatului rural – abordări si perspective actuale”. *Logos Universalitate Mentalitate Educație Noutate – Secțiunea Științe Economice și Administrative* (1):13-27.
- Cace, Sorin. 2006. *Politici de ocupare în Europa Centrală și de Est*. București: Expert.
- Carolan, Michael, ed. 2016. *The Sociology of Food and Agriculture. Second Edition*. Abingdon & New York: Routledge.
- Castiglioni, Maria, Mihaela Hărăguș, Cristina Faludi, și Paul Teodor Hărăguș. 2016. „Is the Family System in Romania Similar to Those of Southern European Countries?” *Comparative Population Studies* 41(1).
- Cernea, Michael, ed. 1991. *Putting People First: Sociological Variables in Rural Development. Second Edition*. Oxford University Press.
- Chelcea, Ion. 2010. *Agricultura la români de la origini și până la jumătatea secolului XX*. Studiu etnografic. Pitești: Editura Universității din Pitești.
- Chevalier, Pascal, și Marie-Claude Maurel. 2013. „The LEADER Programme in Central Europe. A New Local Development Policies.” *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica* (44):39-53.

- Chirot, Daniel. 1978. „Social Change in Communist Romania”. *Social Forces* 57(2):457-99.
- Ciaian, Pavel, D’Artis Kancs, și Johan Swinnen. 2014. „The Impact of the 2013 Reform of the Common Agricultural Policy on Land Capitalization in the European Union”. *Applied Economic Perspectives and Policy* 36(4):643-73.
- Ciutacu, Constantin, Luminița Chivu, și Andrei Jean Vasile. 2015. „Similarities and Dissimilarities between the EU Agricultural and Rural Development Model and Romanian Agriculture. Challenges and Perspectives”. *Land Use Policy* 44:169-76.
- Ciutacu, Constantin, Luminița Chivu, și Jean Andrei Vasile. 2017. „Land grabbing: A review of extent and possible consequences in Romania”. *Land Use Policy* 62:143-50.
- Comisia Națională pentru Statistică. 1990. *Anuarul Statistic al României 1990*. București: Comisia Națională pentru Statistică.
- Copilaș, Emanuel. 2016. „Urbanizare și omogenizare socială: funcțiile sistematizării teritoriale în EPOCA DE AUR”. *Polis. Journal of Political Science* IV(13):151-65.
- Cox, Kevin R., și Andrew Mair. 1988. „Locality and Community in the Politics of Local Economic Development”. *Annals of the Association of American Geographers* 78(2):307-25.
- Croitoru, Alin. 2015. *Antreprenoriatul în migrația românească*. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.
- Croitoru, Alin. 2017. „Der Rumänische Ländliche Raum Und Die Falle Der Saisonmigration”. în *Kolchoz und Bauernhof. Ländliches Leben und Arbeiten in Europe*, ediție de M. Rosswog. LVR Freilichtmuseum Kommern.
- Curtea de Conturi a României. 2015. *Raport de audit al performanței Programului național de dezvoltare locală finanțat de la bugetul de stat prin bugetul MDRAP și derulat prin autoritățile locale*. București: Curtea de Conturi a României.
- Dachin, Anca. 2008. „Rural Development – A basic condition for narrowing regional disparities in Romania”. *Romanian Journal of Regional Science* 2(2):106-17.
- D’Agostini, Luiz R., și Alfredo C. Fantini. 2008. „Quality of Life and Quality of Living Conditions in Rural Areas: Distinctively

- Perceived and Quantitatively Distinguished". *Social Indicators Research* 89(3):487-99.
- Darnhofer, Ika, Claire Lamine, Agnes Strauss, și Mireille Navarrete. 2016. „The Resilience of Family Farms: Towards a Relational Approach”. *Journal of Rural Studies* 44:111-22.
- Davidova, Sophia. 2011. „Semi-Subsistence Farming: An Elusive Concept Posing Thorny Policy Questions”. *Journal of Agricultural Economics* 62(3):503-24.
- Davidova, Sophia, Lena Fredriksson, și Alastair Bailey. 2009. „Subsistence and Semi-Subsistence Farming in Selected EU New Member States”. *Agricultural Economics* 40(s1):733-44.
- Dax, Thomas. 1996. „Defining rural areas – International comparisons and the OECD indicators”. *Rural Sociology* 6(3):3-17.
- Deavers, Ken. 1992. „What is Rural?” *Policy Studies Journal* 20(2):184-89.
- Desjeux, Y., P. Dupraz, T. Kuhlman, M. L. Paracchini, R. Michels, E. Maigné, și S. Reinhard. 2015. „Evaluating the Impact of Rural Development Measures on Nature Value Indicators at Different Spatial Levels: Application to France and The Netherlands”. *Ecological Indicators* 59:41-61.
- Dewey, Richard. 1960. „The Rural-Urban Continuum: Real but Relatively Unimportant”. *American Journal of Sociology* 66(1):60-66.
- Diener, Ed. 1984. „Subjective well-being”. *Psychological Bulletin* 95:542-75.
- Diener, Ed. 2009. „Subjective Well-Being”. Pp. 11-58 în *The Science of Well-Being: The Collected Works of Ed Diener, Social Indicators Research Series*, ediție de E. Diener. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Diener, Ed, Eunkook Suh, Richard E. Lucas, și Heidi Smith. 1999. „Subjective Well-Being: Three Decades of Progress”. *Psychological Bulletin* 125(2):276-302.
- Dijk, Terry van. 2003. „Scenarios of Central European land fragmentation”. *Land Use Policy* 20(2):149-58.
- Dincă, Dragoș. 2012. „Rural Administration in Romania: Evaluation of Current State”. *Transylvanian Review of Administrative Sciences* 8(36):77-91.
- Douglas, David J. A. 2005. „The Restructuring of Local Government in Rural Regions: A Rural Development Perspective”. *Journal of Rural Studies* 21(2):231-46.

- Dragoman, Dragoș. 2011. „Regional Inequalities, Decentralisation and the Performance of Local Governments in Post-Communist Romania”. *Local Government Studies* 37(6):647-69.
- Dumitrache, Liliana, Daniela Zamfir, Mariana Nae, Gabriel Simon, și Valentina Stoica. 2016. „The Urban Nexus: Contradictions and Dilemmas of (Post)Communist (Sub)Urbanization in Romania”. *Human Geographies* 10(1):39-58.
- Easterlin, Richard A. 2009. „Lost in Transition: Life Satisfaction on the Road to Capitalism”. *Journal of Economic Behavior & Organization* 71(2):130-45.
- Effland, Anne B. W. 2000. „When Rural Does Not Equal Agricultural”. *Agricultural History* 74(2):489-501.
- Ellis, Frank, și Stephen Biggs. 2001. „Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s”. *Development Policy Review* 19(4):437-48.
- Erjavec, Karmen, și Emil Erjavec. 2015. „‘Greening the CAP’ – Just a Fashionable Justification? A Discourse Analysis of the 2014-2020 CAP Reform Documents”. *Food Policy* 51:53-62.
- Esparcia, Javier, Jaime Escribano, și J. Javier Serrano. 2015. „From Development to Power Relations and Territorial Governance: Increasing the Leadership Role of LEADER Local Action Groups in Spain”. *Journal of Rural Studies* 42:29-42.
- van Eupen, M., M. J. Metzger, M. Pérez-Soba, P. H. Verburg, A. van Doorn, și R. G. H. Bunce. 2012. „A rural typology for strategic European policies”. *Land Use Policy* 29(3):473-82.
- Eurofound. 2017. *European Quality of Life Survey 2016: Quality of life, quality of public services, and quality of society*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound. 2018. *Social cohesion and well-being in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission. 2013. *Overview of CAP Reform 2014-2020*. European Commission.
- Eurostat. 2012. *Eurostat Regional Yearbook 2012*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat. 2018. *Agriculture, forestry and fishery statistics. 2018 edition*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

- Eurostat. 2020. Total population having neither a bath, nor a shower, nor indoor flushing toilet in their household – EU-SILC survey, ilc_mdho05, <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
- Feher, Andrea, Vasile Goşa, Miroslav Raicov, Daniela Haranguş, şi Bogdan Virgil Condea. 2017. „Convergence of Romanian and Europe Union agriculture – evolution and prospective assessment”. *Land Use Policy* 67:670-78.
- Fernández-Ballesteros, Rocío, María Dolores Zamarrón, şi Miguel Angel Ruíz. 2001. „The Contribution of Socio-Demographic and Psychosocial Factors to Life Satisfaction”. *Ageing & Society* 21(1):25-43.
- Flora, Jan L. 1998. „Social Capital and Communities of Place”. *Rural Sociology* 63(4):481-506.
- Fredriksson, Lena, Alastair Bailey, Sophia Davidova, Matthew Gorton, şi Diana Traikova. 2017. „The commercialisation of subsistence farms: Evidence from the new member states of the EU”. *Land Use Policy* 60:37-47.
- Friedland, William H. 2002. „Agriculture and Rurality: Beginning the “Final Separation”?”. *Rural Sociology* 67(3):350-71.
- Georgescu, George. 2018. *A deeper insight into the background of 1980s external debt crisis in Romania*. Munich: University Library of Munich.
- Gheţau, Vasile. 2007. *Declinul demografic al României şi viitorul populaţiei României. O perspectivă din anul 2007 asupra populaţiei României în secolul 21*. Buzău: Alpha MDN.
- Gheţau, Vasile. 2004. „Declinul demografic al României: ce perspective?” *Sociologie Românească* II(2):5-41.
- Gheţau, Vasile. 2007. „Copiii care ne lipsesc şi viitorul populaţiei României. O perspectivă din anul 2007 asupra populaţiei României în secolul XXI”. *Sociologie Românească* V(2):7-84.
- Gheţau, Vasile. 2011. „Câţi pensionari ar putea avea România până în anul 2030?” *Revista de Asistenţă Socială* (3):115-36.
- Gheţau, Vasile, ed. 2018. *Demografia României*. Bucureşti: Editura Academiei Române.

- Gilbert, Alana, Kathryn Colley, și Deborah Roberts. 2016. „Are Rural Residents Happier? A Quantitative Analysis of Subjective Wellbeing in Scotland”. *Journal of Rural Studies* 44:37-45.
- Gorton, Matthew, Carmen Hubbard, și Lionel Hubbard. 2009. „The Folly of European Union Policy Transfer: Why the Common Agricultural Policy (CAP) Does Not Fit Central and Eastern Europe”. *Regional Studies* 43(10):1305-17.
- Grant, Wyn. 2010. „Policy Instruments in the Common Agricultural Policy”. *West European Politics* 33(1):22-38.
- Gray, John. 2000. „The Common Agricultural Policy and the Re-Invention of the Rural in the European Community”. *Sociologia Ruralis* 40(1):30-52.
- Grigorescu, Ines, Bianca Mitrică, Irena Mocanu, și Nicoleta Ticală. 2012. „Urban sprawl and residential development in the Romanian Metropolitan Areas”. *Romanian Journal of Geography* 56(1):43-59.
- Halfacree, Keith. 1993. „Locality and social representation: Space, discourse and alternative definitions of the rural”. *Journal of Rural Studies* 9(1):23-37.
- Halfacree, Kieth. 2009. „Urban-rural continuum”. Pp. 119-24 în *International Encyclopedia of Human Geography*, ediție de R. Kitchin și N. Thrift. Elsevier Science.
- Hartvigsen, Morten. 2014a. „Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe”. *Land Use Policy* 36:330-41.
- Hatos, Adrian. 2006. *Colectivism după colectivism?: Forme asociative de organizare in agricultura românească de tranziție: 1990-2002*. Editura Lumen.
- Hatos, Adrian. 2010. „Ce nu merge la mașinăriile de creștere urbană din România? Cazul orașelor mici din Nord-Vestul Transilvaniei”. *Calitatea vieții XXI*(3-4):351-64.
- Hayo, Bernd. 2007. „Happiness in Transition: An Empirical Study on Eastern Europe”. *Economic Systems* 31(2):204-21.
- Henke, Roberto, Theo Benos, Fabrizio De Filippis, Mara Giua, Fabio Pierangeli, și Maria Rosaria Pupo D'Andrea. 2017. „The New Common Agricultural Policy: How Do Member States Respond to Flexibility?” *JCMS: Journal of Common Market Studies* 56(2):403-19.

- High, Chris, și Gusztáv Nemes. 2007. „Social Learning in LEADER: Exogenous, Endogenous and Hybrid Evaluation in Rural Development”. *Sociologia Ruralis* 47(2):103-19.
- Hill, Berkeley. 2012. *Understanding the Common Agricultural Policy*. New York: Earthscan.
- Hoem, Jan M., Dora Kostova, Aiva Jasilioniene și Cornelia Mureșan. 2009. „Traces of the Second Demographic Transition in Four Selected Countries in Central and Eastern Europe: Union Formation as a Demographic Manifestation”. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie* 25(3):239-55.
- Horváth, István, și Gabriel Remus Anghel. 2009. „Migration and Its Consequences for Romania”. *Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft* 4:386-403.
- Horváth, István, și Tamás Kiss. 2016. „Depopulating Semi-Periphery? Longer Term Dynamics of Migration and Socioeconomic Development in Romania”. *Demográfia English Edition* 58(5).
- Hubbard, Carmen, Plamen Mishev, Nedka Ivanova, și Lucian Luca. 2014. „Semi-subsistence Farming in Romania and Bulgaria: a Survival Strategy?” *EuroChoices* 13(1):46-51.
- Ilie, Simona. 2018. „Households’ Income in Romania for the 1918-2018 Century: Resources and Social Protection”. *Calitatea Vieții* XXIX(2):161-200.
- Ilie, Simona, și Ana Maria Preoteasa. 2017. „O perspectivă asupra ocupării atipice: România în comparație europeană”. *Calitatea Vieții* XXVIII(3):243-66.
- Institutul Național de Statistică. 2012. *Evoluția natalității și fertilității în România*. București: Institutul Național de Statistică.
- Institutul Național de Statistică. 2017a. *Ancheta structurală în agricultură 2016. Date generale la nivel național*. Volumul I. București: Institutul Național de Statistică.
- Institutul Național de Statistică. 2017b. *Proiectarea populației României în profil teritorial*. București: Institutul Național de Statistică.
- Institutul Național de Statistică. 2019a. *Distribuția apei în anul 2018*. București: Institutul Național de Statistică. https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/distributia_apei19r.pdf

- Institutul Național de Statistică. 2019b. Populația conectată la sisteme de canalizare și epurare a apelor uzate, în anul 2018. București: Institutul Național de Statistică. https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/sistem_canal_2018r.pdf
- Istenic, Darja, Igor Bodík, și Tjaša Bulc. 2015. „Status of Decentralised Wastewater Treatment Systems and Barriers for Implementation of Nature-Based Systems in Central and Eastern Europe”. *Environmental Science and Pollution Research* 22(17):12879-84.
- Jacob, Steve, și A. E. Luloff. 1995. „Exploring the Meaning of Rural Through Cognitive Maps1”. *Rural Sociology* 60(2):260-73.
- Jessop, Bob. 2016. „Territory, Politics, Governance and Multispatial Metagovernance”. *Territory, Politics, Governance* 4(1):8-32.
- van de Kaa, Dirk. 1987. „Europe’s Second Demographic Transition”. *Population Bulletin* 42(1):1-59.
- van de Kaa, Dirk. 2002. „The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries”. Prezentat la *Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security*, Tokyo, Japan.
- Kerekes, Kinga, Bernadett Pakucs, Emerse Szöcs, Enikő Veres, și Máaria Vincze. 2010. *Dezvoltare rurală. Ocuparea forței de muncă în mediul rural*. Cluj-Napoca: Accent.
- Kideckel, David A. 1982. „The Socialist Transformation of Agriculture in a Romanian Commune, 1945-62”. *American Ethnologist* 9(2):320-40.
- Kirk, Dudley. 1996. „Demographic Transition Theory”. *Population Studies* 50(3):361-87.
- Kligman, Gail. 1998. *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu’s Romania*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Kligman, Gail, și Katherine Verdery. 2011. *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962*. Princeton University Press.
- Kuhmonen, Tuomas. 2018. „Systems View of Future of Wicked Problems to Be Addressed by the Common Agricultural Policy”. *Land Use Policy* 77:683-95.
- Kulcsár, László J., și Cristina Brădățan. 2014. „The Greying Periphery – Ageing and Community Development in Rural Romania and Bulgaria”. *Europe-Asia Studies* 66(5):794-810.

- Lambert, Audrey. 1963. „Farm Consolidation in Western Europe”. *Geography* 48(1):31-48.
- Lefèvre, Christian. 1998. „Metropolitan Government and Governance in Western Countries: A Critical Review”. *International Journal of Urban and Regional Research* 22(1):9-25.
- Leonardi, Fabio, Liana Spazzafumo, și Fiorella Marcellini. 2005. „Subjective Well-Being: The Constructionist Point of View. A Longitudinal Study to Verify The Predictive Power of Top-Down Effects and Bottom-Up Processes”. *Social Indicators Research* 70(1):53-77.
- Lesthaeghe, Ron. 2010. „The Unfolding Story of the Second Demographic Transition”. *Population and Development Review* 36(2):211-51.
- Little, Jo. 2001. „New Rural Governance?” *Progress in Human Geography* 25(1):97-102.
- Luca, Lucian, Cristina Cionga, și Daniela Giurcă. 2012. *Consolidarea exploatațiilor agricole*. București: Economică.
- Margarian, Anne. 2013. „A Constructive Critique of the Endogenous Development Approach in the European Support of Rural Areas”. *Growth and Change* 44(1):1-29.
- Marin, Monica. 2015. *Absorbția fondurilor europene pentru comunele din România*. București: Lumen.
- Marquardt, Doris, Judith Möllers, și Gertrud Buchenrieder. 2012. „Social Networks and Rural Development: LEADER in Romania”. *Sociologia Ruralis* 52(4):398-431.
- Marsden, Terry. 2009. „Mobilities, Vulnerabilities and Sustainabilities: Exploring Pathways from Denial to Sustainable Rural Development”. *Sociologia Ruralis* 49(2):113-31.
- Mathijs, Erik, și Nivelin Noev. 2004. „Subsistence Farming in Central and Eastern Europe: Empirical Evidence from Albania, Bulgaria, Hungary, and Romania”. *Eastern European Economics* 42(6):72-89.
- Mărginean, Ioan. 2006. „Condițiile de viață ale populației din mediul rural”. *Calitatea Vieții* XVII(1-2):153-70.
- Mărginean, Ioan. 2010. „Calitatea vieții în România: prezent și perspective”. *Calitatea Vieții* XXI(3-4):231-37.
- Mărginean, Ioan. 2016. „Mișcarea naturală a populației. România în contextul statelor membre ale Uniunii Europene”. *Calitatea Vieții* XXVII(2):118-26.

- Mărginean, Ioan, și Iuliana Precupețu. 2010. *Calitatea vieții în România: 2010*. București: Institutul de Cercetare a Calității Vieții.
- Mărginean, Ioan, Iuliana Precupețu, Vassil Tzanov, Ana Maria Preoteasa, și Bogdan Voicu. 2006. *First European Quality of Life Survey: Quality of life in Bulgaria and Romania*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Mărginean, Ioan, Ana Maria Preoteasa, și Iuliana Precupețu. 2004. „Puncte de suport și elemente critice în evoluția calității vieții în România”. *Calitatea Vieții* XV(1-2):5-24.
- Michalek, Jerzy, Pavel Ciaian, și d'Artis Kancs. 2014. „Capitalization of the Single Payment Scheme into Land Value: Generalized Propensity Score Evidence from the European Union”. *Land Economics* 90(2):260-89.
- Mihalache, Flavius. 2013. „Coordinates of the Budgets of Revenues and Expenditures of The Rural Localities”. *Jurnalul Practicilor Comunitare Pozitive* XIII(1):129-46.
- Mihalache, Flavius, și Alin Croitoru. 2014. „Organizarea teritorială a spațiului rural în contextul reformei administrative”. *Revista Transilvană de Științe Administrative* 35(2):53-70.
- Mihăilescu, Vintilă. 2011. „From Cow to Cradle. Mutations and Meanings of Rural Household in Post-Socialism”. *International Review of Social Research* 1(2):35-63.
- Mikulcak, Friederike, Jamila L. Haider, David J. Abson, Jens Newig, și Joern Fischer. 2015. „Applying a capitals approach to understand rural development traps: A case study from post-socialist Romania”. *Land Use Policy* 43:248-58.
- Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale. 2013. „Comune și gradul de sărăcie aferent”. www.afir.info. Preluat în (https://portal.afir.info/informatii_generale_pndr_pndr_2007_2013_masura_322_renovare_a_si_dezvoltarea_satelor).
- Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale. 2017. *Studiu de evaluare ex-post a Programului Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013. Versiunea finală*. București: Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale.
- Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale. 2019. *Programul Național de Dezvoltare Rurală pentru perioada 2014-2020. Versiunea 9*. București: Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale.

- Ministerul Energiei. 2016. *Strategia Energetică a României 2016-2030, cu perspectiva anului 2050*. București: Ministerul Energiei.
- Ministerul Lucrărilor Publice, Dezvoltării și Administrației. 2020. *Programul Național de Dezvoltare Locală. Situația la data de 10 februarie 2020*. București: Ministerul Lucrărilor Publice, Dezvoltării și Administrației.
- Moskoff, William. 1980. „Pronatalist Policies in Romania”. *Economic Development and Cultural Change* 28(3):597-614.
- Mureșan, Cornalia. 2012. *Schimbările comportamentului familial în România: o abordare din perspectiva cursului vieții*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Mureșan, Cornelia. 2007. „How Advanced Romania Is in the Second Demographic Transition?” *Romanian Journal of Population Studies* (1-2):46-60.
- Mureșan, Cornelia, Paul-Teodor Hărăguș, Mihaela Hărăguș, și Christin Schröder. 2008. „Romania: Childbearing metamorphosis within a changing context”. *Demographic Research* 19:855-906.
- Murgescu, Bogdan. 2010. *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Iași: Polirom.
- Myers, Dowell. 1987. „Community-Relevant Measurement of Quality of Life: A Focus on Local Trends”. *Urban Affairs Quarterly* 23(1):108-25.
- Newby, Howard. 1983. „The Sociology of Agriculture: Toward a New Rural Sociology”. *Annual Review of Sociology* 9(1):67-81.
- Nikolova, Milena, și Boris Nikolaev. 2017. „Does Joining the EU Make You Happy? Evidence from Bulgaria and Romania”. *Journal of Happiness Studies* 18(6):1593-1623.
- Nistor, Gheorghita. 2017. „Aging and Social Care Services to Older People in the Romanian Context”. *Revista de Asistență Socială* (3):89-97.
- OECD. 2011. *OECD Regional Typology*. OECD Directorate for Public Governance and Territorial Development.
- Oțiman, Paun Ion. 2012. „Romania’s present agrarian structure: A great (and unsolved) social and economic problem of our country”. *Agricultural Economics and Rural Development* 9(1):3-24.
- Pagliacci, Francesco. 2017. „Measuring EU Urban-Rural Continuum Through Fuzzy Logic”. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 108(2):157-74.

- Pahl, Raymond Edward. 1966. „The Rural-Urban Continuum”. *Sociologia Ruralis* 6(3):299-329.
- Pașakarnis, Giedrius, și Vida Maliene. 2010. „Towards sustainable rural development in Central and Eastern Europe: Applying land consolidation”. *Land Use Policy* 27(2):545-49.
- Pavel, Alexandru, și Bogdan Andrei Moldovan. 2017. „Dezvoltare locală în spațiul rural din Regiunea Nord-Vest a României”. *Revista Transilvană de Științe Administrative* 19(41):34-50.
- Perlín, Radim. 2010. „Theoretical Approaches of Methods to Delimitate Rural and Urban Areas”. *European Countryside* 2(4).
- Petrescu, Claudia. 2014. „Surviving the Crisis through Collective Organization in Rural Romania”. *Calitatea Vieții* XXV(4):355-64.
- Petrescu, Claudia. 2015. „Association and Cooperation in Romanian Rural Areas – The Leader Experience”. *Journal of Community Positive Practices* XV(2):28-42.
- Petrescu-Mag, Ruxandra Mălina, Dacinia Crina Petrescu, și Ioan Valentin Petrescu-Mag. 2017. „Whereto land fragmentation – land grabbing in Romania? The place of negotiation in reaching win-win community-based solutions”. *Land Use Policy* 64:174-85.
- Pike, Andy, Andrés Rodríguez-Pose, și John Tomaney. 2006. *Local and Regional Development*. London and New York: Routledge.
- Ploeg, J. D. van der, J. Franco, și M. B. Saturnino. 2015. „Land Concentration and Land Grabbing in Europe: A Preliminary Analysis”. *Canadian Journal of Development Studies = Revue Canadienne d'études de Développement* 36(2):147-62.
- Ploeg, Jan Douwe Van Der, Henk Renting, Gianluca Brunori, Karlheinz Knickel, Joe Mannion, Terry Marsden, Kees De Roest, Eduardo Sevilla-Guzmán, și Flaminia Ventura. 2000. „Rural Development: From Practices and Policies towards Theory”. *Sociologia Ruralis* 40(4):391-408.
- Pop, Cosmina. 2010. „Starea de sănătatea a populației din România în context european. O abordare din perspectiva calității vieții”. *Calitatea Vieții* XXI(3-4):274-305.
- Popescu, Claudia. 2014. „Deindustrialization and Urban Shrinkage in Romania. What Lessons for the Spatial Policy?” *Transylvanian Review of Administrative Sciences* 10(42):181-202.

- Precupețu, Iuliana. 2010. „Starea de spirit a populației pe parcursul tranziției. Un model de periodizare”. *Calitatea Vieții* XXI(3-4):306-20.
- Preda, Marian, ed. 2009. *Riscuri și inechități sociale în România*. Iași: Polirom.
- Preda, Marian, și Vlad Grigoraș. 2011. „The Public Pension System in Romania: Myths and Facts”. *Transylvanian Review of Administrative Sciences* 7(32):235-51.
- Preoteasa, Ana Maria. 2015. „Munca precară, soluție pentru populația vulnerabilă din mediul rural. Rezultate dintr-o cercetare calitativă”. *Calitatea Vieții* XXVI(1):36-59.
- Preotesi, Mihnea. 2013. „Mecanisme și factori ai subdezvoltării comunităților. O analiză în mediul rural românesc”: *Sociologie Românească* 11(4):75-89.
- Preotesi, Mihnea. 2016. „Groups and Needs: Response of the Social Protection System in Nowadays Romania”. *Revista de Cercetare și Intervenție Socială* 55:139-57.
- Ratcliffe, Michael, Charlynn Burd, Kelly Holder, și Allison Fields. 2016. „Defining Rural at the U.S. Census Bureau”. U.S. Census Bureau.
- Ray, Christopher. 2000. „Editorial. The Eu Leader Programme: Rural Development Laboratory”. *Sociologia Ruralis* 40(2):163-71.
- Ronnas, Per. 1982. „Centrally Planned Urbanization: The Case of Romania”. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 64(2):143-51.
- Ronnas, Per. 1989. „Turning the Romanian peasant into a new socialist man: An assessment of rural development policy in Romania”. *Soviet Studies* 41(4):543-59.
- Roske, Octavian. 2009. „Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală, 1957-1962”. *Arhivele Totalitarismului* XVII(1-2):156-65.
- Roske, Octavian. 2014. „Mărturii despre procesul colectivizării în România”. *Arhivele Totalitarismului* XXII(3-4):179-88.
- Rotariu, Traian. 2006. „Romania and the Second Demographic Transition: The Traditional Value System and Low Fertility Rates”. *International Journal of Sociology* 36(1):10-27.
- Rotariu, Traian. 2019. „Notes on the Demographic Transformations in Postcommunist Romania”. *Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia* 64(1):5-34.

- Rotariu, Traian, Luminița Dumănescu, și Mihaela Hărăguș. 2017. *Demografia României în perioada postbelică (1948-2015)*. Iași: Polirom.
- Rusu, Marioara. 2018. „Rural Development Policy in Romania – A Synthetic Image of the Implementation of First National Rural Development Program 2007-2013”. *Agricultural Economics and Rural Development* XV(2):175-84.
- Rusu, Marioara, Violeta Florian, Monica Tudor, Mihai Chițea, Lorena Chițea, și Elisabeta Roșu. 2011. „Land Related Disputes and Conflicts in Romania”. *Agricultural Economics and Rural Development*, VIII(1):127-45.
- Sabates-Wheeler, Rachel. 2001. „Land Reform and Farm Choice in Romania”. *Problems of Post-Communism* 48(4):27-37.
- Sandu, Dumitru. 1984. *Fluxurile de migrație în România*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Sandu, Dumitru. 2010. *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate*. Iași: Polirom.
- Sandu, Dumitru. 2011. „Social Disparities in the Regional Development and Policies of Romania”. *International Review of Social Research* 1(1):1-30.
- Scott, Alister, Alana Gilbert, și Ayele Gelen. 2007. *The Urban-Rural Divide : Myth or Reality ?* The Macauley Institute.
- Shortall, Sally. 2008. „Are Rural Development Programmes Socially Inclusive? Social Inclusion, Civic Engagement, Participation, and Social Capital: Exploring the Differences”. *Journal of Rural Studies* 24(4):450-57.
- Shucksmith, Mark. 2010. „Disintegrated Rural Development? Neo-Endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts”. *Sociologia Ruralis* 50(1):1-14.
- Silva, Luís. 2013. „Concluding Remarks on Perceived and Lived Ruralities and the Future of Rural Europe”. Pp. 247-54 în *Shaping Rural Areas in Europe: Perceptions and Outcomes on the Present and the Future, GeoJournal Library*, ediție de L. Silva și E. Figueiredo. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Sirgy, M. Joseph, și Terri Cornwell. 2001. „Further Validation of the Sirgy et al.'s Measure of Community Quality of Life”. *Social Indicators Research* 56(2):125-43.

- Sirgy, M. Joseph, Robin N. Widgery, Dong-Jin Lee, și Grace B. Yu. 2010. „Developing a Measure of Community Well-Being Based on Perceptions of Impact in Various Life Domains”. *Social Indicators Research* 96(2):295-311.
- Somarriba, Noelia, și Bernardo Pena. 2009. „Synthetic Indicators of Quality of Life in Europe”. *Social Indicators Research* 94(1):115-33.
- Sørensen, Jens F. L. 2012. „Testing the Hypothesis of Higher Social Capital in Rural Areas: The Case of Denmark”. *Regional Studies* 46(7):873-91.
- Stan, Oana-Mara. 2012. „Construcția neo-ruralului la porțile orașului: vectorii satisfacției rezidențiale în suburbiile emergente”. *Sociologie Românească* IX(01):89-114.
- Stancu, Ion, Dragoș Hașeganu, și Alexandra Darmaz-Guzun. 2019. „Projections on the Sustainability of the Pension System in Romania”. *Review of Financial Studies* IV(6):52-70.
- Stănescu, Iulian. 2016. *Declinul demografic al României. Ce-i de făcut?* București: Pro Universitaria.
- Stănescu, Iulian. 2018. „Quality of Life in Romania 1918-2018: An Overview”. *Calitatea Vieții* XXIX(2):107-44.
- Stănescu, Simona Maria. 2018. „Demographic Challenges and Social Policies in Romania”. *Scientific Annals of the “Alexandru Ioan Cuza” University, Iași. New Series Sociology and Social Work Section* 11(2):33-48.
- Stephenson, Patricia, Marsden Wagner, Mihaela Badea, și Florina Șerbănescu. 1992. „Commentary: The Public Health Consequences of Restricted Induced. Abortion – Lessons from Romania”. *American Journal of Public Health* 82(10):1328-31.
- Stevenson, Betsey, și Justin Wolfers. 2013. „Subjective Well-Being and Income: Is There Any Evidence of Satiation?” *American Economic Review* 103(3):598-604.
- Swain, Nigel. 2013. „Agriculture ‘East of the Elbe’ and the Common Agricultural Policy”. *Sociologia Ruralis* 53(3):369-89.
- Swinnen, Johan F. M. 1999. „The political economy of land reform choices in Central and Eastern Europe”. *Economics of Transition and Institutional Change* 7(3):637-64.

- Swinnen, Johan F. M. 2010. „The Political Economy of the Most Radical Reform of the Common Agricultural Policy”. *German Journal of Agricultural Economics* 59(2):37-48.
- Swinnen, Johan F. M., Liesbeth Dries, și Karen Macours. 2005. „Transition and Agricultural Labor”. *Agricultural Economics* 32(1):15-34.
- Șandru, Dumitru. 2005. „Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice”. Pp. 45-65 în *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*. Dorin Dobrințu și Constantin Iordachi (editori). Iași: Polirom.
- Șerban, Monica. 2011. *Dinamica migrației internaționale: un exercițiu asupra migrației românești în Spania*. Iași: Lumen.
- Șerban, Monica. 2015. „Migration Policies from Origin Perspective in the Case of Romania. Testing a Definition”. *Journal of Community Positive Practices* XV(1):72-93.
- Șișeștean, Gheorghe. 2012. „Un fragment din viața cotidiană în satul colectivizat din România anilor 1971-1985”. *Revista Română de Sociologie* XXIII(3-4):237-63.
- Teșliuc, Emil, Vlad Grigoraș, și Manuela Sofia Stănculescu. 2016. *The Atlas of Rural Marginalized Areas and of Local Human Development in Romania*. World Bank.
- Tian, Yasi, Yanfang Liu, Xingjian Liu, Xuesong Kong, și Gege Liu. 2017. „Restructuring Rural Settlements Based on Subjective Well-Being (SWB): A Case Study in Hubei Province, Central China”. *Land Use Policy* 63:255-65.
- Totelecan, Silviu. 2012. „Productivism cu agricultură de semi-/subzistență?” *Analele Institutului de istorie „G. Barițiu”, Seria Humanistica* X:27-36.
- Trebici, Vladimir. 1985. „Satul românesc și țărănimea: aspecte demografice”. în *Satul românesc. Studii*, ediție de I. Matei și I. Mihailescu. București: Editura Academiei Române.
- Tudor, Monica Mihaela. 2015. „Small Scale Agriculture as a Resilient System in Rural Romania”. *Studies in Agricultural Economics*.
- Turnock, David. 1976. „Restructuring of Rural Settlement in Rumania”. *The Slavonic and East European Review* 54(1):83-102.

- Turnock, David. 1970. „The Pattern of Industrialization in Romania”. *Annals of the Association of American Geographers* 60(3):540-59.
- Turnock, David. 1991. „The Planning of Rural Settlement in Romania”. *The Geographical Journal* 157(3):251-64.
- Turnock, David. 1996. „Agriculture in Eastern Europe: Communism, the transition and the future”. *GeoJournal* 38(2):137-49.
- Țâra, Sergiu. 2018. „Underdevelopment in Rural Romania: Land Ownership and Agriculture from 1918 to 2018”. *Calitatea Vieții* XXIX(2):201-22.
- Țiu, Ilarion. 2014. „Ceaușescu și problema sistematizării rurale”. *Sfera Politicii* XXII(178/2):9-15.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. 2019. *World Population Prospects 2019: Highlights*. New York: United Nations.
- Varga, Mihai. 2017. „Small Farms Survival and Growth: Making Investments Despite Credit Constraints”. *Sociologia Ruralis* 57(S1):641-60.
- Vasile, Marian. 2013. „Sănătatea percepută, calitatea serviciilor publice de sănătate și satisfacția față de viață”. *Calitatea Vieții* XXIV(3):404-22.
- Veenhoven, Ruut. 1989. *Conditions of happiness*. Boston, Lancaster, Dordrecht: D. Raider Publishing Company.
- Veenhoven, Ruut. 2012. „Happiness: Also Known as “Life Satisfaction” and “Subjective Well-Being””. Pp. 63-77 în *Handbook of Social Indicators and Quality of Life Research*, ediție de K. C. Land, A. C. Michalos, și M. J. Sirgy. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Vidal, René Victor Valqui. 2009. „Rural Development within the EU LEADER+ Programme: New Tools and Technologies”. *AI & SOCIETY* 23(4):575-602.
- Vidican, Georgeta. 2009. „Assessing land reallocation decisions during transition in Romania”. *Land Use Policy* 26(4):1080-89.
- Vitikainen, Arvo. 2004. „An Overview of Land Consolidation in Europe”. *Nordic Journal of Surveying and Real Estate Research* 1(1).
- Vlase, Ionela. 2012. „Gender and Migration-Driven Changes in Rural Eastern Romania. Migrants’ Perspectives”. *International Review of Social Research* 2(2):21-38.

- Voicu, Bogdan. 2006. „Satisfacția cu viața în satele din România”. Pp. 7-20 în *Eurobarometrul rural: valori europene în sate românești*, ediție de D. Sandu. București: Fundația pentru o Societate Deschisă & Delegația Comisiei Europene la București.
- Voicu, Bogdan. 2008. „Difficulties of the New Urbanization in a Pseudo-Modern Country. The Case of Romania”. *Revista de Sociologie* (2):1-20.
- Voicu, Bogdan. 2015. „Priming Effects in Measuring Life Satisfaction”. *Social Indicators Research* 124(3):993-1013.
- Voicu, Mălina, și Alexandra Deliu. 2018. „Evoluția Sistemului de Sănătate Și Schimbarea Demografică În România: 1945-2018”: *Sociologie Românească* 16(1-2):43-54.
- Voicu, Mălina, și Bogdan Voicu, ed. 2006. *Satul românesc pe drumul către Europa*. Iași: Polirom.
- Weeks, John R. 2010. „Defining Urban Areas”. Pp. 33-45 în *Remote Sensing of Urban and Suburban Areas, Remote Sensing and Digital Image Processing*, ediție de T. Rashed și C. Jürgens. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Wegener, Stefan, Kelly Labar, Martin Petrick, Doris Marquardt, Insa Theesfeld și Gertrud Buchenrieder. 2011. „Administering the Common Agricultural Policy in Bulgaria and Romania: Obstacles to Accountability and Administrative Capacity”. *International Review of Administrative Sciences* 77(3):583-608.
- Westhoek, H. J., M. van den Berg, și J. A. Bakkes. 2006. „Scenario Development to Explore the Future of Europe's Rural Areas”. *Agriculture, Ecosystems & Environment* 114(1):7-20.
- Zamfir, Cătălin. 2004. *O analiză critică a tranziției: ce va fi „după”?* Iași: Polirom.
- Zamfir, Cătălin. 2015. „Ieșirea din tranziție: Spre o nouă teorie a tranziției”. *Sociologie Românească* XIII(1):5-28.
- Zamfir, Cătălin, Simona Stănescu, și Cosmin Briciu, ed. 2010. *Politici de incluziune socială în perioada de criză economică*. București: Expert.
- Zamfir, Elena. 2012. „Asistența socială față în față cu societatea riscurilor din perspectiva politicilor sociale europene”. *Calitatea vieții* XXIII(2):123-60.

Surse de date:

Institutul Național de Statistică, Baza de date Tempo, <http://statistici.insse.ro>
 Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice, Direcția
 pentru Politici Fiscale și Bugete Locale [http://www.dpfbld.mdrap.ro/
 sit_ven_si_chelt_uat.html](http://www.dpfbld.mdrap.ro/sit_ven_si_chelt_uat.html)

Ministerul Lucrărilor Publice, Dezvoltării și Administrației, Centralizatorul
 Obiectivelor de investiții cuprinse în programele de infrastructură
 preluate din Programul Național de Dezvoltare Locală,
<https://www.mdrap.ro/lucrari-publice/pndl/-8564> (martie 2020)

Surse legislative:

Legea nr.2 din 1968 privind organizarea administrativă a teritoriului
 Republicii Socialiste România, [http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.
 http_act_text?id=9327](http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=9327)

Legea nr. 18 din 1991. Legea fondului funciar, [http://www.cdep.ro/
 pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=1622](http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=1622)

Legea nr. 36 din 1991 privind societățile agricole și alte forme de asociere
 în agricultură, [https://lege5.ro/Gratuit/gy3denjt/legea-nr-36-1991-
 privind-societatile-agricole-si-alte-forme-de-asociere-in-agricultura](https://lege5.ro/Gratuit/gy3denjt/legea-nr-36-1991-privind-societatile-agricole-si-alte-forme-de-asociere-in-agricultura)

Legea nr. 169 din 1997 pentru modificarea și completarea Legii fondului
 funciar nr. 18/1991

Legea nr. 1 din 2000 privind reconstituirea dreptului de proprietate
 asupra terenurilor agricole și celor forestiere, solicitate potrivit
 prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 și ale Legii nr.
 169/1997, [https://lege5.ro/Gratuit/gi3domzz/legea-nr-1-2000-pentru-
 reconstituirea-dreptului-de-proprietate-asupra-terenurilor-agricole-
 si-celor-forestiere-solicitate-potrivit-prevederilor-legii-fondului-
 funciar-nr-18-1991-si-ale-legii-nr-169-19](https://lege5.ro/Gratuit/gi3domzz/legea-nr-1-2000-pentru-reconstituirea-dreptului-de-proprietate-asupra-terenurilor-agricole-si-celor-forestiere-solicitate-potrivit-prevederilor-legii-fondului-funciar-nr-18-1991-si-ale-legii-nr-169-19)

Legea 247 din 2005 privind reforma în domeniul proprietății și al justiției,
 precum și unele măsuri adiacente, [http://legislatie.just.ro/Public/
 DetaliiDocument/63447](http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/63447)

Legea nr. 273 din 2006 privind finanțele publice locale, [http://legislatie.
 just.ro/Public/DetaliiDocument/73527](http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/73527)

Legea nr. 71 din 2007 pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 7/2006
 privind instituirea Programului de dezvoltare a infrastructurii din
 spațiul rural, <https://lege5.ro/Gratuit/geydomjtgi/legea-nr-71-2007->

- pentru-aprobarea-ordonantei-guvernului-nr-7-2006-privind-instituirea-programului-de-dezvoltare-a-infrastructurii-din-spatiul-rural
- Legea nr. 100 din 2007 pentru modificarea și completarea Legii nr. 351/2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea a IV-a – Rețeaua de localități, <https://lege5.ro/Gratuit/geydmobrgi/legea-nr-100-2007-pentru-modificarea-si-completarea-legii-nr-351-2001-privind-aprobarea-planului-de-amenajare-a-teritoriului-national-sectiunea-a-iv-a-reteaua-de-localitati>
- Legea nr. 290 din 2018 pentru modificarea și completarea Legii nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului României, <https://lege5.ro/Gratuit/gmytgmjrgy2a/legea-nr-290-2018-pentru-modificarea-si-completarea-legii-nr-2-1968-privind-organizarea-administrativa-a-teritoriului-romaniei>
- Hotărârea de Guvern 577 din 1997 privind aprobarea „Programul privind reabilitarea, modernizarea și asfaltarea drumurilor de interes local, alimentarea cu apă, canalizarea și epurarea apelor uzate la sate”, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/13130>
- Ordonanța de Guvern nr. 40 din 2006 „Programele multianuale prioritare de mediu și gospodărire a apelor”, <https://lege5.ro/Gratuit/geydanjyha/ordonanta-nr-40-2006-pentru-aprobarea-si-finantarea-programelor-multianuale-prioritare-de-mediul-si-gospodarirea-apelor>
- Hotărârea de Guvern nr. 530 din 2010 „Programul reabilitare și modernizare: 10.000 de km de drumuri de interes județean și drumuri de interes local”, <https://lege5.ro/Gratuit/geztiojwgi/hotararea-nr-530-2010-pentru-aprobarea-programului-reabilitare-si-modernizare-10000-km-drumuri-de-interes-judetean-si-drumuri-de-interes-local-implementat-de-catre-ministerul-dezvoltarii-regionale-si>

ISBN: 978-606-37-0825-1